

Restauracija katolicizma u vrijeme narodnoga preporoda.

Dr. Svetozar Ritig.

1848.

Veljačka revolucija u Parizu g. 1848 bila je vulkan, koji je potresao cijelom Evropom. Habzburška monarkija nađe se u katastrofalnom metežu. Već 3. ožujka drži Košut u Požunu »Krsni« govor madžarske revolucije i za malo prikupi vlast u svoje ruke. 14. ožujka prisile đaci u Beču cara Ferdinanda da otpusti Metternicha i dade narodima široke ustavne sloboštine. U isti mah ustaju i slavenski narodi i traže političku samostalnost i slobodu. U cijeloj Evropi vri, a nad monarkijom kruži avet, koja ju sedamdeset godina kasnije i stiže.

Gajev Ilirizam od 1835. godine sve se više razvijao u političko gibanje, a g. 1848. pretvori se u uzbunu i u krik cijeloga naroda za svojim političkim i socijalnim oslobođenjem. Zagreb prethodi. 17. ožujka bi po primjeru svetovaclavske skupštine u Pragu od 11. ožujka sazvana skupština gradskoga vijeća u Zagrebu. Rodoljub Ivan Kukuljević, uz Gaja najveći čovjek ilirskoga doba, ideolog narodne politike, slavni osnovatelj hrvatske historijografije, jasno izreče misli i zahtjeve naroda: U Beču i Požunu kroji se sudbina austrijskih naroda. I našega. Ništa se ne može odlučiti o nama bez nas. Mi hoćemo da budemo slobodni ljudi i slobodan narod. Što traže drugi, tražimo i mi. Vrhovni forum je za nas državni sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.. Zagreb je prvi grad u domovini, on je i prvi, kada treba reći naše narodne težnje. Građani grada Zagreba traže od gradskoga poglavarstva, neka posebno izaslanstvo pođe pred Kralja Ferdinanda i zamoli, da banski namjesnik što prije raspiše i sazove sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Kukuljevićeve muževne riječi duboko odjeknuše u zagrebačkoj viječnici i u cijelom Zagrebu. Zagrebačko poglavarstvo jednodušno i oduševljeno prihvati njegov prijedlog, stante sessione izabra najodličnije rodoljube u reprezentaciju za Kralja, a mladoga govornika imenova začasnim građaninom grada Zagreba. Gajeve Narodne Novine razglasiše veliki događaj cijelom Hrvatskom. Talasi oduševljenja pređoše hrvatskim zemljama. Ilirske davorije pjevale se u svakoj gospodskoj i seljačkoj kući i zvučile kao bojne trublje. Vijesti iz stranih krajeva govorile su o krvi i slobodi, i na te glase uzdrhta i naš svijet, da skrši lance i izvojšti život dostojan čovjeka i naroda.

13. Jednakost nošenja teretah ili platjanje štibre i daće sviuh bez razlike stališah, koja štibra opreděliti se ima na našem saboru.

14. Odrěšenje podanikah (kmetovah) od robote ili tlake i zatim od podaničtva.

15. Podignutje narodne banke.

16. Povratjenje naših narodnih kasah i glavnicah, koje su se dosada upravljale u Ugarskoj, i povratak imanjah i kasah fiškalskih. Ove kase i glavnice morati će upravljat naš odgovorni ministerium financiah.

17. Narodnu stražu (gardu), a dèržavni vojvoda ili kapetan, izabran na našem saboru po staroj navadi, bit će njezin vèrhovni zapovědnik.

18. Svake vèrsti narodna vojska, kad neima izvanjskoga rata, neka ostane kod kuće, neka dobiva poglavare domaće, i neka joj se narodnim jezikom zapověda; u vrěme pako straženja i to osobito na kordunu kao što i vojevanje proti izvanjskom neprijatelju ima dobivati hranu, plaću i oděću. Stranjska vojska iz zemlje da izadje, a narodni graničari, koji se nalaze u Italiji, da se odmah kući povrate.

19. Ista vojska narodna, kakove god ona vèrsti bila, ima priseći věrnost obćinskomu ustavu, svomu kralju i slobodi naroda svoga i sviuh ostalih slobodnih narodah cesarstva austrianskoga, po načelu čověčnosti.

20. Svi politički prestupnici tako trojedne kraljevine naše kao i sviuh slobodnih narodah austriansih neka se iz tamnice puste, imenito pako slavni naš spisatelj i domovine vrědni sin Nikola Tommaseo.

21. Pravo sdruživanja (associacie) sastanakah i molbah (peticie).

22. Neka se sve mitnice (malte) na medji naše zemlje i deržavah slavensko- i talijansko-austrianskih ukinu i slobodno obćenje izmedju rečenih dèržavah i nas neka se proglasi. Svekolike pako pošte u trojednoj kraljevini neka se u svemu podlože našemu domaćemu ministeriu.

23. Slobodno uvadjanje morske soli u smislu starinskih pravah naših.

24. Kao u provincialu gospodske isto tako neka se dokinu i u granici vojničkoj sve cesarske i obćinske robote; a obćinam krajišničkim neka se povrate njihove šume i paše.

25. Glavnicu krajišničkih dohodakah (Gränz-Proventenfond) kojom upravlja dvorsko bojno veće, neka od sada rukovodi naš ministerium.

26. Svaki krajišnik neka uživa kao slobodan čovek jednaka prava i slobodu s ostalimi stanovnici trojedne kraljevine.

27. Neka se u granici obćine varoške i seoske urede na slobodnom temelju, s tim pravom, da mogu same sebe upravljati i sebi sud krojiti.

28. Da se staro ime županiah povrati i da se urede po starinskom načinu, a na novom temelju sadašnje slobode.

29. Odmah od sada sve domaće časti od najveće počemši, tako duhovničke kao i světske, nesmě drugi imati i obnašati nego samo sinovi trojedne kraljevine.

30. Ukinutje celibata, i uvedenje narodnog jezika u cèrkvu polag starinskoga hèrvatskoga prava i običaja«.

Gajeve su Novine donijele opširne izvještaje, da su narodna ova zahtijevanja pozdravljena urnebesom od svih prisutnih. Cio narod ih prihvati s oduševljenjem kao izlazak i spasenje iz nesnosnih prilika i sveđerne borbe prošlih decenija. Pa i same feudalne povlastice teščale su na savjesti i duši klera i plemstva. Bune seljačkoga svijeta u raznim feudalnim krajevima Evrope bile su u posljednje vrijeme učestale. U Zagrebu je nedavno potekla krv kaptolskih pandura i nezadovoljnih kmetova. Iz čemernih doživljaja rodilo se novo vrijeme. I t o n o v o v r i j e m e b i j a š e n o v a e p o h a u n a š o j n a r o d n o j i c r k v e n o j h i s t o r i j i.

Važnost čina od 25. ožujka 1848. nije u spoljašnjoj manifestaciji u zagrebačkom Narodnom Domu, nego u nutrašnjoj programatici i dinamici ideja iznesenih u tim zahtjevima. Te političke ideje ostadoše baština kasnijih generacija, njihov cilj i njihov program. Narodna zahtijevanja hrvatskoga naroda u Zagrebu a nekoliko tjedana kasnije i srpskoga u Srijemskim Karlovcima, znače prvi čin u drami narodnoga uskrsnuća jugoslavenskih plemena u 19. i 20. stoljeću.

Eto to je sadržina one brojke 1848. na čelu ovoga prikaza. Sve druge čine i događaje treba gledati i tumačiti u svijetlu temeljne ove pokretne sile.

Velika narodna skupština je zaključila, da pođe u Beč narodno izaslanstvo, koje će pod vodstvom Gajevim podnesti Kralju svoje zahtjeve. Pošli su u Beč bez novoga bana, da uzmognu biti odlučniji i radikalniji u svojim zahtjevima. Novine su nabrojile četiri stotine putnika. Mnogi odličnici dadoše svoje priloge, da reprezentacija bude što dostojanstvenija. Zagrebački kaptol pridonesao je u tu svrhu ogromnu svotu od 10.000 forinata.

Već smo gore spomenuli, da je prvo zahtijevanje o imenovanju krajiškoga pukovnika Jelačića hrvatskim banom ispunjeno prije zagrebačke skupštine. To je značilo, da je bečki dvor sklon tražbinama Hrvata. Daljnje točke od 2—28. tražile su preuređenje državopravnoga položaja kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, punu kulturnu i političku samostalnost, ukinuće feudalnih povlastica i zavedenje ustava i demokracije. Ovo je bila revolucija ne samo protiv Metternihova, nego uopće protiv cijeloga vladavinskoga sistema, otkako je habsburška kuća sjela u naše krajeve. Za čas je našim rodoljubima g. 1848. sijevnula nada, da će dinastija u vlastitom interesu napustiti svoju drevnu političku tradiciju i prihvatiti austro-slavensku ideologiju o preustrojstvu monarkije u saveznu državu podunavskih naroda, ali nije prošlo ni nekoliko mjeseci i

nada se rasplinula u iluziju. Imenovanje Jelačićevo bila je lična, a ne stvarna koncesija, jer je bečkom dvoru u časovitoj stisci bilo prirodno bliže, da bansku vlast u revolucijonarnom Zagrebu vrši Ilir u oficirskoj uniformi, nego u narodnoj surki.

Posljednje dvije točke 29. i 30. odnosile se na prilike u katoličkoj crkvi, s kojom je hrvatski narod bio cijelom svojom duševnošću, kulturom i poviješću duboko povezan od tisuću i više godina. Jednodušni prihvat ovih točaka pokazivao je, koliko su duše revolucionarnih Iliraca 1848. bile radikalizovane.

Od dvije stotine svećenika ne ustade nijedan, da upozori veliki narodni zbor, kako 29. i 30. točka ne spadaju pred državni, nego vrhovni crkveni forum. Ova pojava bila je teška i pokazivala je, što sve živi u zraku i u dušama. Katolička crkva od vremena reformacije u 16. stoljeću nije u našem narodu proživljavala težih vremena. Istina narodni zahtjev u 30.toj točci nije zadirao u bistvo kršćanskoga evanđelja, ali je ustajao protiv opće uvrežene discipline katoličke Crkve i bio je ozbiljan memento čuvarima na Sionu, koji su dobro znali, kako u ovakim prilikama revolucionarni zahtjevi počinju malim, a završuju velikim stvarima. Katolička hierarhija našla se u teškom položaju. Biskup Haulik ostavio je Zagreb, a čini se da članovi Kaptola nisu bili saobrazni u svojim pogledima, što treba da se učini. Bilo je svećenstva, koje je bilo nezadovoljno crkvenim zahtijevanjima. U to vrijeme piše Topalović (7. travnja 1848) u Beč Strossmayeru (Brlićev arhiv), da »delegati odoše tražit koješta što na njih i ne spada, dosta koješta, što dobit ne mogu i dosta koješta što dobit neće«, pa glede crkvenih stvari kaže: »Što se Crkve tiče: Koliko se glede na nekoje okolnosti zlo bojat imamo, toliko s druge strane radovat se moramo, što će se pri prevratu tomu Crkva od svojih tlačiteljah oslobodit.« Razumljivo je, da je zagrebački Kaptol odlučno odbio učestvovanje u izaslanstvu, ne bude li 30. točka o svećeničkom celibatu u memorandumu na Kralja ispuštena. 29. točka pojmivo nije ga smetala. O tom sporu i zakulisnim događajima u krilu delegacije trajala je u zagrebačkom novinstvu kroz cijelu još godinu dana živa polemika i raščišćavanje.

Gajeve Novine, Slavenski Jug i Südslavische Zeitung postojano su donosile vijesti, kao da je i zagrebački Kaptol učestvovao u pokretu za ukinuće svećeničkoga celibata. Kaptol se osjetio prinukanim, da u Katoličkom Listu od 3. ožujka 1849. izdade svoje »Očitovanje« (dt. 4. 5. 1848.) i odlučno oporeče tendencijozne tvrdnje. Kaptol očevidno auktoritativno prikazuje tečaj cijele stvari na slijedeći način: »Saznavši zagrepski kaptol, da se među ovimi tražbinami i ona proti celibatu glaseća nalazi, nije propustio, nezadovoljstvo svoje iz ovoga obzira očitovati, te samo opetno obećavanje, da će se ova točka ispustiti, privolilo je poslanike kaptolske, da su odbora dionicima postali. Ovomu se je obećanju zbilja na toliko zadovoljilo, da se je u Beču onih 30 točkah u 11 sa ispuštenjem one o celibatu stegnulo. Ovu promjenu smatrali su po-

slanici kaptolski kano miroljubivi dokaz obzira gospode odbornih vođah prema želji duhovničtva, te po imenu poslanikah kaptolskih.«

Međutim iz toga očitovanja se i to vidi, da je ipak Dr. Gaj — bit će da koliko toliko zadovolji zaključku velike skupštine — bez znanja kaptolskih izaslanika, priklopio novo redigovanoj promemoriji jedan istisak sa svih 30 točaka. Čitav taj prijepor nije onaj čas imao većega značenja, jer car Ferdinand, kada je 31. ožujka primio Dra Gaja i četrnaestoricu zagrebačkih izaslanika, milostivo je Hrvatima »obećao svoju zaštitu«, ali ništa meritornoga nije odgovorio ni na narodna ni na crkvena zahtijevanja. Politička vrijednost i značaj čitave audijencije najbolje se može prosuditi iz one činjenice, što je car istoga dana, sat prije Hrvata, primio Bečane, koji su ga proglasili njemačkim carem i on s prozora Hofburga razvio crn-crven-zlatnu zastavu njemačkoga carstva. Ni slabi car Ferdinand u najvećoj političkoj stisci nije mogao prekinuti političkih tradicija svoje kuće. I ono malo što se dalo i obećalo, bilo je iz trenutačne političke nužde. U isto vrijeme s Hrvatima boravili su u Beču već po drugi puta praški izaslanici i premda su češki zahtjevi bili daleko umjereniji nego madžarski, morali su se Česi povratiti u Prag s neznatnim koncesijama. Ni Poljaci nisu bolje prošli. Sve ono što se g. 1848. događalo u Beču bila je najveća ironija na napis u dverima carske palače: Justitia fundamentum regnorum. Dopisnik Gajevih Novina mogao je iza bečke audijencije javiti u Zagreb suhoparnu utjehu: očekujemo pismeni kraljevski odgovor. Toga odgovora nisu naši izaslanici nikada dočekali, osim ako to nije bilo ono pismo carevo upućeno 2. travnja banskome Namjesniku biskupu Hauliku (a Jelačić bio već 23. ožujka imenovan banom!), da sazove hrvatski sabor u Zagrebu.

Poslije nekoliko tjedana kralj je podijelio Dru. Gaju naslov cesarskoga savjetnika (Kaiserlicher Rat) za njegove političke zasluge. Genij, koji je pokrenuo narod na nove putove, i kroz decenije bio njegov vođa, morao se zadovoljiti ubogim i praznim naslovom, a vodstvo predati u druge ruke. Ta nam činjenica baca živo svijetlo na svu tragiku daljnjega rada i života Gajeva. Njegova je zvijezda ugasnula, Jelačićeva je zasjala.

Hrvatski delegati ostali su u Beču nekoliko dana. Naši ljudi mnogo su se sastajali i vijećali s Česima, Slovacima, Poljacima, Srbima i s ostalom slavenskom braćom. U Sperlovoj dvorani 2. travnja našlo se 2000 Slavena na zboru i okupu. Bila je to slavenska narodna svečanost. Gajeve Novine (od 11. travnja) pišu: Zanos i oduševljenje ne dade se opisati. Svi smo se združili i pobratili, srca svoja otvorili i misli priopćili, te najposlije svečano zavjetovali bratsku uzajamnost i bratsku pomoć. Sloga i sloboda su bile naše poslovice. Govornike su grlili i ljubili. Ne bijaše raznoga mnijenja. Svi smo bili Slavjani, jedna misao, jedno čuvstvo, jedna volja. Svi Slavjani, sinovi jednoga naroda, noseći u duši vjeru u buduću slogu, veličinu slobodu i slavu. Eto tako je udar Pangermanizma

odjeknuo u slavenskim dušama prisegom slavenske uzajamnosti za izvojštenjem narodne slobode i političkih pravica. »Slavenski odbor sastavljen iz najvrlijih muževa hrvatskih, českih i poljskih vijeća, kako bi se najbolje utvrdio savez sviju Slavjana u austrijskoj monarhiji. Sastavljen je proglas i na Slovence, da bi pristupili u slavjansko kolo«.

Tako je put u Beč bio našim ljudima velika nauka za njihovo daljnje političko držanje. U Beču su čuli novih ideja, našli novih učitelja i saveznika. U svojem političkom socijalnom i vjerskokulturnom gledanju postali su radikalniji. Slušali glase o raspadanju monarkije, o pokretima raznih naroda za republikanizmom. Na 5. travnja bili su očevidci, kako je raspojasana bečka rulja noću udarila na palaču bečkoga nadbiskupa Mildea a austrijsko ministarstvo raspustilo i zabranilo djelovanje nekih crkvenih redova.

Odmah nakon povratka hrvatske delegacije iz Beča primijećuje se u javnosti i u zagrebačkom novinstvu radikalniji ton protiv hierarhije i Crkve.

Ban Jelačić. Njegova narodna i crkvena politika.

Ban Jelačić primio je historijsku misiju, da ostvari politički dio Gajeva ilirskoga pokreta. Opće prilike bile su jače nego njegova ličnost, no ako i nije riješio velikoga poziva, sigurno je njegova historija velika epoha u povijesti hrvatskoga naroda i prva etapa u njegovom političkom uskrsnuću i oslobođenju. Krivo oni čine, koji lome štap nad ovim velikim hrvatskim i jugoslavenskim imenom.

Novi ban, do juče krajiški pukovnik u Glini, stigao je u Beč 4. travnja 1848. Hrvatska deputacija još je tamo boravila. Dr. Gaj ga je s domorodcima srdačno dočekao i pozdravio. Sve oči i sve nade bile su u nj upravljene. Uspon ovoga čovjeka ponešto sjeća na sreću Napoleona. Odvjetak hrvatske plemićske porodice, od rana posvetio se vojničtvu. Čovjek vanrednih ličnih svojstava, bistar um, otvorena riječ, vojnik i pjesnik, pučki čovjek i žarki rodoljub. Svojim junaštvom iskazao se u krajiškim podvizima protiv bosanskih Turaka. Kao mladi časnik prošao austrijske zemlje do Galicije, nekoliko godina boravio u Italiji, govorio i čitao velike svjetske jezike. S Preradovićem, Trnskim i tolikim drugim graničarskim časnicima oduševio se za narodne i ilirske ideje. Dr. Makanec taj čas objelodanjuje u Obzoru prepisku grofa Đure Jelačića (1805—1901.) mlađega brata banova, iz koje razabiremo, kako su vojni austrijski krugovi spremali glinskome pukovniku ranu mirovinu radi njegova narodnoga osjećanja. No političke prilike se naglo promijenile i bečki dvor s najvećom pažnjom i milošću primi bana Jelačića. 7. travnja imenova ga podmaršalom i za malo dana tajnim carskim savjetnikom, te mu podijeli autorizaciju za hrvatsku politiku: ako ne za provedenje »narodnih zahtijevanja«, a ono sigurno za ustavne sloboštine i za stanoviti opseg emancipacije od madžarske prevlasti. U onaj čas slaboga cara Ferdinanda njegova

braća i stričevi nadvojvode Karli, Stjepani i Ivani smatrali su državu nekom porodičnom prćijom i u nezapamćenom metežu svaki je od njih utjecao u državnu politiku prema ličnom gledištu i interesu. Roditelji budućega cara nadvojvoda Karlo i njegova providna žena Sofija, naročito su bili skloni hrvatskom pokretu i računali, kako bi s Jelačićem i Hrvatima slomili premoć Košuta i Madžara. U prvo vrijeme svoga banovanja Jelačić je i prema samome dvoru i svim dvorskim utjecajima pokazivao neobičnu samosvijest i samostalnost.

Novi ban je u Zagrebu 18. travnja primljen i dočekan najvećim oduševljenjem i povjerenjem. Zemlja je trebala odlučnoga glavara. U svim hrvatskim krajevima nastao je poslije zagrebačke skupštine metež i nemir. U nekim gradovima izgredi protiv židovskih trgovaca. Tako u Zagrebu (u Vlaškoj ulici)[1], u Varaždinu, u Karlovcu. Na mnogim mjestima se pljačkalo. Neke županije provode narodna zahtijevanja ne čekajući zaključka sabora ni kraljevske sankcije. Narod i kmetovi uskratili rabotu. Spahije i veleposjednici izgubili glavu i srce. Prof. A. Jelačić u svojoj izvrsnoj monografiji: Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848. (Zagreb 1925) sabrao je detalje socijalnoga meteža, što je zavladao u svim županijama. Seljački narod nije htio raditi vlastelinsku zemlju ni za nadnicu. Polovina zemljišta osta ne obdjelana. U pograničnim predjelima s Madžarskom veliki broj vlastele i njihovih službenika, te neki svećenici u području pečujske biskupije, huškaju puk na Ilire i snube da pristane uz Madžare. Bogoslav Šulek, daleko najbolji publicista ilirske epohe upravlja u Gajevim Novinama od 30 ožujka na uvodnom mjestu: Molbu na gospodu duhovnike, neka bi zauzbili opasnu agitaciju madžarona i plemića u neupućenom narodu i puku protumačili smisao i značenje narodnih zahtijevanja. Razlaže, kako zagrebački pokret nije nego odraz burnih događaja u Madžarskoj. Ukinuće tlake i plaćanje štibre sviju staleža bez razlike, odrešenje kmetova od podaničtva i rabote je najprvo uzakonjeno na požunskom saboru a poslije tek proglašeno u Zagrebu našim narodnim zahtjevom. Pravica i duh vremena zahtijevaju te nove sloboštine i svećenici moraju u prvom redu da budu vijesnici ljudske i Božje pravice i bolje budućnosti narodne.

Stvarno ogromna većina svećenstva pristajala je od prvoga početka uz Dra. Gaja i ilirski pokret. Kler je listom učestvovao na ožujskoj skupštini 1848. i bez prigovora prihvatio narodna zahtijevanja, što su se odnosila na ukinuće svećeničkih feudalnih podavanja i ako su se time znatno umanjivali njegovi prihodi. Neke župe i župnici su potpunoma osiromašili. S ostalim narodom i kler je oduševljeno pozdravio bana Jelačića. Na prvi glas o uvedenju

[1] Iz pisma Ivana Malošega u Gajevim Novinama od 6. travnja 1848. čini se, da je gradski sudac Janko Kamauf svojom nespretnošću dao povoda i poticaja zagrebačkim izgredima.

hrvatskoga jezika u sveukupnu unutrašnju upravu (6. točka narodnih zahtijevanja) zagrebački kaptol je zaveo narodni jezik u čitavo svoje uredovanje. Dušobrižno svećenstvo mjesto uobičajenoga latinskoga jezika počelo se služiti narodnim jezikom u saobraćaju s duhovnom oblasti.

Neki župnici i bez više oblasne naredbe pišu matice narodnim jezikom. Zagrebački kanonik biskup Josip Šrot, vrhovni ravnatelj nauka u Hrvatskoj, određuje da se u buduće imade akademskoj mladeži propovijedati u narodnom jeziku. Prvi prof. Muzler izreče hrvatsku propovijed akademskoj mladeži na dan Blagovijesti u crkvi sv. Katarine. U svemu svećenstvo je predano i požrtvovno prednjačilo u narodnom i rodoljubnom radu. Mnogi se svećenici, osobito mladi, javljaju u novinama i izvješćuju o prilikama u narodu i svome kraju. Ima ih, koji upozoruju i na rđave pojave. Kapelan Stjepko Mlinarić, Međumurac, piše iz Maloga Tabora značajni člančić u Gajevim Novinama: Tri želje čovjeka, građanina i duhovnika, te među inim kaže: »neka se pusti u miru duhovničtvo tako glede osoba, kaošto i glede djelovanja svojega.« Pisac aludira na neke pojave, što ih je kasnije došavši u oštar sukob sa Šulekom, u svojoj brošuri: Obrana suprotiv Bogoslavu Šuleku, uredniku, Zagreb 1849. razgovijetnije izrazio. U onaj trenutak najburnijega vrenja isticali su se kao politički radnici u zagrebačkoj biskupiji svećenici Štoos, Seljan, biskup Šrot; u Đakovačkoj biskupiji Mato Topalović. Najviše je iskočio A. T. Brlić, klerik zagrebačke biskupije na bogoslovskim studijama u Beču. Možda najblistaviji i najuniversalniji talenat, što ga iznesla g. 1848. Mlad čovjek (rođ. 1826.) pokazuje neobičnu zrelost i obrazovanost, ulazi u sve i u najviše krugove, prijateljuje s prvim domorodcima, jošte đače nedouče pobratim je Mate Topalovića, u ličnom i pismenom saobraćaju stoji s najuglednijim predstavnicima slavenskoga svijeta, neumorno sabire informacije sa svih i šalje na sve strane, piše, govori, potiče, a sada u Beču jedna duša i jedno je srce sa Strosmajerom, koji preko njega iskazuje svoje crkvene i narodne ideje i izvodi svoje osnove. Mladi čovjek u onom vremenu velike pomutnje ideja u nekom članku pita: Koja je težnja svih sadanjih naših nakanjenja? — pa daje odgovor ne samo za 48. g., nego za revolucije svih vremena: »Težnja ova sastoji se u tom, da već jedanput na ovom svijetu prestane bit prazna besjeda ono Isusovo: Ljubi Gospoda Boga svoga nada sve, a iskrnjega kano sebe samoga.« Mi valja sveđ da imamo pred očima jedinu ljubav i slogu; vjeru i pravicu; zakon i red; krepost i stalnost. Braćo, zaman se trudimo, ako nije čista duša, dobro srce i ozbiljna volja. Pamtite ovo i svaki dan ove svete riječi za predmet vaših promišljanja i razgovaranja uzimajte.« (Novine 22/4).

Iz ovih nekoliko poteza možemo razumjeti koliko je hrvatski narod u čas Jelačićeva dolaska na bansku stolicu bio potresen gromom revolucijonarnih načela i događaja g. 48., i kakova je vladala zabuna u dušama i metež u javnim prilikama.

Jelačić se ukaza sposobnim i doraslim uskrsnuti državni auktoritet i uspostaviti poredak u zemlji. Njegovi prvi istupi: proklamacija na narod, ukinuće kmetstva, zavedenje prijekoga suda protiv buntovnih elemenata, sve to pokazuje čvrstu ruku čovjeka, koji je kao pukovnik prošao dobru školu ne samo vojnoga nego i političkoga upravnika u vojnoj krajini, i koji je u svojim plamenim i rodoljubnim manifestima očitovao talente gotovoga državnika, što u sebi osjeća poziv i snagu, da u teškim i sudbonosnim časovima spasi svoj narod i izvede na putove bolje budućnosti. Svi ti dokumenti su važni prilozi za našu narodnu, političku i crkvenu povijest u godini 1848.

Nastupni proglas na bansku stolicu štampan je latinskim i ćirilskim pismenima, a upućen je narodu hrvatskome i srpskome u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Ban govori doslovce: »Moje su misli ćuti i načela iskrena, zato ih ja bez svakoga zatezanja i otkrivam. Želje, koje je narod izjavio i Kraljevskom prijestolu podnio, odzivaju se i u mome srcu. Blago naroda i otačbine: to je moja želja i najglavniji cilj. — Ja želim, da narod naš bude krjepak i slobodan narod, i da među narodima steče ono časno mjesto, koje njemu pripada po zemljopisnom položaju, po prirodi njegovoga snažnoga duha i po historičkoj njegovoj sudbini. — To je želja i volja naroda, a ban hoće, kao postavljeni mu od Kralja poglavar, da bude u svim svojim mislima i činima izraz volje i misli narodnje«.

Što se tiče odnosa s Ugarskom, veli ban, da je prevrat obalio stare temelje državnih odnošenja, a nove treba izgraditi u duhu slobode, samostalnosti, jednakosti i onako, kaošto se slobodnom i junačkom narodu pristoji.« Dalje govori da se veliko djelo državnoga preporođenja ima izvesti zakonitim i naravnim putem preko narodnoga sabora, na kojem će se izraziti volja cijeloga naroda bez razlike stališa, i samosvijesno ističe, kako je »imenovan od Nj. Veličanstva također banom Dalmacije, zato se tvrdo nada od pravičnosti Kraljeve i od krjepke volje naroda, da ovo imenovanje ne će ostati samo kod naslova«.

Spominje da ga čekaju veliki zadaci: preporođenje cijeloga naroda. On ih ne će moći izvesti, ako mu ne pomogne cio narod, svi revni i mudri rodoljubi i ako među njima samima, među sinovima jedne majke, ne bude mira, sloge, ljubavi, bratinstva! — Apelira osobito na slogu i bratinstvo u narodu bez razlike vjerozakona. Brat neka se ne tuđi više od brata. Svaki je uzrok dosadašnje mržnje i raspre među jednokrvnom braćom već prestao. Razlika vjere i crkve ne čini više među braćom i udima jednoga naroda bedema u društvenom i narodnom životu: jednakost je izrečena«.

Na koncu šalje ban bratinski i ljubezni pozdrav cijelom narodu, svećenstvu jedne i druge Crkve, časnicima i činovnicima i svakom pojednom bratu. Šalje pozdrav dalmatinskom i hrvatskom primorju i slobodnome gradu Rijeki, hrabrim Krajiškim regimen-

tama Hrvatske i Slavonije, konačno svoj braći slavjanskoj i izvan trojedne kraljevine«.

S ovim proglasom uputi Jelačić i okružnicu na sve javne oblasti, županije i gradske općine, u kojoj doslovce nalaže: »dok se sabor ne sazove ima svako poglavarstvo i svaka oblast pod osobnim odgovorom u svom krugu u smislu ovoga naloga krjepko i neumorno djelovati. od nikoga i od nikuda, službene naloge ne primati, pa se jedino i isključivo na mene kao na postavljenoga od Nj. Veličanstva vrhovnoga poglavara zemaljskoga u svem i svačem obraćati.« (Novine 27. 4. 48.).

Cio narod je u ovom banovom proglasu gledao ispunjenje i sankciju svojih zahtijevanja i program, na kojem treba izgradivati budućnost hrvatskoga naroda. Manifest je očevidno bio složen u sporazumu s glavnim narodnim ljudima, ali iz svake riječi strujao je lični osjećaj velikoga bana. Proglas je zanosio inteligenciju vrelim rodoljubljem i odlučnim radikalnim političkim stajalištem prema Ugarskoj; seljački i građanski svijet svojjim pučkim duhom i demokratskim načelima; svećenstvo službenim priznanjem velikoga duhovničkoga poziva u životu naroda. Svima je imponirao visoki etički i nacijonalni ton, kojim je ban propovijedao slogu i bratstvo i rastavljene crkve pozivao na izmirenje i kršćansku suradnju. Nikada nijedan ban nije ovako govorio srcu i duši narodnjoj. Nikada se nijedan nije tako približio narodnom mišljenju, osjećanju i njegovim željama i potrebam. U tili čas postao je Jelačić najpopularniji čovjek u cijeloj zemlji. Krajišnicima je silno godilo, da je njihov čovjek zasio slavnu bansku stolicu. Njihova privrženost banu, 100.000 ljudi pod puškom, značila je onaj čas ogromnu snagu hrvatskoga naroda, s kojom je računao bečki dvor i pred kojom se je stravio Košut.

Ban Jelačić dade se energično na posao. U Zagreb su stizali neprestani glasovi o bunama u narodu. U cijeloj zemlji pojavili se madžarski emisari i izazivali metež. Učestali paleži i razbojstva. Bezdušnici huškali seljački svijet i govorili, da će izgubiti netom stečene pravice i opet pasti u tlaku i kmetstvo. Ban 25. travnja izdade proglas, u kojem objavljuje ukinutim za sva vremena kmetstvo, tlaku i crkvenu desetinu, a već 27. travnja izdaje drugi proglas i uvodi prijeki sud u čitavoj banovini.

Milan Grlović, dobar poznavalac ilirskoga doba, pripovijeda u izdanju »Glasoviti Hrvati XIX. stoljeća« (Zagreb 1897—1900.), da je bana na Markovdanski oglas potaknuo veliki ilirski buditelj Pavao Štoos. Pokupski župnik i glinski pukovnik bili su dobri susjedi i prijatelji. Narod se svede bunio u Pokuplju i Turopolju. Štoos pohiti u Zagreb i svjetova banu, da bi bilo najbolje za umirenje naroda, kada bi izdao bansku diplomu o ukinuću kmetstva. Crno slovo na bijelom papiru najbolje umiruje narod. Ban uputi prijatelja Dru Gaju i vijeće domorodaca Kukuljevića, Rubida, Seljana, Vukotinovića i drugih primi Štoosov savjet i prijedlog i već

na Markov dan 1848. osvanu glasoviti Manifest Jelačićev o oslobođenju seljačkoga svijeta od tlake i kmetstva.

Oglas je upravljen bivšim gospoštijskim podanicima i glasi u izvatku:

Kako unatoč izdanom oglasu da su urbarijalna podavanja, robota i crkvena desetina u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji dokinuti, uvijek još sumnjate o tim stečenim svojim pravicama i to s razloga, što nemate o tom nikakova pisma u rukama, to ja kao ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i od Kralja imenovani vrhovni glavar i zatočnik vaših pravica, za vaše umirenje izdajem ovo bansko pismo, po kojem ste vi i svi vaši potomci za vječna vremena oslobođeni od gospoštijske rabote, od svakoga urbarijalnoga podavanja i od crkvene desetine te vam svojom banskom čašću i vlašću jamčimo, da vam ove vaše pravice i povlastice zakonito stečene i od kralja potvrdene nitko za sva vremena ne može oduzeti. U svrhu stoga izdajem ovo javno pismo vama i vašim potomcima obojega spola i utvrđujemo ga svojim velikim banskim pečatom na dan sv. Marka 25. ožujka 1848.[2]).

Vrlo je zanimljivo, da se ban u proglasu prijekoga suda ponovno svraća na Markovdanski proglas i svoj korak opširno obrazlaže. Kao da je osjećao u njem neku prazninu ili je hotio odgovoriti prigovorima narodnih protivnika. Proglas od 27. travnja donosi ovo pravno obrazloženje za ukinuće kmetstva, tlake i crkvene desetine.

»Naredba, da od sada velikaši, redovnici i plemići budu morali danak (štibru) platjati i sve tèrhe s plemenitimi ljudmi jednako nositi, napravljena je na dieti t. j. na obćinskom saboru ugarskom, gde su svi ugarski i k tomu spadajući poslanici skupljeni bili, s kojih svih skupa privoljenjem zakon taj naredjen i od kralja potvèrdjen je. Taj dakle odlučak iliti zakon nije načinjen od jedne kakogod nazvane stranke, nego od cěle deržave.

Naredba, da kmeti neće više davati tlake i desetine, isto tako napravljena je na dieti t. j. velikom ugarsko-hèrvatskom i slavonskom saboru, dakle s voljom i privoljenjem sve hèrvatske i slavonske gospode, velikaša, redovnikah i plemićah. I da ova naredba ne bi bila ondě napravljena, velika izvanredna hèrvatsko-slavonska narodna skupština u Zagrebu u narodnom domu 25. ožujka (marta) dèržana tu istu pravicu i sloboštinu za kmete med drugimi domorodnimi novimi pravicami pod brojem 14. odlučila je i za potvrdjenje istih pravicah mnogobrojno poslaničtvo pred svetloga kralja u Beč po-

[2] Sve važnije banove proglase, naredbe i otpise sabrao je Stjepan Pejaković, narodni zastupnik na saboru 1848. i izdao ih u zbirci: Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848. — Beč 1861.

slala. Sbog čega nije nikakvoga straha, da će se u Hervatskoj i Slavoniji tlaka opet ikada uvesti, buduć da su k tomu, kako je gori rečeno, i sama hervatska i slavonska gospoda privoljenje dala. I zato kakogod je mila i draga ova novo-podeljena pravica svim kmetom i kakogod ju njima, ako se budu pošteno i mirno zaderžavali, nitko više uzeti neće ni nesmie: isto tako i oni nesmiju na tudji t. j. gospodski imetak navaljivati i otimati ga, negošto je njihovo zakonitim putem tražiti.«

Skopljanski profesor Dr. J e l a č i ć, porijeklom Rus, starinom naše gore list, u pomenutoj brošuri pridonesao je bogat prilog za upoznavanje narodnih, socijalnih i političkih prilika njegove djedovine u g. 1848. i prikazao historijat i socijalno-političku važnost velikoga djela svoga slavnoga imenjaka. Markovdanski ukaz i prijeki sud nisu dokrajčili nemire i bune. Sabor je cijelo pitanje raspravio u mjesecu lipnju i pod strukovnim utjecajem Metela Ožegovića donesao zakonske članke XXIX., XXX. i XXXI. o ukinuću urbara, vlastelinske sudbenosti i crkvene desetine. Ali riješenje pitanja prolazilo je još dugotrajne klance jadikovce. Ban se je još s bojnoga polja morao vraćati na čemerno pitanje, pa je u svom proglasu od 20. novembra 1848. iz Beča upućivao narod, neka ne presiže u tuđe pravice i neka priznade Božje načelo: svakome svoje.

Unatoč svih ovih teškoća Markovdanski ukaz neosporno je najveće djelo bana Jelačića. Trajniji spomenik na njegovu ličnost nego mjedeni lik na trgu u Zagrebu. Ovo djelo značilo je novi socijalni, kulturni i ekonomski život našega naroda. Da g. 1848. nije donesla drugoga rezultata osim ovoga »imala je rašta da se rodi.« Bila je to svijetla točka u mučeničkoj hrvatskoj povjesnici.

U napornom i trudnom poslu pri umirenju naroda ban je zatražio živu pomoć episkopata i klera jedne i druge crkve. Oglas o prijekom sudu (od 27. IV.) apelira i zapovijeda, neka sve poduzmu da se narod umiri. Mir u narodu najviše zavisi od duhovnika.

»Po verhovnoj Nama od apostolskoga kralja našega podeljenoj vlasti banskoj nalažemo duhovnikom jedne i druge cerkve, da po dužnosti svojoj, kao učitelji i otci puka, isti puk o pravoj istini, na koi način je ono nove pravice zadobio, kako je to gori razloženo, obaveste, i njega u Naše ime obsiguraju, da njemu nitko njegovu novo zadobljenu pravicu i sloboštinu više uzeti nesmie ni nemože, to jest, ako se budu seljaci te svoje nove sloboštine i pravice bez svake bune uživali i kako slobodni ljudi mirno i pošteno vladali i zaderžavali; i da puk s tim obsiguranjem i izveršavanje ove Naše zapovedi opominjati neprestanu.«

Nije mnogo blaži ni ton okružnice, što ju je 30. travnja uputio ban hierarhijskim glavarima katoličke i pravoslavne crkve.

»Gospodine! Dolaze mi svakojaki glasovi, da zli i opaki ljudi siju po narodu lažne i krive idee o položaju puka i domovine naše hervatsko-slavonske.

Odtuda proizlazi pogibelj osobah i imetka bez svake razlike stališa; odtuda nesloga i neredi: odtuda propast i razsap domovine i narodnosti naše.

Ali, gospodo, ako je puk stado, vi ste mu pastiri; ako je puk učenik, vi ste mu učitelji naravni; ako je puk dete, vi ste mu po Bogu otci.

A nepristoji se pastiru, da pušta vuka u stado svoje, niti se pristoji učitelju, da dade kvarit ljubeznoga učenika svoga kroz proroke lažne, niti se podoba otcu, da bezbrižan gleda, kako mu pokvaren čovek kvari nevino dete.

Vi ste otci od obitelji i nedajte, da dođe čovek nepriatelj te posije kukolj u pšenicu vašu.

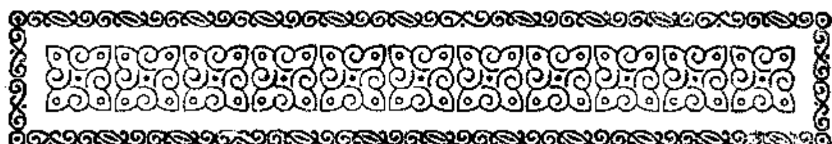
Znam, mnogo narod naš, mnogo domovina i narodnost naša imadu do sad zahvaliti rodoljubnom nastojanju vašem.

I to je uzrok, zašto vam novu pogibelj ovu pred oči postavljam nalažući vam: da vi od svoje strane područnikom vašim, koji se po puku razsijani nalaze, bez zatezanja naručite pa zapovedite, da puk, koi se pod brigom njihovom nahodi, u smislu načelah zdravih u proglasu prekoga suda, sbog nemira i nereda gori rečenoga, po svoj trojednoj kraljevini razploslatu, i ovde pod — priklopljenu, izraženih, kao pravi pastiri i učitelji i otci i u cerkvi i vani podučavat nastoje, i o tome se trude, da u njem ideje mira i reda i *sigurnosti objače, a usuprot izčupaju ono, što su do sad razsijali* vuci u koži ovčijoj, i lažni proroci, i ljudi bez domovine, bez Boga i bez duše.

Izčekivajući od vas što prie službeno izvestje o izveršenju ovoga moga naloga pošiljam vam moj iskreni i domorodni pozdrav.«

Donesli smo ove okružnice, jer nam tumače mnoge kasnije pojave i činjenice.

U Jelačićevim poveljama ozvanja jasni prigovor, kao da hierarhija i kler ne vrše svoje dužnosti. Jelačić ne može da zakrije svoju uzbuđenost i nezadovoljstvo. Ovaj imperativni ton i u josefinističko doba začuđuje. Teške političke i socijalne neprilike objašnjuju vojničku oporost i presizanje faktičnoga diktatora u tuđe nadleštvo. No čovjek treba da razumije duševno i moralno raspoloženje biskupa i svećenstva. Ono što se je dogodilo na blagovijesnoj skupštini u Zagrebu, to je sve ljudima, koji su bili uzrasli u absolutističkom državnom sistemu, a do juče bili i visoki državni dostojanstvenici, to je sve bila prava francuska revolucija od 1789., pa nije čudo, da se nisu mogli nikako snalaziti u novim prilikama. Crkvena zahtijevanja blagovijesne skupštine u Zagrebu silila su hijerarhiju na oprez. Haulika nije bilo u Zagrebu. Topalović piše u svojim pismima, kako đakovački biskup Kuković vječito kuka, prima se za glavu i tuži »Bit će zlo«. U kleru poremećena disciplina. Gajeve i druge Novine sipaju insulte na obskurantizam Crkve. Narodni prvaci u ogromnom broju zadahnuti slobodoumljem. Prilike Crkve u Hrvatskoj u proljeće 1848. bile su žalosne. Usuprot Jelačiću, samosvijesnom i energičnom glavaru i vođi narodne politike — privиđalo se da na hrvatskom Sionu nije bilo ravnog kormilara, koji bi sigurno vodio lađu crkve u burnim vremenima.

Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku.

[Od 1800. do konkordata 1914. godine.]

Dr. Vjekoslav Wagner

IV. KONKORDAT IZMEĐU SV. STOLICE I KRALJEV. SRBIJE.

(Diplomatski dio)

(Svršetak)

1. Prelazne godine od 1898. do 1912. god.

Zastoj u radu za konkordat. Pitanje je konkordata u Srbiji početkom XX. vijeka sasma gurnuto u pozadinu. Ona je proživljavala burne dane svoje unutrašnje politike. Stupanjem dinastije Karagjorgjević na prijestolje Srbije počima i novi pravac srpske spoljašne politike. Napušta se Austro-Ugarska i Srbija se od sada naslanja na Rusiju. God. 1908. slijedi aneksija Bosne i Hercegovine, što je nacijonalne i političke duhove u Srbiji još više zbilo protiv Austro-Ugarske monarhije. Nemamo mogućnosti, da dokažemo, ali iz prošlosti kao i iz tadašnje političke konstelacije imamo mnogo indicija za to, da su od sada konkordat u Srbiji spriječavale s jedne strane Austro-Ugarska, a s druge Rusija.

Dokazano je, da se Austro-Ugarska i do sada stalno protivila da Srbija zaključi sa Sv. Stolicom konkordat. A od sada je ona još više morala uplivati na Sv. Stolicu, da ne bi Vatikan opet pokrenuo pitanje konkordata u Beogradu. Austro-Ugarskoj je bilo od velikog interesa, da do toga ne dođe, jer od god. 1903., kako se Srbija orijentirala prema Rusiji, ostao je Austro-Ugarskoj monarhiji jedino još vjerski protektorat, kao neki oslon za njezin politički upliv i izuzetni položaj u Srbiji.

A Rusija je i ranije bila savjetnikom Srbije. Prvi zakoni srpski o nepravoslavnim vjeroispovijestima iz god. 1853. doneti su pod uplivom ruskoga konzula Fontona, a u duhu sličnih ruskih zakona, koji brižljivo brane pravoslavnu crkvu. A god. 1896., ako ne po preporukama iz Petrograda, kako to misli St. Novaković, svakako po shvaćanju ruskome intervenira A. Nekludov, ruski otpravnik poslova kod St. Novakovića i pita, da li imade stvarnoga osnova u novinskim vijestima, da srpska vlada namjerava sklopiti konkor-

dat.[87] Nekljudov je taj svoj razgovor sigurno javio svojoj vladi u Petrograd i tko zna, da li nije Rusija već onda uplivala na srpskog kralja Aleksandra, da se raskrsti sa vladom St. Novakovića, koja namjerava uskoro pristupiti direktnim pregovorima sa Sv. Stolicom. Mi znademo, da je zbačeni srpski metropolit Mihajlo bio više godina u Rusiji, pa nije isključeno, da je ruska crkva preko mitropolita Mihajla uticala na kralja protiv kabineta naprednjaka.

Istina, to su samo kombinacije, ali se zna, da je poslije 1903. godine ruski poslanik u Beogradu bio glavni savjetnik Srbije u pitanjima spoljašne politike, pa kao što je Austrija u Rimu radila na tome, da se ne pokrene pitanje konkordata od Sv. Stolice, tako je sigurno i Rusija radila u Beogradu, da se ne čine novi koraci za obnovu kontakta sa Sv. Stolicom, koji je prekinut god. 1898.

Bez ovih pretpostavki ne može se naći pravog razloga, zašto je pitanje konkordata ostalo sasma mrtvo kroz punih 15 godina, t. j. do godine 1912. A najveći pobornik za konkordat sa Srbijom biskup Strossmayer sasma se povukao. Zadnjiput je pisao kardinalu Rampolli o katoličkoj stvari u Srbiji i o potrebi konkordata god. 1898. Razočaran radi neuspjeha i pritisnut od duboke starosti on nije više ulazio u ovo pitanje. I ono je ostalo nedirnuto u arhivama.

Dva mišljenja o konkordatu. U Srbiji se o konkordatu još samo tu i tamo govorilo. God. 1902. napisao je Gjoka Nestorović svoju raspravu: »Srbija i Vatikan«, koja je izišla u Glasniku Pravoslavne Crkve, a na koju smo se i mi ovdje češće pozivali. Nestorović je bio dugo godina referent za crkvene poslove u ministarstvu. Njegova je rasprava napisana u duhu onih dana, kada je pod namjesništvom Jovana Ristića, a pod ministrom Androm Nikolićem g. 1891. zabranjeno katoličkim svećenicima slobodno kretanje i djelovanje u Srbiji i kada je za vrijeme ministra Jovana Boškovića Sv. Stolica učinila zbog toga korake kod srpske vlade.

Nestorović je kao referent u ministarstvu bio protivan konkordatu, u koliko bi konkordat ma i u najmanjem pogledu tražio, da Srbija odustane od odredaba zakona iz god. 1853. i dotičnih članaka srpskih ustava o vrhovnome nadzoru države nad crkvom katoličkom. On se odlučno protivio, da Srbija prema predlogu Strossmayera zaključi konkordat poput Crne Gore. Ali god. 1902. kada je napisao ovu svoju raspravu, čini se, da je već popustljiviji. Njegovo je shvaćanje ovo: »Ostavljajući na stranu ostala manje značajna pitanja, po našem mišljenju Srbija bi mogla zaključiti konkordat s papskom stolicom samo tada, ako bi pitanje o mešovitim brakovima, a specijalno pitanje o vaspitanju dece iz takvih brakova, uspela regulisati po osnovima pravoslavne vere«, t. j. po zakonu

[87] Novaković: Katolička crkva u Srbiji. Arhiv god. 1907. knjiga IV. br. 1. str. 15.

[88] Nestorović: Srbija i Vatikan. Glasnik god. 1902. br. VII. i VIII. str. 618—621.

iz god. 1853. A pošto ne vjeruje, da bi Sv. Stolica na to pristala u svečanoj formi konkordata, ona bi se morala skloniti na ovakva popuštanja »u vidu naročitih instrukcija o izvršenju konkordata« t. j. imala bi se deklaracija Benedikta XIV. iz god. 1741. proširiti i na Srbiju i Sv. Stolica bi »naročitom instrukcijom uputila svoje sveštenike u Srbiju, da smatraju kao važeće i one mešovite brakove rimokatolika s pravoslavnim, koji su zaključeni pred pravoslavnim sveštenikom, a s obavezom, da sva deca iz tih brakova budu vaspitana u istočno pravoslavnoj veri«. Ovo smatra Nestorović kao maksimum popuštanja katoličkoj crkvi od strane Srbije. Indirekte dakle odstupa od zakona iz 1853., jer dopušta i katoličkoj crkvi mješovite ženidbe po katoličkom zakonu, samo traži reciprocitet u priznanju valjanosti mješovitih brakova pravoslavne crkve i da sva djeca pripadnu crkvi pravoslavnoj. U drugim pitanjima misli Nestorović, da bi se laglje moglo doći do sporazuma sa Sv. Stolicom.

Druga rasprava o tome pitanju izašla je god. 1907. iz pera Stojana Novakovića u Arhivu za pravne i društvene nauke pod naslovom: »Katolička crkva u Srbiji«. Pisma vladike J. J. Strossmayera iz 1881.—1885.«

Kada je Stojan Novaković pisao ovu svoju raspravu, nije bio više aktivan političar. On je najdublje ušao u pitanje konkordata i najviše se njime bavio. Zato je i najozbiljnije i najiskrenije radio u svoje vrijeme za konkordat. Novaković gleda na konkordat kao na jednu ne samo vjersku, nego još više nacijonalnu i političku stvar, jer je gledao i preko granice Srbije na Južnu Srbiju i Makedoniju, Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju, gdje je bilo mnogo katolika, koje je on smatrao za Srbe. U njima je htjeo pobuditi povjerenje prema kraljevini Srbiji i želju da se jedanput ujedine sa Srbijom, jer ona daje konkordatom potpunu slobodu i ravnopravnost katoličkoj vjeri i crkvi. Kakvo bi bilo njegovo konkretno stanovište u samim pregovorima sa Sv. Stolicom, da nije morao god. 1896. odstupiti, to se dakako ne može znati. U ovoj svojoj raspravi on precizira svoje poglede o konkordatu na ovaj način:

Najveću zapreku za sklapanje konkordata vidi Novaković u odredbama srpskog zakona i ustava i to u pogledu a) što se tiče slobode nastave, koju Srbija ne bi mogla podčiniti upravi Rimske Stolice, ili katoličkoga biskupa u Beogradu, b) što se tiče pitanja mješovitih brakova, koje Srbija ne bi mogla primiti onako, kao Crna Gora. A ne vjeruje, da bi Sv. Stolica ikada pristala na ono, što je Strossmayer predlagao t. j. da sami supružnici slobodno određuju, kako će se vjenčati i šta će biti sa njihovom djecom. A ispod toga Srbija ne bi mogla ići nikada.[89] Pošto dakle srpsko domače zakonodavstvo ne dozvoljava, da se prime u svemu zahtjevi Sv. Stolice, Novaković misli, da bi se kao osnova za pregovore imao uzeti Berlinski ugovor, koji je već zakon u Srbiji.[90] »A ono što bi još moglo

[89] Novaković: Ibidem, str. 17.

[90] Vidi Bog. Smotru br. 3 1933.

biti u sporu među nama i Vatikanom, — veli Novaković — o brakovima, o školama itd. ne tiče se ni obreda, ni ispovedanja vere, nego su predmeti verske administracije ili propagande u jednom ili drugom duhu. A o svemu tomu nije isključena diskusija«.[91]

To su dvije znamenite rasprave iz onih godina prije konkordata. Pisali su ih ljudi, koji su se po tadašnjem svome položaju i po dužnosti svojoj morali baviti tim pitanjem. Njihovo mišljenje možemo zato smatrati, kao stanovište većine u srpskoj javnosti. Ali njihove radnje nisu ništa uticale, da zvanična Srbija opet pokrene rad u cilju zaključenja konkordata. Kao jedini pokušaj u tome pravcu možemo smatrati nastojanje srpskog poslanika u Rimu dr. Milenka Vesnića, koji je tražio, da dođe u dodir sa Vatikanom. Ali pošto mu to nije bilo moguće direktno, jer je bio akreditiran kod Quirinala, on je to učinio preko rumunjskog princa Gike, koji je stalno živio u Rimu i imao veze sa Vatikanom. Navodno je Marko Murat, slikar iz Dubrovnika sugerirao Vesniću, da se zauzme za konkordat. Princ Gika je i napisao neki nacrt konkordata ali se na tome dalje nije ništa radilo.[92]

2. Pregovori za konkordat od 1912. do 1914. god.

Dionizije de Sarno San Giorgio i kanonik Dionizije Cardon. Pitanje je konkordata iznenada pokrenuto, ali ne iz Vatikana, niti od srpske vlade, nego od jednog beogradskog katolika

Mjeseca septembra 1912. godine došao je sa XII. internacijonalnog euharistijskog kongresa iz Beča u Beograd Dionizije Cardon, kanonik iz Ventimiglie u Italiji. On nije imao nikakvu sližbenu misiju. U Beču je na kongresu zastupao svoga biskupa, pa je želio nakon kongresa upoznati i Balkan i tako je došao i u Beograd. Imao je pismenu preporuku na Dionizija de Sarno San Giorgio, po porijeklu Italijana, koji je u Beogradu bio španski konzul a ujedno i tajnik talijanskoga poslanstva. Dionizije de Sarno, koji je sam dobar katolik a žena mu je Dalmatinka iz Perasta, primio je kanonika Cardona u svoju kuću kao gosta. Među njima se povela riječ i o stanju katoličke crkve u Srbiji. De Sarno je ocrtao svome gostu prilike katolika i posebno podvukao tu okolnost, kako katolici moraju stupiti na strano, Austro-Ugarsko zemljište, kada žele poći u svoju crkvu i kako mnogi i ne polaze u crkvu, jer im zbog toga Srbi predbacuju, da su Austrijanci. A to bi se stanje odmah popravilo, kada bi se ustranio protektorat Austro-Ugarski, što je moguće postići samo zaključenjem konkordata između Sv. Stolice i kraljevine Srbije. Dionizije de Sarno je svoga gosta predstavio i Ljubi Jovanoviću, ministru Prosvete i Crkvenih Poslova i među njima se razvio razgovor i o konkordatu. Ljuba Jovanović je tom prilikom dao izjavu, da je Srbija voljna zaključiti konkordat sa

[91] Novaković: Ibidem, str. 20.

[92] Po usmenom kazivanju dr. Luje Bakotića.

Sv. Stolicom, ali postavlja kao uslov, da se pregovori direktno vode između Vatikana i srpske vlade bez ikakvog posredovanja ma koje apostolske nuncijature, a osobito ne one u Beču. Osim toga je zamolio ministar kanonika Cardona, ako mu je moguće, da to javi i Sv. Stolici.

Kanonik Cardon vratio se u Italiju, ali još nije ni stigao, da pođe u Rim i da javi Sv. Stolici poruku srpskog ministra, kada je Savez Balkanskih država (Srbija, Grčka, Bugarska i Crna Gora) 5. oktobra objavio Turskoj rat. Rat je započeo sa velikim oduševljenjem i u prvome poletu slomio tursku snagu tako, da su Srbi već 13. oktobra oslobodili i ušli u grad Skoplje, 6. novembra osvojili Bitolj i 16. novembra bili već na moru u Draču. Jasno je bilo, da će Srbi u tome ratu pripojiti svojoj kraljevini Staru Srbiju i jedan dio Makedonije i time zavladati krajevima, u kojima se nalazila stara nadbiskupija skopska, čiji su biskupi već 200 godina rezidirali u Prizrenu.

Direktni pregovori sa Vatikanom. Za to vrijeme bio je i kanonik Cardon u Rimu i tamo javio, šta je čuo i vidio u Beogradu. Sv. Stolica je primila njegov izvještaj i poruku srpskog ministra i odgovorila, da će rado stupiti sa Srbijom u direktne pregovore, ali postavlja jedan drugi uslov, naime da se ti pregovori vode potpunoma tajno. Kanonik Cardon je to dostavio Dioniziju de Sarno u Beograd, a ovaj ministru Ljubi Jovanoviću. I tako je započelo jedno živo dopisivanje između Dionizija de Sarna u Beogradu i kanonika Dionizija Cardona u Italiji. Prvi je na taj način postao posrednikom kod srpske vlade, a drugi kod Sv. Stolice.

U to je vrijeme bio papa Pio X., koji je odmah iza stupanja na papsku stolicu ukinuo pravo »veta« na papinskim izborima, kojim se pravom i na zadnjem konklavu služila Austro-Ugarska protiv izbora kardinala Rampolle. To je značilo, da Papa Pio X. želi Sv. Stolicu emancipirati od svakog političkog upliva ma sa koje strane on došao, a u ovome slučaju zahtjev tajnosti od Sv. Stolice bio je uperen u prvom redu protiv Austro-Ugarske, koja je u pitanju srpskog konkordata bila najviše interesirana i neraspoložena. I ti prvi pregovori vođeni preko Dionizija de Sarno i kanonika Cardona, vodili su se sasma tajno. Za te je pregovore znao u Beogradu u prvo vrijeme samo Nikola Pašić i Ljuba Jovanović, a u Rimu osim Sv. Oca samo državno tajništvo sa kardinalom Merry del Val. Ni sam kardinal prefekt kongregacije de Propaganda Fide, nije ni slutio, šta se sprema između Sv. Stolice i Srbije.[93]

Srbija je u balkanskome ratu željela ne samo svoj narod osloboditi od Turske i prisajediniti ga svojoj samostalnoj državi, nego

---

[93] Svi su ovi podaci sakupljeni po usmenom kazivanju gg. Lj. Jovanovića, Dr. Luje Bakotića i Dionizija de Sarno. Pismenih izvora nema, a što ih je bilo, izgubljeni su.

uz proširenje državnih granica htjela je i svoj položaj ojačati i učvrstiti u međunarodnim odnošajima. Stara je zato njezina želja bila osloboditi se i zadnjeg ostatka kapitulacije, t. j. austro-ugarskog protektorata nad katoličkom crkvom, što je uvijek vrijeđalo njezin nacijonalni ponos i državnu samostalnost. A sada u balkanskome ratu ona je došla do novih krajeva, u kojima već postoji jedna biskupija sa svojom hijerarhijom, a koja također stoji pod austro-ugarskim protektoratom. Bilo je dakle novih i jakih razloga, da se što prije dođe do konkordata, koji bi isključio i ukinuo do tada postojeću nezavisnost katolika u Srbiji. Osim ovih političkih imala je ona još i nacijonalnih razloga, da riješi pitanje katoličke crkve u svojoj državi. Već je i Stojan Novaković gledao preko granica Srbije na zemlje, u kojima je bilo mnogo Slavena katoličke vjere, čije je povjerenje trebalo zadobiti i privući prema kraljevini Srbiji jednim konkordatom. Srećom je pokretanje pitanja o zaključenju korkordata došlo u ruke Ljubi Jovanoviću, po porijeklu Dalmatincu, koji je u tome imao široke poglede i smatrao, da je konkordat jedna neophodna potreba same srpske države. Njegovo stanovište i njegov autoritet su mnogo doprinijeli, da su pregovori preko Dionizija de Sarno i kanonika Cardona glatko tekli i bez većih poteškoća našli put do sporazuma sa Sv. Stolicom.

Srpska komisija za pregovore. Ljuba Jovanović je zato već prvih dana mjeseca januara 1913. godine pozvao Dr. Luju Bakotića, odvjetnika iz Šibenika u Beograd, da bude pravni savjetnik u pregovorima za konkordat, a 11. januara je Ministarski Savjet imenovao i komisiju za spremanje i proučavanje potrebnog materijala u svrhu zaključivanja konkordata. U tu su komisiju ušli: Marko Gjuričić, narodni poslanik i ministar Pravde na raspoloženju, Slobodan Jovanović, redovni profesor univerziteta, protojerej Stevan Veselinović, rektor bogoslovije Sv. Save, Dr. Čeda Mitrović, vanredni profesor univerziteta i Dr. Lujo Bakotić, odvjetnik iz Šibenika. 24. januara je bila već prva sjednica komisije, kojoj je predsjedavao sam ministar Ljuba Jovanović. Druga je sjednica bila 4. februara, a treća 9. februara. Ministar Jovanović je zatražio od Ministarstva Inostranih Dela i cijelokupnu prepisku i dosije svijuh akata, koji se odnose iz ranijih godina na pregovore za konkordat.[94]

Za osnovu u proučavanju pitanja o konkordatu uzela je ta komisija crnogorski konkordat iz godine 1886. i sav materijal, što ga je primila iz Ministarstva Inostranih Dela, a koji je sačuvan bio iz onih godina, kada su pod Stojanom Novakovićem, ministar predsjednikom i Simićem srpskim poslanikom u Beču učinjeni neki

---

[94] Nekoliko je spisa o radu te komisije sačuvano u arhivi Ministarstva Vjera, ali samo iz mjeseca januara i februara god. 1913. A i ti su nepotpuni. Ove smo podatke uzeli iz tih spisa, koji se nalaze u arhivi pod V. K. Br. 4208. i 4844./1924.

pokušaji za pregovore preko bečkog apostolskog nuncija.[95] Komisija je 31. I. 1913. zatražila preko Ministarstva Inostranih Dela od srpskog poslanika na Cetinju »obaveštenja o posledicama konkordata u Crnoj Gori i dejstvu, o eventualnim dobrim ili rđavim stranama njegovih odredaba« i molila »da od svih nadležnih faktora, pa i privatnih lica dobije najsigurnija obaveštenja po ovom pitanju i rezimirajući sva gledišta, da iznese svoje mišljenje: šta bi trebalo eventualno izostaviti, dodati izmeniti ili dopuniti u konkordatu s obzirom na rezultate, dobivene njegovim dejstvom«.[96] Kakav je došao izvještaj od srpskog poslanika iz Crne Gore, to nam nije poznato, jer arhiva taj odgovor nije sačuvala. Isto tako ne možemo dobiti uvid u tok sjednica te komisije, jer nikakav zapisnik nije ostao o njima.[97]

Srpska štampa i konkordat. Imenovanje komisije za proučavanje konkordata i njezine prve sjednice pobudile su opći interes u Srpskoj javnosti i dale povoda, da se novine osvrnu na konkordat. Pisanje je srpske štampe bilo ozbiljno i otmjeno (Trgovinski Glasnik, Tribuna), osim jednog lista (Pijemont). Svi su oni u svojim opširnim člancima pisali o konkordatu vrlo povoljno, a nekoji su čak i prvenstvo dali konkordatu među pitanjima i problemima, koja je proširena Srbija imala da riješi nakon balkanskog rata. Srpsko javno mnijenje dobro je znalo, da će protiv konkordata najveća poteškoća doći od strane Austro-Ugarske. Ali je ono baš u tome i vidilo glavni razlog, da se mora zaključiti konkordat, jer bi jedino on mogao sačuvati potpuni suverenitet srpske kraljevine, koji je do sada vjerskim protektoratom Austro-Ugarske bio donekle ograničen. Zato je bilo opće mišljenje da »protiv zaključenju konkordata ne smije biti ni jedan svestan i razuman Srbin«. Prije su bili katolici večinom austro-ugarski podanici, a sada prisajedinenjem Južne Srbije oni su u večini srpski državljani. A država je dužna da uredi odnošaj crkve katoličkih

[95] Ta akta citira vrlo često Novaković u svojoj raspravi: »Katolička crkva u Srbiji«. Ona su i sačuvana do god. 1913., kada ih je Pašić 1. februara pod Pov. br. 404. dostavio ministru Prosvete i Crkvenih Poslova na proučavanje. Ona su kasnije vraćena u Ministarstvu Inostranih Dela i danas se ne mogu pronaći. Dr. Bakotić misli, da se nalaze još u sanducima, u kojima su god. 1914. odnešeni iz Beograda i god. 1919. opet u Beograd vraćeni. Do tih akata nisam mogao doći.

[96] Akt Ministarstva Prosvete i Crkvenih Poslova od 31. I. 1913. C Br. 102. u Arhivi Ministarstva Vjera. V. K. Br. 4208. i 4844./1924.

[97] Za tadašnje shvaćanje i popuštanje u pitanju miješovitih brakova vrlo je karakteristična študija Dr. Milana Pećanca: O mešovitom braku, u kojoj on veli, da pravila o vaspitanju djece i o zaključenju miješovitih brakova po propisima pravoslavne crkve nisu neizmenljiva i da se u jednoj pravoslavnoj državi u interesu državne misli mogu i napustiti, ali tu valja biti predostrožan s pogledom na interese pravoslavlja. Vesnik Srpske Crkve g. 1903. str. 153.

svojih podanika prema državi. Osobito Ljuba Jovanović govori vrlo simpatično u svome interjuvu u Tribuni o katoličkoj crkvi i brani je protiv primedbama, da je ona anacijonalna. Veselinović, rektor bogoslovije misli, da Srbija ne može zaključiti konkordat, nego samo konvenciju, jer to ne dozvoljava suverenitet Srbije i državna pravoslavna vjera. Jedini je glas izišao protiv konkordata u Pijemontu navodno iz pera jednog pravoslavnog svećenika, koji je protiv konkordata najviše zbog toga, što je Papa za vrijeme balkanskog rata simpatizirao sa Turcima, a ne sa kršćanskim Srbima i Bugarima. Ali u svima člancima i izjavama jasno se ističe misao, da se konkordatom ni u koliko ne bi smjela nanijeti šteta pravoslavnoj vjeri i crkvi. Iz članka, koji je izišao u Vesniku Pravoslavne Crkve od prote Dragutina Dimitrijevića osjeti se velika skrb i briga zbog utakmice, koju će imati da izdrži crkva pravoslavna sa katoličkom. Pisac misli, da će ta utakmica biti plemenita i korisna obim crkvama, a nada se da će ona pridonijeti jačem izobraženju pravoslavnog klera i da će se sa konkordatom jednovremeno riješiti i materijalno pitanje svećenstva pravoslavne crkve.[98]

Direktni pregovori u Rimu. Rad komisije u Beogradu na jedno vrijeme je obustavljen, dok se završe mirovni pregovori. A i Vatikan je odložio pregovore, dok medjunaroda komisija ne izvrši razgraničenje Albanije i dok Velike Sile ne priznadu Srbiji nove granice. Time je htio Vatikan dobiti vremena, da sazru događaji i da se pokaže raspoloženje u Srbiji i držanje Austro-Ugarske.

Mir je zaključen u Londonu i pošto je komisija u Beogradu završila svoj rad, srpska je vlada imenovala Dr. Luja Bakotića za opunomoćenog izaslanika kraljevine Srbije, da započne u Rimu neposredno pregovore sa Sv. Stolicom na osnovu principa izradjenih od komisije u Beogradu i prema instrukcijama srpske vlade. Dr. Lujo Bakotić pošao je u Rim koncem 1913. god. i početkom 1914. god. je počeo konferirati sa delegatom Sv. Stolice Mons. Pacelli. Prema kazivanju Dr. Bakotića pregovori su tekli vrlo glatko bez ikakvih poteškoća. Srpska je vlada naročito tražila, da katolička crkva u Srbiji uđe sa konkordatom u redovno stanje, a da ne ostane, kao u Crnoj Gori pod kongregacijom De Propaganda Fide i da za katoličke vjeroučitelje mogu biti imenovani i župnici, jer se u Srbiji ne bi moglo u prvo vrijeme moći dosta katoličkih svećenika za posebne vjeroučitelje. Sv. Stolica je u tim pitanjima odmah dala svoj pristanak.

Ako se usporedi prvi »Tekst konkordata, koji će biti predložen kongregaciji za vanredne crkvene poslove« sa definitivnim tekstom, koji je kongregaciji kardinala predložen, vidi se, da među

---

[98] Dragutin Dimitrijević: Mi i konkordat. Vesnik Srpske Crkve, god. 1913. str. 137—141.

njima nema nikakve bitne razlike. Na prvome tekstu su učinjene samo minimalne stilističke ispravke, a zadnji aprobirani tekst pokazuje samo finiju i jasniju stilizaciju. Iz toga slijedi, da ni sa jedne strane nsu stavljene baš ni najmanje poteškoće i da se komisija za proučavanje konkordata još u Beogradu u svemu sagiasila sa onim, što je kasnije u konkordatu postalo zakonom. Srpska vlada nije pravila pitanje od mješovitih brakova i od podučavanja katoličkog vjeronauka u svim školama pod nadzorom katoličkog biskupa, a Sv. Stolica se nije opirala upotrebi staroslavenskog jezika u službi Božjoj, samo nije htjela to pitanje staviti u sam konkordat, nego je obećala, da će to dozvoliti posebnom notom. Isto tako je stavila u izgled, da će jednom drugom notom dozvoliti, da se stalno namješteni katolički svećenici u Srbiji smatraju kao srpski građani.

Dr. Bakotić je u svome izvještaju na beogradsku vladu već 19. marta 1914. mogao javiti, da će Mons. Pacelli moći do uskrsa predati kongregaciji kardinala svoj izvještaj i da bi za mjesec dana moglo pasti i riješenje samih kardinala, što je znak, da su pregovori tekli brzo i bez otezanja. U tom svome izvještaju javlja Dr. Bakotić i to, da je po želji Mons. Pacelli i kanonik Cardon sastavio svoj izvještaj, koji će se također razdati kardinalima. U svome izvještaju veli kanonik Cardon:

»Da je god. 1912. imao da ide u Beč, da tu na euharistijskom kongresu zastupa episkopa od Ventimiglia, i da je tom prigodom išao u Beograd; da je na svoje veliko zaprepašćenje našao da u Srbiji katolička crkva nije nikako organizovana, i da ga je to tim više začudilo što je mogao da opazi da u stvari u Srbiji vlada potpuna sloboda savesti, što više da kraljevska vlada izdaje i plate protestanskim, jevrejskim i muslimanskim sveštenicima, i da je za to nastojao da sazna prave uzroke takvog stanja katoličke crkve u kraljevini; da je imao prigodu da se sastaje sa ljudima koji su mogli da ga u tom pravcu temeljito obaveste, i da mu je svaki govorio da budući da katolička crkva u Srbiji potpada pod austrijskog episkopa, u Srbiji se zazire od toga da se pri takvom stanju stvari pristane na širu organizaciju te crkve, jer bi takva organizacija u takvim prilikama mogla samo da uvodi u zemlju upliv ne toliko katoličke crkve, koliko susedne monarhije, ali da bi se u Srbiji rado pristalo na temeljito uređenje katoličke crkve čim bi otpalo austrijsko posredovanje i tako nestalo austrijskog upliva; da bi prema tome Srbija pristala da rešava to pitanje direktnim sporazumom s Rimom, da mu je tako govorio vrlo dobar katolik Dionizije de Sarno Cavaliere di San Giorgio, španski konzul, koji od preko 30 godina živi u Beogradu i kome su srpske prilike vrlo dobro poznate, i da su mu tako govorili svi uplivni ljudi sa kojim je imao prigode da se u Beogradu razgovara, i da mu je to isto potvrdio i sama Nj. ekselencija Ministar Prosvete; da je tada on zamislio da poradi kako bi se u Srbiji osnovali naročiti odbori, koji bi uzeli na sebe brigu da nastoje da

obezbede neki početak organizacije katoličke crkve, i da je mislio da se obrati Sv. Kongregaciji De Propaganda Fide, koja bi mogla da pošalje u Srbiju neke sveštenike. sa kojima bi ta organizacija mogla da se započme; vrativši se u Italiju, buknuo je prvi balkanski rat još pre no što mu se je ukazala prilika da ide u Rim i da izvesti Vatikan o svom putu po Srbiii; međutim, posle prvog rata, usled kojeg je Srbija dobila nove teritorije, u kojima živi i priličan broj katolika, izražena mu je iz Srbije sa nadležnog mesta želja da se pitanje uređenja katoličke crkve uredi putem jednog konkordata između kraljevske Vlade i Sv. Stolice, da je za tim započeta prepiska između njega i nas, obrazovana jedna komisija za pripremanje materijala za konkordat, sastavljen je dan projekt konkordata i poslan iz Srbije zvanični izaslanik za pregovore; da je on istinski ubeđen da kr. Vlada postupa prema Sv. Stolici sa najvećom iskrenošću i sa najboljom namerom da osigura u Srbiji potpunu slobodu vršenja katoličke veroispovedi i da mu za to jamče razne činjenice: pre svega ono što je on sâm čuo i vidio u Beogradu; zatim okolnost što je on u Beogradu, gdje je bio u svešteničkom odelu, svuda susretan sa najvećom ljubaznošću i skladnošću kao u najvaspitanijemu gradu same Italije; što je srpska kr. Vlada ponudila njemu, katoličkom svešteniku, da je zastupa pri pregovorima sa Vatikanom; što je napokon kao svoga izaslanika za vođenje pregovora poslala jednog katolika, i ako ga je morala da traži preko granica kraljevine, svim tim on može da tvrdi da i pored sve te gotovosti i iskrene naklonosti Srbije da to pitanje na najbolji način uredi, opstoje još uvek oni isti razlozi surevnjivosti prema susednoj Monarhiji.«[99]

Dok su Dr. Bakotić i Mons. Pacelli u Rimu pregovarali, nije mirovala ni strana diplomacija. Uz Srbiju je znatno ulogu igrala osobito Rusija. Ruski poslanik kod Vatikana Nelidov potpomagao je Srbe na najodlučniji način. Rusija je nalazila, da je sada najpovoljniji čas, da se srpskim konkordatom ukine austro-ugarski protektorat ne samo u dotadašnjoj kraljevini Srbiji, nego i u novim krajevima Južne Srbije, gdje je protektorat nad arbanaškim katolicima bio u punoj snazi. Tim je radom htjela Rusija pripremiti teren, da se i u Albaniji sa jednim sličnim konkordatom ukine austro-ugarski protektorat i da se na taj način Austro-Ugarska sasma potisne sa Balkana. A taj plan je bio vrlo simpatičan i Italiji, jer je vjerski protektorat Austro-Ugarske u Albaniji odavna bio trn u oku talijanskoj politici, koja je već u ono vrijeme dobro stajala sa muhamedanskim Arbanasima.

Austro-Ugarska i konkordat. Kad je postalo javno, da se sprema konkordat između Sv. Stolice i Srbije, Austro-Ugarska je još jedanput pokušala, da spasi svoje pravo protektorata. Ona je vidjela, da je Londonskim ugovorom znatno proširena Srbija u

[99] Izvještaj Dr. Bakotića iz Rima od 19. III. 1914. u arhivi Ministarstva Vera. V. K. Br. 4208 i 4844/1924.

svojim južnim krajevima pripojila pod svoju vlast jednu cijelu katoličku biskupiju i da radi ozbiljno na tome, da se položaj katoličke crkve u Srbiji definitivno riješi konkordatom. Zato je Austro-Ugarska učinila još jedan zadnji korak i predala u Rimu i Beogradu jedan »aide memoire« u kojem se ona poziva na svoje stoljetno pravo protektorata i traži za sebe u slučaju zaključenja konkordata, da se joj priznadu počasna prava u katoličkoj crkvi u Srbiji. Srpska je vlada na to odgovorila, da će konkordat direktno zaključiti sa Sv. Stolicom i da zato ne može raspravljati o počasnim pravim aAustro-Ugarske. A Sv. je Stolica odgovorila na austro-ugarski »aide memoire« tek u dane potpisa konkordata. Sv. se *Stolica u svome odgovoru zahvaljuje Austro-Ugarskoj na nje*zinim zaslugama oko katoličke stvari na teritoriji Srbije, ali preko počasnih prava šutke prelazi. I tako je austro-ugarski protektorat nad katoličkom crkvom u Srbiji definitivno prestao.[100]

Kad je u austro-ugarskim političkim krugovima postalo jasno, da koraci bečke diplomacije neće moći spriječiti zaključenje konkordata, onda je bečka štampa otvoreno priznala, da je Srbija postigla jednu diplomatsku pobjedu nad Austro-Ugarskom i da je protektorat, koji je toliko novaca stao i koji je imao da joj osigura tolike koristi, sasvim izgubljen i da je monarhiji izvučena ispod nogu glavna osnovica njenog uticaja u Srbiji i Albaniji. A ta će prijateljska pogodba između Vatikana i Srbije djelovati i na Hrvate, koji žive u granicama monarhije, a koje osim latinice u pismu još jedino vjera dijeli od pravoslavnih Srba. Konkordat će djelovati i na Srbe u monarhiji i uopće na Jugoslavene. »Vojnim uspjesima Srbije — piše među ostalim Die Zeit — pridružuje se sada i jedan neslućen diplomatski uspjeh i to baš na prostranom polju naše diplomacije, na polju rimokatoličanstva. Privlačna moć Srbije za naše Jugoslovene mora da raste, a prestige Austro-Ugarske mora da opada. Naša diplomacija pretrpjela je opet jedan osjetljiv poraz. Veliko srpski agitatori će sad biti pojačani jednim novim moćnim korom: katoličkim biskupima i katoličkim svećenicima kraljevine Srbije«. I drugi strani listovi, n. pr. Corriere della Sera pišu o konkordatu kao političkom uspjehu Srbije i porazu Austro-Ugarske.

Sv. Stolica je dala Austro-Ugarskoj samo jedno pravo u tom pitanju, t. j. pravo izvjesne kontrole nad izvršenjem konkordata. Ovo pravo nije ušlo u tekst konkordata, nego je trebalo da uđe u pravilnik, koji se imao kao dodatak konkordata kasnije izraditi.

Srpsko javno mišljenje i konkordat. Srpska je štampa početkom god. 1913. vrlo toplo pisala za konkordat. Taj je ton pisanja zadržala i god. 1914., kad su pregovori dovršeni i konkordat potpisan. Srpsko javno mišljenje osobitom radošću ističe pobjedu, koja je napokon uništila uplitanje Austro-Ugarske u Srbiji na osnovu svoga protektorata. Samo nekoji su listovi bili iznenađeni

[100] Ovi su podaci uzeti prema kazivanju Dr. Bakotića.

tolikim popuštanjem Srbije. Glasila pravoslavne crkve su predbacivali vladi osobito to, što je bez pitanja crkve pravoslavne izradila i prihvatila konkordat, koji daje katoličkoj crkvi u Srbiji povlašćeni položaj. Posebno se ističe, da su članci konkordata o mješovitim ženidbama protiv §§ 60. 92. i 93. građanskog zakona; da će materijalna dotacija crkve katoličke, koja ima u Srbiji samo 27.000 vjernika, preveć opteretiti državne finansije, a u isto vrijjeme *vlada ne riješava materijalno stanje pravoslavnih svećenika;* da su neki članci konkordata direktno protivoustavni i time se utvrđuje »povlašćeni položaj u Srbiji u ovom slučaju ne vere državne istočne-pravoslavne, već rimo-katoličke, jer će se prema projektovanom konkordatu srpska država starati i voditi brigu u glavnome o rimo-katoličkoj veri i crkvi u Srbiji.«[101] Srpska se crkva bojala i misijonarskog rada i propagande rimo-katoličkih svećenika, redovnika i redovnica, kao i njihovog političkog upliva, ako ne budu zadahnuti srpskim nacijonalnim idejama. Zato traži pisac od Arhijerejskog Sabora, da osigura pravoslavnu crkvu i zaštiti njezine svećenike, kako bi mogla paralizirati rad i uticaj inovjernih crkava.[102] Čini se, da se Arhijerejski Sabor zaista i bavio tim pitanjem. Prema kazivanju Ljube Jovanovića posjetio ga je u Nišu mitropolit Dimitrije (kasnije patrijarha) sa nekoliko svećenika i upozorio ga, da bi ovakav konkordat mogao biti štetan za državnu pravoslavnu crkvu, pošto bi otvorio širom vrata katoličkoj propagandi. Ali mu je uspjelo mitropolita umiriti.

Potpis i ratifikacija konkordata. U dovršenju pregovora i potpisu teksta konkordata nastao je mali zastoj zbog toga, što je Pašić u proljeće god. 1914. otputovao u Petrograd i trebalo se počekati na njegov povratak, da bi mogla vlada dati svoje mišljenje i pristanak na definitivni tekst konkordata. Po povratku Pašića je i to svršeno i tada je 24. juna 1914. napokon i potpisan konkordat. U ime kralja Petra potpisao ga je u Rimu Dr. Milenko Vesnić, izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar Srbije u Francuskoj, a u ime Sv. Oca Pija X. državni tajnik kardinal Merry del Val. Potpisivanju konkordata su prisustvovali još i Dr. Lujo Bakotić, Mons. Pacelli, tajnik crkvenih vanrednih poslova, Mons. Canalli, zamjenik državnog tajnika i kanonik Cardon, koji su saradivali na konkordatu. Tom je prilikom Dr. Vesnić bio primljen u svečanu audijenciju kod sv. Oca.

Poslije potpisa konkordata jedva je prošlo mjesec dana, kad je buknuo svjetski rat. Ali Srbija, riješena, da pitanje konkordata skine definitino sa dnevnog reda i želeći u tim sudbonosnim danima rata zadobiti i prijateljstvo Sv. Stolice, *nije zaboravila, da* ratificira konkordat. Srpska Narodna Skupština sazvana u vanredan saziv u Nišu primila je konkordat na VI. svome sastanku 26. jula (po starom) god. 1914. jednoglasno.

---

[101] Dragutin Dimitrijević: Konkordat između Srbije i Vatikana. Vesnik Srpske Crkve. God. 1914. str. 351.

[102] Ibidem, str. 352.

Stenografske bilješke o toj sjednici Srpske Narodne Skupštine nisu prepisane, ni štampane i u ratu su izgubljene. A što je bilo zapisnika o sjednicama, one su također u ratu propale. Od beogradskih glavnih listova ni jedna redakcija nije sačuvala brojeve tih dana iz Niša, a ni sama Narodna Biblioteka nema ni jednu kolekciju novina, koje su pisale o toku sjednica Narodne Skupštine u Nišu. Sve je to nestalo u ratu. Zato se ne može ništa doznati, kako je primila Srpska Narodna Skupština konkordat, kad ga je ratificirala. Po kazivanju Ljube Jovanovića rasprava o konkordatu je u parlamentu tekla glatko i konkordat je primljen jednoglasno. Svi su poslanici govorili za konkordat, među njima i dva pravoslavna svećenika.[103] Ljuba Jovanović priznaje, da konkordat ne bi tako lahko prošao kroz skupštinu, da su bile normalne prilike i da nije bilo rata.[104]

3. Tekst konkordata.

U ime Njegovog Veličanstva Petra I. po milosti Božjoj i volji narodnoj Kralja Srbije

Mi Aleksandar Naslednik Prestola

proglašujemo i objavljujemo svima i svakome, da je Narodna Skupština sazvana u vanredan saziv za 14. jula 1914. god. u Nišu na VI. sastanku 26. jula 1914. godine rešila, i da smo potvrdili i potvrđujemo:

ZAKON

o konkordatu između Srbije i sv. Stolice u Rimu

od 24. augusta, 1914. god.[105]

U ime presvete Trojice.

Pošto su Njegovo Veličanstvo Petar I. Kralj Srbije i Njegova Svetost Papa Pijo X., u nameri da zaštite verske interese katolika u Kraljevini

---

[103] Jedan od njih prota Milan Gjurić je kasnije nakon evakuacije Srbije došao u Rim i tamo obolio. Kad je dočuo za njega kardinal Gaspari, on ga je u bolnici posjetio. Prota Gjurić je u Rimu i umro.

[104] U Srbiji se za vrijeme zaključenja konkordata razmišljalo o tome, tko bi mogao postati biskupom u Beogradu. Katoličkih svećenika Srba nije bilo. Hrvata, pa i Bosanca ne bi Srbi primili, jer su iz Austrije. Zato je Dr. Milenko Vesnić još prije zaključenja konkordata zapitao generalnog superiora kongregacije Lazarista u Parizu, da li imaju lazaristi kojeg zgodnog svećenika za beogradskog biskupa, pošto su oni imali na istoku nekoliko svojih kuća, pa jednu i u Južnoj Srbiji, u Bitolju. Taj je korak učinio Dr. Vesnić sigurno pod uplivom Francuske, koja je iz pojmljivih razloga nastojala, da dođe poslije Austro-Ugarske do uticaja na katoličku crkvu u Srbiji.

[105] Tekst konkordata izašao je 3. sept. 1914. u broju 199. »Srpskih Novina«. Ovdje dajemo konkordat u točnome prijepisu po tekstu kako je izašao u Srpskim Novinama.

Srbiji, odlučili da zaključe jedan Konkordat — imenujući u tu svrhu dva punomoćnika i to:

Njegovo Veličanstvo: Njegovu Preuzvišenost Gospodina Milenka R. Vesnića, svoga izvanrednoga poslanika i opunomoćenog Ministra u Francuskoj i u Belgiji itd.

Njegova Svetost: Presvetlog i Visokopoštovanog Gospodina Kardinala Rafaela Merry del Val, svoga državnog sekretara;

Ovi su izmenjali svoja punomoćstva i našavši ih u potpunom redu saglasili su se u ovom što ide.

Čl. 1.

Rimokatolička apostolska veroispovest vršiće se slobodno i javno u Kraljevini Srbiji.

Čl. 2.

U Kraljevini Srbiji osniva se jedna crkvena pokrajina, koja se sastoji iz Arhiepiskopije Beogradske, sa sedištem u prestonici, čija oblast obuhvata granice Srbije pre ugovora o miru Londonskog i Bukureškog od god. 1913. — i iz sufraganske Skopske episkopije, sa sedištem u Skoplju, koja obuhvata novooslobođene krajeve — prelazeći iz nadležnosti Verske Propagande u redovno stanje.

Čl. 3.

Arhiepiskop Beogradski i Episkop Skopski, u čiju duhovnu upravu spadaju svi rimokatolici Kraljevine Srbije, zavisiće u crkvenim poslovima neposredno i isključivo od Sv. Stolice.

Čl. 4.

Pre nego bi definitivno imenovala Arhiepiskopa Beogradskog i Episkopa Skopskog, Njegova Svetost će saopštiti Kraljevskoj Vladi ime kandidata, da ova vidi ima li razloga političke ili privatne prirode, koji bi tom naimenovanju stajali na putu.

Čl. 5.

Arhiepiskop Beogradski i Episkop Skopski primaće iz državne blagajne, prvi 12.000 dinara sistematske plate i 4.000 dinara dodatka, a drugi 10.000 dinara plate, sa pravom na penziju u iznosu ne manjem od državnih činovnika.

Čl. 6.

Službena titula Arhiepiskopa Beogradskog i Episkopa Skopskog glasiće: »Presvetli i Visokopoštovani Gospodin«.

Čl. 7.

Pre stupanja na svoju dužnost Arhiepiskop Beogradski i Episkop Skopski polagaće u prisustvu jednog vladinog izaslanika zakletvu vernosti ovim rečima: »Zaklinjem se i obećavam pred Bogom i na sv. Evanđelima da ću biti poslušan i veran Njegovom Veličanstvu Kralju Srbije i da neću imati nikakva dogovora, ni prisustvovati kakvom većanju, niti bodriti a ni dopuštati da moje područno sveštenstvo učestvuje u bilo kakvom preduzeću, koje bi išlo na to da remeti državni javni poredak.«

Čl. 8.

Arhiepiskop Beogradski i Epeskop Skopski imaće potpunu slobodu u vršenju crkvene službe i u upravi svojih Episkopija. Oni će moći da

vrše sva prava i povlastice koja im njihovo pastirsko zvanje donosi, po redu koji je crkva odobrila; njima su u dotičnim episkopijama podložni svi članovi katoličkog sveštenstva u svemu što spada u vršenje sveštenične službe.

Čl. 9.

Arhiepiskop Beogradski i Episkop Skopski će, svaki u svojoj episkopiji, ustanovljavati parohije u sporazumu sa Kraljevskom Vladom. Oni će takođe postavljati parohe. Ali kad bi to imali da budu lica što nisu srpski državljani, postupiće u sporazumu sa Kraljevskom Vladom; budu li u pitanju srpski državljani, Episkopi će prethodno potražiti obaveštenja kod nadležnog ministra, ima li dela ili razloga političke ili građanske prirode koja bi se tome postavljanju protivila.

Čl. 10.

Verska nastava katoličke mladeži stajaće u svim školama, pod nadzorom Arhiepiskopa i Episkopa, u dotičnim episkopijama. U državnim školama nju će vršiti veroučitelj, koje će sporazumno naimenovati nadležni Episkop i Ministar Prosvete i Crkvenih Poslova. Episkopi će moći da zabrane predavanje veronauke, i u državnim školama, onim veroučiteljima koji bi se pokazali nepodesni za to zvanje, saopštavajući takvu svoju zabranu ministru Prosvete i Crkvenih Poslova, kome će u isto vreme predložiti drugo svešteno lice za popunjavanje dotičnog mesta. Država će plaćati veroučitelje u državnim školama. Za veroučitelje mogu biti postavljeni i parosi.

Čl. 11.

Da bi se pripremili srpski mladići za rimokatoličke sveštenike, ustanoviće se jedan seminar u prestonici ili u njenoj blizini, koji će sama crkvena vlast urediti i o njemu se starati, dok će Kraljevska Vlada na to odrediti shodnu godišnju pomoć. Nastavni jezik za neorkvene predmete biće srpski.

Čl. 12.

Vlada priznaje važnost braka među katolicima i mešovitih brakova zaključenih pred katoličkim sveštenikom po propisima katoličke crkve.

Čl. 13.

Bračne sporove između supružnika katoličke vere, kao i između supružnika iz mešovitih brakova zaključenih pred rimokatoličkim sveštenikom, — sudiće katolički duhovni sudovi, s izuzetkom rasprava čisto civilnih odnosa.

Čl. 14.

Katolički suprug u mešovitim brakovima zaključenim pred rimokatoličkim sveštenikom, imaće prava da ugovara da će deca toga braka biti vaspitana u katoličkoj veroispovesti.

Čl. 15.

Molitva za Vladaoca: »Gospode spasi Kralja«, pevaće se pri božijim službama, prema mesnim prilikama na srpskom ili na latinskom jeziku.

Čl. 16.

Država priznaje katoličkoj crkvi predstavljenoj svojim legitimnim hijerarhijskim vlastima i redovima, obeležje pravnog lica i sposobnost da vrši sva prava koja joj kao takovoj pripadaju.

Čl. 17.

Crkva može, po propisima građanskog prava sticati, držati i sa njima slobodno upravljati, kako pokretna tako i nepokretna dobra, namenjena potrebama samo crkve i njenih ustanova u zemlji. Stvari koje ona stiče, kao i njene zadužbine nepovredne su isto tako kao i dobra srpskih građana.

Čl. 18.

Svojina Crkve biće podložna javnim nametima, isto tako kao i svojina srpskih građana, sem zgrada namenjenih službi božjoj, seminra i episkopskih i parohijskih domova, koji će biti oslobođeni od svakog nameta i koji se neće moći upotrebiti na šta drugo.

Čl. 19.

Sveštenici i klerici neće biti obavezni da vrše javne službe protivne sveštenom pozivu u životu.

Čl. 20.

Ako bi se u buduće pojavile kakve teškoće u tumačenju ovoga konkordata ili pitanja koja u njemu slučajno nisu predviđena, Vlada Kraljevine Srbije i Sv. Stolica rešavaće ih zajedničkim sporazumom i u skladu sa kanonskim pravom.

Čl. 21.

Konkordat će stati na snagu čim ga svojim potpisom potvrde Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije i Njegova Svetost Papa.

Čl. 22.

Izmena potvrda izvršiće se u Rimu u što kraćem roku.

Rim, 24. juna 1914. god.

—— o ——

Iz Vatikana 24. juna 1914.

Dole potpisani Kardinal Državni Sekretar ima čast da u dopunu i kao sastavni deo Konkordata saopšti Njegovoj Preuzvišenosti Gospodinu D-ru Milenku Vesniću, izvanrednom poslaniku i opunomoćeniku Ministru Srbije ovo što sleduje:

Njegova Svetost pristaje da katolici latinskog obreda Kraljevine Srbije upotrebe u Sv. Liturgiji staroslovenski jezik i glagolska slova u onim parohijama koje će posebice naznačiti na osnovi jezika kojim govore dotični parohijani.

Sem toga Njegova Svetost proteže na te parohije odluku Sv. Kongregacije obreda od 18. decembra 1906. Br. 4196. u koliko se njome uređuje upotreba Rimskog obrednika (pri krštenjima, venčanjima, pogrebima itd.) kao i pevanje i čitanje molitava, apostolskih poslanica i Evanđelija na srpskom jeziku.

Obrednik, Evanđelija i molitve o kojima je govor u gornjem stavu — mogu se štampati književnim slovima koja su sada u upotrebi u Srbiji.

Potpisani Kardinal koristi se i ovom prilikom da ponovi Preuzvišenom Gospodinu Ministru izraz svoga visokog poštovanja.

P. Kard. Merry del Val.

Prepoporučujemo Našem Ministru Prosvete i Crkvenih Poslova, da ovaj Zakon obnaroduje, a svima našim Ministrima da se o izvršenju njegovom staraju; vlastima pak zapovedamo da po njemu postupaju a svima i svakome da mu se pokoravaju.

Aleksandar v. r.

M. P. Potpisi članova vlade.

Konkordatom od 1914. godine završena je jedna značajna epoha u povijesti katoličke crkve u Srbiji. Crkva je napokon dobila i u Srbiji svoju hijerarhiju, izuzeta je ispod jurisdikcije Propagande i ušla u redovno stanje crkvene uprave, a prema državi dobila je svoj jasno preciziran pravni položaj. Iz povijesti se konkordata vidi, da se u prvo vrijeme radilo samo o osobi katoličkog svećenika, koji je imao biti podanik srpski, odnosno podanik Porte. Kasnije ušlo je u osnove pregovora i pitanje mješovitih brakova i škole, a oko godine 1880. javlja se u cijelosti sadržaj jednog konkordata. I trebalo je preko trideset godina, da se dođe u svim točkama do sporazuma sa Sv. Stolicom i da se zaključi konkordat. Imenovanje biskupa i svećenika, kao i njihova materijalna dotacija; pitanje mješovite ženidbe i odgoj djece; vjeronauka u školi pod nadzorom katoličkog biskupa; obrazovanje katoličkog svećeničkog podmlatka i pitanje sjemeništa i bogoslovije riješeno je povoljno za katoličku crkvu. Samo donekle se osjeća, da je konkordat zaključen između kraljevine Srbije, koja je sasma pravoslavna i Vatikana, koji je imao u Srbiji samo 27.000 katolika. A što nam se čini najvećim popuštanjem od strane Srbije, to je njezin pristanak, da će svi rimokatolici kraljevine Srbije zavisiti u crkvenim poslovima neposredno i isključivo od Sv. Stolice. (Čl. 3.) Tim članom ukida se vrhovni nadzor države nad katoličkom crkvom, koji je u ustavu tako jasno preciziran i naglašen. (Čl. 189. i 191. ustava iz god. 1903.) U tome možemo smatrati mnogo veći ustup kraljevine Srbije katoličkoj crkvi, nego što je u čl. 12. i 14. konkordata gledom na mješovite ženidbe. Kraljevina je Srbija pak polučila veliki uspjeh u pitanju upotrebe staroslovenskog jezika u sv. misi i srpskog jezika u obredima i djelomice u sv. misi.

Srbija je nakon ratifikacije konkordata odmah pokazala, da se iskreno misli držati konkordata. Još iste je godine doznačila iz državne blagajne plaću O. Biljanu, katoličkom svećeniku u Nišu i nadbiskupu Miediji u Prizrenu i njegovim svećenicima. Ostale obaveze nije mogla odmah ispuniti zbog svjetskog rata. Ali je iz konkordata još za vrijeme svjetskog rata ona sama imala najveću korist, jer joj je konkordat pribavio simpatije i prijateljstvo Sv. Oca, koji je srpskom narodu u najtežim njegovim danima moralno i materijalno pritekao u pomoć.

Novija vrela kritičara apokalipse.

Dr. Nikola Žuvić.

Powis Smith (Journal of religion 6 (1926) str. 415.) veli, da slava kritičke analize spada svakako u prošlost. Za budućnost daje on drugu prognozu: »Najplodnija se polja istraživanja sada nalaze u krajevima orijentalne obrazovanosti i povijesti religija«. Dakako, pred očima ima bibliciste i ako ne jedino, a to u glavnom protestante, kako to zaključuje P. Alb. Vaccari S. I.[135]

I zbilja se radi mnogo na tom polju. Pošto većina ovih kritičara promatra sv. pismo kao i ostalu profanu literaturu, zato sižu k ovim vrelima i iznose sličnosti. U mnogo slučajeva zauzimaju aprioristično stanovište, da sv. pismo ovisi o tim raznim orijentalnim vrelima. Ne dozvoljavaju, da bi drugi momenti ulazili u bibliju od onih, koji ulaze u život i kulturu naroda, čiju povijest i religiju imaju pred očima. Baš obratno: posebni su momenti kod tih naroda, čega nema u bibliji! Dakle sv. pismo, Palestina, Izrael, sv. Crkva uvijek su u ovisnosti o drugima, nikad da bi oni imali sličan upliv na druge.

Sigismund Mowinchel pokazuje u svojim studijama, da se stvari, koje čitamo u psalmima, već prije nego li su sastavljeni, nalaze u babilonskoj literaturi.[136] Isto drže i Gressmann i Gunkel, koji nalaze sve početke biblijskog sadržaja u babilonskoj mitologiji, dok Wellhausen-ovi pristaše sve tumače po tako zvanoj teoriji evolucije.[137] I Gunkel se obazire samo na unutarnje

---

[135] Moderne correnti esegetiche kao članak u Civiltà Cattolica 82 (1931, 3) 398—412. Na str. 398. veli: »C'è molto di vero in queste parole, almeno per l'interpretazione protestante che lo scrittore ha principalmente, se non unicamente, in vista«.

Malo podalje nastavlja: »Per fortuna è passato il tempo che i commentatori dei libri sacri si esaurivano quasi interamente nell' analisi delle fonti e della composizione. Ormai questa o si suppone o brevemente si delinea, e l'attenzione si porta a considerazioni di maggior momento che, se non toccano proprio al midollo dei libri santi, almeno vi se avvicinano e fanno la via.

Ciò vale, ripetiamo, piutosto dell' interpretazione protestante«.

[136] Psalmenstudien, Oslo 1921—1926, šest svezaka.

[137] Bea S. I., Pentateuchus, str. 25 i sl. Institutiones Biblicae II/I. Roma 1928.

razloge. Za nj nema vanjskih auktoriteta. Ovaj način tumačenja su protestanti prozvali metodom historijskih forma,[138] a nju su W. Stärk i H. Schmidt aplicirali Starom, a Bultmann Novom Zavjetu.[139]

Do danas vrijedi ova metoda u svim svojim načelima kao protestantska. Ali u samom historijskom dijelu tumačenja upotrebljavaju njihove rezultate i katolički egzegete. Komparativnu historiju gaje u velike i katolici. Spominjem rad francuskih Dominikanaca u Jeruzalemu s P. Lagrange-om i Biblijski Institut u Rimu s novo osnovanim fakultetom Orijentalnih nauka, kome je na čelu asirijolog P. Deimel. Opća načela za kat. egzegezu iznio je nedavno P. J. Messina.[140]

Racijonalisti se ne zaustavljaju samo na literarnim formama, nego tvrde, da je na Židove u dijaspori kao i prije u Babiloniji imao veliki upliv doticaj s raznim poganskim narodima. Taj je upliv bio velik kako na formaciju, tako i na razvitak vjerskih ideja. Ali osim par panbabilonista, nijedan, koji se bavi historijom religija, ne usuđuje se konkretnije dokazivati, da bi službena sinagoga išto uzela iz religije Babilonaca, što bi kasnije Crkva naslijedila kao Bogom objavljeni nauk. Tako ne možemo nijekati za rabinsku literaturu, koja daje anđelima ista obilježja kao i Babilonci;[141] o sedam nebesa govori kao i razni apokrifi[142] i o drugim mnogim stvarima, kako to čitamo u svetim knjigama raznih starih religija istoka. Sv. pismo vrlo oštro kudi egipatsku vjeru,[143] a kasniji sinkretizam nije ni mogao uplivati, jer je kanon svetih knjiga već bio formiran, kad se onaj najviše širio. Premda je nemoguće odbiti svaki upliv, to na dogmatiku židovsku ove vjere nijesu imale upliva, pogotovo ne stvarnoga, kako bi to htjeli dokazati racijonalisti.

U slijedećem iznosimo par religijskih sistema i drugih faktora, koji se danas ponajviše navode kao izvor, o kojemu bi židovske i kršćanske vjerske ideje ovisile.

1. Parsizam.

Kir, pobjednik Babilonaca, monoteista, dozvoli Židovima, da se povrate u svoju domovinu i sagrade u Jeruzalemu hram. Dva su vijeka pripadali Židovi perzijskom kraljevstvu. Zato drže, da je

---

138 E. Fascher, Formgeschichtliche Methode, Giessen 1924.

139 M. Goguel, Une nouvelle école de critique evangelique u Revue d'histoire des religions 94 (1926) str. 114.

140 Metodo storico comparato nelle indagini bibliche u časopisu Scuola Cattolica 1931, I. str. 257—274.

141 Talmud Palaest., Roš hašana 1, 2.

142 Ascensio Isaise 7—II; Henoh slavenski 22 sl.

143 Sapientiae cc. 13—14.

to stanje bez sumnje imalo na Židove i kulturni i vjerskih upliv; pogotovo, kad se zna, da je mezdeizam najčišća, najuzvišenija od svih vjera na istoku. Ispovijeda monoteizam, zahtjeva visoki moral i daje lijepi nauk o eshatologiji. U kulturnoj židovskoj povijesti bilježe nauk o anđelima i transcendentnoj eshatologiji kao novo uvedeni iz doba Perzijanaca i naglasuju sličnost s njegovom naukom. Odgovori stručnjaka su vrlo različiti, a i oprečni u ovom istom pitanju. Tako imade i nekih, koji dokazuju, da su Perzijanci primili mnoge stvari od Židova. Lagrange tvrdi, da perzijska religija od 554—331. prije Krista nije bila onakva, kakvu nalazimo u Avesti, koja je najstarija vjerska knjiga Perzijanaca, a nastala je u prvim vijekovima poslije Krista i vide se tragovi jakog upliva Filonovih spekulacija.[144] Zoroastra je osnovao svoju religiju oko 600. godine prije Krista i u prvotnom obliku nema dvaju, kako kasnije u Avesti, glavnih eshatoloških nauka: uskrsnuća i apokatastazis. Apokatastazis[145] se ne nalazi nigdje osim u Talmudu, a uskrsnuće su Perzijanci lako mogli uzeti od Židova.[146]

Postalo je nekom modom u zadnje doba među racijonalistima, koji se bave historijom religija, da niječu originalnost svim institucijama i idejama židovske religije; zato se utječu stranim religijama, osobito parsizmu, da protumače judaizam.[147] Ali se i tu pojavljuje reakcija; protestanti različitih škola, pa i mnogi od samih racijonalista svadjaju ovaj upliv na minimum i pokazuju ne samo razlike između mezdejskog i židovskog teološkog sistema, nego na mnoge nauke Židova, koje su im originalne ili su se mogle razviti same po sebi.[148] Scheftelowitz je sabrao iz iranske literature sva mjesta, koja bi se odnosila na židovsku religiju, pak zaključuje, da istom u zadnjem stoljeću prije Krista, to je u doba cvjetanja apokaliptike kod Židova, opaža mali upliv parsizma u židovskoj ideji o sotoni i drugom svijetu. To dijelom priznaje i Lagrange, da bi Asmodej kod Tobije 4, (8—17) bio posuđen od Perzijanaca, gdje je Ašma-dâeva jedan od sedam demona Ahrimanovih.

---

[144] La religion des Perses kao članak u Revue Biblique 1904. str. 204 sl.

[145] Zorell, kol. 152. *ἀποκατάστασις,* restitutio, sive rei ablatae redditio, sive depravatae redintegratae *ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν* „usque ad *tempus quo omnia in integrum restaurabuntur, quod (Deus* promisit)" Act. Ap. 3, 21, cfr. Is. 65 et 66, Mt 19, 28 *παλινγενεσία.*

[146] Scheftelowitz, Die altpersische Religion und das Judentum, Giessen 1920, str. 194 sl.

[147] Bousset, Sellin, Bertholet, Kautzsch, Kohnt, Stave, Mills, Böhmer i dr.

[148] Wellhausen, Marti, Schürer, König, Albert, dapače u zadnje vrijeme i prijašnji protivnici Sellin i Bertholet.

Ali dopušta samo ime, a ideja je promijenjena.[149] Odlučniji stav zauzima Mangenot, koji dokazuje na temelju iranske literature, da demon Asmodej kod Tobije ne može biti perzijskog porijetla.[150] Svi dosadanji pokusi na ovom polju nijesu donijeli nikakvih pozitivnih rezultata.

2. Helenizam.

Aleksandar je Veliki htio združiti pod svojim žezlom sav orijent; u tomu ga je zapriječila prerana smrt. Njegovi su nasljednici nastavili rad i osvojili istok, ali više duhom, nego mačem. Istok se unatoč svoje visoke, stare i slavne kulture potpuno transformirao. Ovo se djelovanje doticalo i podjarmljenih Židova u Palestini i u diaspori.

Palestina je bila anektirana grčkom kraljevstvu; opkoljena sve od heleniziranih gradova, što su uplivali na sam sveti grad Jeruzalem, osobito na visoko svećenstvo, koje je htjelo zadržati svoje položaje. Veliki je svećenik Jason uzeo grčko ime, uveo olimpijske igre i u Tiru prinesao žrtvu Herkulu, na opću sablazan teokratskog naroda. I isti Hazmonejci su se nazivali *φιλέλληνες*.[151] Hirkan i Herod su sve svoje djelovanje unapređivali po grčkom uzoru. Tako gradnje u Jeruzalemu i u drugim gradovima; uprava se i trgovina ravnala po grčkim štatutima; odijelo i način života, zabave, mnogi izrazi i čisto grčke riječi itd.[152] Protiv uvođenja poganskog kulta, koji je kobno i razorno djelovao na Židove, borili su se iskreni i vjerni rodoljubi punih 25 godina mačem u ruci, da obrane svoju vjeru, koja im je bila jedino i stalno jamstvo, da se održe i kao narod.

Neki historičari tvrde, da su knjige Mudrosti (svih sedam koje dolaze pod ovim imenom: Job, Psalmi, Parabole, Eklezijast, Pjesme nad pjesmama, Mudrosti, Eklezijastik) pod velikim uplivom grčke filozofije. U isto doba naprotiv dokazuju drugi stalna poglavlja Proverbija 22, 17—23, 11, da su jednostavno jezgra egipatskog vrela iz mudrosti Amen-em-ope. O tomu se u zadnje vrijeme mnogo

---

[149] »Nous sommes tout dispossé à concéder que le nom du démom Asmodée ressemble assez à celui de Aeshma-daeva, qui d'ailleurs ne se trouve pas dans les textes. Par ailleurs le démon de la colére, un batailler, Asmodée est plutôt le démon de la luxure. La ressemblance ne va pas loin« Scheftelowitz Nav. dj. str. 210.

[150] Dictionnaire de Théologie catholique, Démon, t. 4, col. 325.

[151] Jos. Flav., Antiquit. Jud. XIII, 11, 3.

[152] Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes, II, str. 42—67.

pisalo i toga katolički egzegeta ne može mimoići.[153] Friedländer dokazuje, da je sva didaktična literatura Starog Zavjeta pod grčkim uplivom, još više, da je sva nastala istom poslije Aleksandra Velikog, a najbolji mu je za to dokaz, što čita u Prov. 8, 22 sl. i Eccli 24, 5 sl. o personifikaciji mudrosti, kako se to nalazi kod grčkih filozofa. Ove su Židovi upoznali u Egiptu i drugdje samo u kasnije doba.[154] Zadnju tvrdnju, ali vrlo ublaženu dopušta donekle Sellin,[155] ali da bi dozvolio mogućnost Friedländer-ove hipoteze, kojom se obara na starost didaktične literature kod Židova u opće, o tom nema govora. Za to u drugom djelu pobija kategorički generalne principe Friedländer-ove,[156] jer su Proverbija kao i Job daleko prije sužanjstva i nije trebalo tražiti židovskim literatima uzore po strani.

Židovski su se pisci međutim obazirali i morali obazirati na mišljenje čitave okoline. I ja ne mogu zanijekati, što mnogi ne dopuštaju, svaki upliv one tako jake helenističke kulture na vjerne Židove usprkos njihovog žilavog opiranja. Još je veći upliv bio u diaspori, gdje su Židovi potpuno mislili na helensku, što nam jasno potvrđuje prolog Eklezijastika. Oni nijesu zapostavili svoje vjere, nego su nauci zakona i proroka dali savremeni oblik. Filon, Židov opservant, tumači zakon i dokazuje, da se sva mudrost grčka nalazi u Thori, kad se ova tumači alegorijski. Sam Židovski nauk, nije bio pod uplivom helenizma, nego su pisci svetih knjiga pod inspiracijom kao sekundarni auktori svoj elemenat tako unijeli, da su iskoristili grčko naučavanje.

3. Mandeizam.

Neki auktori novijeg vremena uvode nauku mandeizma kao neophodno potrebitu, da se protumače spisi sv. Ivana Apostola, osobito IV. Evanđelje i njegovo Otkrivenje. Razlog navode kao da bi

---

[153] Ovaj problem stariji biblicíste nijesu imali pred sobom. Otkrila ga najnovija nauka, koja hoće da se papiriologija vine do samostalnosti. Budge, Facsimile of Egyptian hieratic papyri in the British Museum, London 1923. Erman je prvi govorio, da Salamonova knjiga ovisi o Amen-emope u svom djelu: Eine ägyptische Quelle der Sprüche Salamons, 1924. A sam tekst, preveden na njemački, donesao je pod naslovom: Das Weisheitsbuch des Amen-em-ope u Orientalistische Literaturzeitung 27, 1924. str. 241—252. Iza ovoga se razvila opsežna literatura i nastala razna hipotetična tumačenja ove biblijske perikope.

[154] Griechische Philosophie im alten Testament, Berlin 1904, str. 77—89.

[155] Einleitung str. 143.

[156] Die Spuren griechischer Philosophie im alten Testament, Leipzig 1905.

sv. Ivan idejno ovisio od mandeizma ili s njime zajedno od nekog trećeg vrela pisanog ili od religiozne tradicije.

Reitzenstein veli, da su sv. Ivan Krstitelj i Isus, kao i zajednice, koje su oni osnovali: mandeizam i kršćanstvo, suparnici. Njihov je antagonizam isključen u evanđeljima osim kod Lk. 7, 18, kad Ivan šalje k Isusu svoje učenike. Veli dalje Reitzenstein, da je inače taj antagonizam bio velik i trajan. Sv. Ivan je utemeljitelj mandejaca, koji su uvijek neprijateljski raspoloženi prema kršćanima. *Ivan je kao inkarnacija Anoš-Uthra (biblijski Henoh), koji sa* Hibilom i Šitilom (biblijski Abel i Set) čine sveto trojstvo i objavljuju nauk života.[157]

Isti tvrdi, da je u doba, prije nego su nastali naši kanonski spisi, uz logia (sv. Mateja) postojala i jedna savremena apokalipsa, koja je navodno postojala već prije god. 70. po Kristu.[158] Iz ove su, veli, crpili i apostoli i mandejski pisci, jer ima velikih sličnosti između jednih i drugih spisa; pače i verbalno jednakih mjesta.

Bauer dokazuje, da je pogl. Iv. Ev. 1, 9 sl. prvotno stajalo u mandejskoj literaturi za Ivana Krstitelja, da je on svijetlo, a evanđelista je to uzeo i dao taj naslov Isusu; Ivan je ispred toga Iv. 1, 6—8. umanjeno prikazan samo kao svjedok svijetla.[159]

Bultmann tumači mistiku sv. Ivana. Po nekim mandejskim dokumentima bez vanjskih, historijskih kriterija tumači mnogo mjesta u knjigama Novog Zavjeta. Ujedno je sabrao mnogo paralelnih mjesta obzirom na formu i misao iz mandejske, apokrifne, rabinske i gnostičke literature i iz biblijskih spisa Novog Zavjeta, osobito sv. Ivana. Dokazuje, da je sve to nastajalo i širilo se kroz prva tri stoljeća kršćanstva na temelju nekog vjerskog raspoloženja i na mitu o prvom čovjeku.[160]

Lohmeyer je u svom komentaru k Otkrivenju mnoga mjesta tumačio pozivajući se na izvore u mandeizmu. I ovaj, u mnogom inače dobar auktor, htio bi s drugim kritičarima ustvrditi, da postoji jedna te ista težnja za spasiteljem u mandejskoj literaturi, apokrifnim odama Salamunovim kao i u Ivanovu evanđelju i u Otkrivenju.[161]

*

Radi aktuelnosti mandeizma i radi toga, što pisci vjerske filozofije sižu za njim, kad bi htjeli osvjetliti početke kršćanstva i ka-

---

[157] Das mandäische Buch des Herrn der Grösse und die Evangelien-überlieferung. Djelo je izišlo u Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klase, 1919, br. 12.

[158] Zur Mandäerfrage, članak u Zeitschrift für d. neutest. Wissenschaft, 1927, str. 39—70.

[159] Das Johannesevangelium, 2. izd. Tübingen 1925, str. 15.

[160] Die Bedeutung der neuerschlossenen mandäischen... u Zeitschrift f. d. neutest. Wissenschaft, 1925, str. 100—146.

[161] Die Offenbarung des Johannes, Tübingen 1926, str. 190.

nonskih spisa, prikazat ćemo analitičku sliku mandeizma prema najnovijim rezultatima u svrhu, da vidimo, kakav je upliv imala ta nauka na Novi Zavjet, osobito na Otkrivenje.

Vrela mandeizma jesu: 1) Ginza (riznica) ili Sidra rabba (velika knjiga), gdje se nalaze kozmogonije, različite predaje, teološke rasprave, pjesničke i moralne bilješke iz raznih doba. Drugi razni dokumenti nalaze se rastreseni. Mnogo ih je sabrao Lidzbarski i paralelno mandejskom tekstu dao je njemački prijevod.[162] 2) Quolasta je knjiga, u kojoj su sabrane pjesme, moralne pouke različitog smjera. Ovoj su dodani razni liturgijski tekstovi i izdano sve (Lidzbarski) godine 1920. 3) Asfar Malvaše ili knjiga zodijskih znakova (sa Ginzom zajedno vrlo važna za naše Otkrivenje). Nöldeke je zadužio sve orijentaliste sa svojim filološkim radovima. Napisao je i gramatiku mandejskog jezika,[163] koja je potpuna i definitivna. Na temelju svestranog rada zaključuje Nöldeke, da mandijski jezik nije nikakvo narječje, nego jezik sam za sebe. Najveću sličnost u tvorbi riječi i sintaktičnom poređenju pokazuje s aramejskim jezikom, kakav se nalazi u babilonskom Talmudu.

Mandejce je otkrio P. Ignacije karmelitanac u 17. stoljeću, kad je boravio kao misijonar u Bassorah u Mezopotamiji. Tamo je naišao na ljude, koji su se krstili i govorili, da su kršćani osnovani od sv. Ivana Krstitelja. Perzijanci i Arapi ih nazivaju Sabejima, sami se u svojim knjigama nazivaju Mandejcima; a rečeni misijonar P. Ignacije krivo ih je nazvao kršćanima sv. Ivana. Sve što mu je došlo pod ruku o njima, nauk, obredi i ćudoređe, sve je objelodanio u posebnoj knjizi, kojom je pobudio zanimanje zapadnjaka.[164] Prema računanju P. Ignacija bilo ih je tada oko 25.000 obitelji, koje stanuju u močvarnom kraju Mezopotamije Šatt el Arab. Kasnije je o njima pisao putopisac Petermann, pa Siouffi, koji se za njih posebno zanimao kao franc. vicekonzul u Mosulu, a pojedinosti je saznao od jednog konvertita s mandaizma na katolicizam. Tim je svojim djelom Siouffi ispravio i mnoge stvari, koje je P. Ignacije bio iznesao.[165] Iza toga su napisane mnoge monografije i članci u raznim revijama.[167]

---

[162] Lidzbarski, Ginza. Der Schatz oder das grosse Buch der Mandäer, übersetzt und erklärt, Göttingen 1925. Das Johannesbuch der Mandäer, Giessen 1905. i 1915.

[163] Mandäische Grammatik, Halle 1875.

[164] Narratio originis, rituum et errorum Christianorum S. Johannis, Romae 1652.

[165] Études sur la réligion des Sabbéens, leurs dogmes, leurs moeurs, Paris 1880.

[167] Od mnogobrojne literature navodim samo nekoliko katoličkih pisaca i to najnovijeg datuma: Bardy, sintetički prikaz u Dictionaire de Théologie catholique, svez. IX., kol. 1812—1924. —

Nauk je mandejaca kratko, ali vrlo lijepo iznesen u Dictionnaire de Theologie catolique. Brandt[168] izjavljuje, da mu pripovijedanje putopisca Petermann-a i Siouffi-a ne može dovoljno osvijetliti početke mandeizma, jer je taj nauk nastajao i mijenjao se kroz mnogo vijekova i bio pod uplivom raznih vladajućih religija. Mandejci međutim nijesu kršćani, pače su trajni i nepomirljivi neprijatelji kršćanstva; to su im ime dali krivo misijonari iz 17. stoljeća. Premda Brandtu se oni postavljaju u odnos s kršćanstvom samo za to, da istaknu starost i važnost svoje religije, a na sebi nemaju ništa kršćanskoga. Mandeizam je mješavina babilonske religije u svojoj kasnijoj formi sa gnostičko-materijalističkom spekulacijom. Lidzbarski, kao najistaknutiji mandeizmolog, koji proučava detalje, veli, da u mandeizmu ima mnogo elemenata iranskih religija osobito u glavnom nauku mandejaca o svijetlu i životu, koji spada u 5. i 6. stoljeće poslije Krista.[169] Nöldeke se slaže s Lidzbarskim i on na osnovi jezičnog mandejskog razvoja veli u uvodu svoje gramatike, da je mandeizam nastao u zapadnom dijelu babilonskog kraljevstva, a vrela, koja o njem govore, da su pisana u kasnijim stoljećima iza provale islama. Brandt proučavajući Ginza dolazi do zaključka, da je glavni nauk u mandeizmu »kralj svijetla«, o kojem je sve ovisno kao u drugim monoteističkim formama raznih religija. Ovo pripisuje uplivu parsizma iza 3. stoljeća poslije Krista.[170] Lagrange govori o mandeizmu kao o kakvoj palestinskoj sekti s razloga, što se često spominje Jordan kao rijeka, u kojoj se imaju prati, i mnoga druga geografska imena, koja Lagrange identificira s nekim biblijskima. Govore o Jeruzalemu, koji je razoren i iskaljuju mržnju na Židove, kao na svoje progonitelje. Utemeljio ih je koji otpadnik sa židovstva i otuda velika ovisnost o religiji Starog Zavjeta. Kasnije je pomiješano mnogo elemenata

(Burkitt vrlo dobro u četiri broja Journal of theol. Studies, 1928) — Tondelli, San Giovanni Battista ed Enos nella litteratura mandea u Biblica 9 (1928) str. 207—224. — Tondelli, Il mandeismo e le origini cristiane, Roma 1928. kao 33. svez. kolekcije Orientalia, koje izdaje Papinski Biblijski Institut. — Lagrange, La gnose mandéenne et la tradition évanlique kroz dva godišta u više navrata u Revue Biblique 1927. i 1928. — Allo, Aspects nouveaux du problèm johanique à propos d'un commentaire de l'Apocalypse u Revue Biblique 1928, str. 37—62. i str. 198—220. Zadnji je osobito važan u našem izlaganju.

[168] Die Mandäer, ihre Religion und Geschichte, Amsterdam 1915.

[169] Ginza, Einleitung str. 8.

[170] Die mandäische Religion, ihre Entwicklung und ihre geschichtliche Bedeutung, Leipzig 1889, str. 39—48. i 194 sl. (Vidi bilješka 182).

iz gnosticizma, koji se širi već u prvim vijekovima kršćanstva. U 5. stoljeću su se otselili iz Palestine uslijed kršćanskih progona pod Bizantom u Kaldeju, gdje se i danas još nalaze. Ovo zadnje tumači, zašto mrze i na kršćanstvo. U Kaldeji su bili pod jakim utjecajem mita, astrologija, babilonskih kozmogonija i naučavanja parsizma. Vrela su im iz kasnije dobe, svakako iza islama. Pallis i Burkitt[171] zauzimaju oprečno stanovište od Lagrange-a, kad vele, da se na većinu mjesta, gdje se čita o Židovima i židovstvu imaju razumjeti kršćani i kršćanstvo. Od potonjeg su mnogo uzeli, što dokazuje ne samo poznavanje mnogih mjesta iz Starog Zavjeta, nego osobito i Novog, tako da u svojim knjigama imaju ne samo stvar, nego mnogo puta istim riječima, kako to čitamo u Novom Zavjetu. Mandeizam je gnostička sekta, koja je formirala svoje obrede po pogansko-helenističko-židovsko-kršćanskim. Još je više uplivao na mandeizam islam, nego li kršćanstvo. Jasno se opažaju ideje marcijonizma kao i upotrebljavanje sirskog, pešito prijevoda sv. pisma.

Ogromna se većina auktora slaže, da je mandeiska literatura, kakvu ju danas imamo, nastala iza 5. stoljeća poslije Krista. Sva naša kanonska literatura bila je već gotova koncem 1. stoljeća. Dokazi su svakom bjelodani. Za sv. pismo, pa i za Otkrivenje sv. Ivana, i vanjski, historijski dokazi, koje trijezan nijedan ne niječe i ne može nijekati. Zašto da se utičemo opskurnim, kasnijim i tada još nestalnim, fantastičkim vrelima, da protumačimo izvor i sadržaj jasnih, ranijih, čitavom tradicijom i najobjektivnijom historijskom iskrenošću dokumentiranih vrela? Suvišno je upuštati se u pojedinosti, kad su svjedočanstva učenog svijeta, pa i onog, sprijeda navedenog nekatoličkog, jasna i utvrđena. Što se tiče božanstva u mandeizmu, ovisi ovaj glede jednoboštva o židovstvu i kršćanstvu, a sistem je uređen prema parsizmu. Nauka o nižim božanstvima je ovisna od babilonske religije, a nazivi su iz biblije Starog Zavjeta ili iz primitivne biblijske tradicije, koju su sačuvali Sumerci i predali je nasljednicima. Kraljevstvo svijetla i tmine, iz čega izbija dualistička tendenca, ovisi o babilonskom mitu, kojemu je dano gnostičko tumačenje, a sedam planeta, od kojih je sastavljeno tijelo, gnostički je prerađeni astralni mit.[172] Nauk o životu — manda d' haje — i svijetlu je gnostički; parabole o dobrom pastiru, ribarima i ribarenju, lovljenju duša prema nekima su bile u ono prvo doba uobičajene na istoku, ali su u mandeizmu donesene skoro doslovce, kako u našim evanđeljima. O Logosu govore mandejska vrela istim ri-

---

[171] Mandeaen Studies, London 1924. Journal of theol. Studies, London 1928. str. 225—237.

[172] Sve ovo oprečno riješava Bousset u svom djelu: Hauptproblem der Gnosis. Na str. 115. veli vrlo lijepo, da se dualizam istočne mitologije očuvao u mandeizmu u svojoj izvornosti, čist, bez natruhe apstraktnosti i spekulacije grčke. Za mandeizam je tako. U skroz spiritualnoj Apokalipsi na to ne pazi!

ječima kao i prolog evanđelja sv. Ivana i poznato mjesto Otkrivenja 19, 13; o sreći blaženika kao i na sedmerim mjestima Otkrivenja; o nebeskom Jeruzalemu poput Otkr. 21. Ovi spisi iz 1. stoljeća nijesu svoj sadržaj uzeli iz onih, koji su nastali poslije 5. stoljeća.

Ako promatramo mandeizam obzirom na nauk pa u historiji elemenata, iz kojih se sastoji, prema Kessler-u[173] zahvata slijedeće periode:

1). Primitivni poganski oblik, izvorno babilonski i aramejski sa indijskim uplivom.

2). Polukršćanski oblik, gdje se prijašnji mijenja s naukom Novog Zavjeta, a mitološka se bića nazivaju biblijskim imenima.

3). Pokvareni oblik pod uplivom Perzijanaca i parsizma.

4). Nauk o kralju svijetla, koji je u glavnom sadržan u knjizi Ginza.

5). Monoteizam: Alah je vrhovni bog. Naziv bez sumnje pod uplivom islama. Ovo je današnja forma mandeizma.

Mandejci kao i svi kršćani obdržavaju nedjelju kao dan nad sve druge uzvišen i bogu posvećen; dapače drže, da je taj dan bio stvoren još prije subote. Taj je dan Bog stvorio svijetlo; otuda glavna nauka o kralju svijetla. Nedjelju posvećuju tako da se uzdržavaju od svakog posla, prisustvuju vjerskim obredima, gdje svećenici čitaju dijelove Ginza, Quolasta ili Asfar Malvaše.

Krštenje je kod mandejaca jedan od najvažnijih obreda, bez kojeg nije moguće unići u kraljevstvo svijetla. Po tom se obredu primaju u vjersku zajednicu i dobivaju oproštenje grijeha.

Euharistija se prima u blagdane iza krštenja. Kruh, koji za to služi, jest iz žitnog brašna, sitno samljeven, dobro pečen i bez kvasca, rezan na malene okrugle komadiće i čuva se u staklenim posudama u svećen. stanovima. Svećenik ga stavlja komunikantu u usta, koji ga se ne smije dotaknuti prstom, jer inače gubi svoju moć. Zove se petha, to jest sveta hostija, što je, misli Brandt, uzeto iz sirskoga. Iza ovog jela daje svećenik piti vodu iz mambuha, etimološki: vrelo. Izgleda, da ta voda mora biti iz rijeke, gdje se je dotičnik krstio.

Hijerarhija je kao i kod kršćana (pa i Židova): 1). Šekanda, što odgovara našem đakonu (leviti). 2). Tarmidha, svećenik, iza godinu dana obavljane dobre vježbe, pranja i učenja. 3). Ganzina (aram. thesauri), čuvar blaga, što po položaju odgovara našem biskupu (veliki svećenik), a izabiru se između odličnijih tarmidha.[174]

Nomenklatura je semitskog porijetla. Ne mogu se zanijekati mnogi persizmi, od kojih nekoje nalazimo i u sv. pismu, navlastito u 1. knjizi Ezdre.

---

[173] Protestantische Realencyclopedie, 1903, 3. izd. str. 162.

[174] Lindzbarski, Quolasta, 10.

Sidra rabba — velika knjiga, Kušta — istina, Ginza — riznica, blago, Manda d'haje — znanje života.

Nije moguće odrediti precizno date postanka mandeizma kao vjerovanja. Premda specijaliste određuju kasno doba kao terminus a quo pisanih dokumenata, ipak je po sebi jasno, da je idejna formacija vremenski starija od njezine kodifikacije. Da li je kanonska literatura imala na formaciju mandeizma direktan ili indirektan upliv, također je nemoguće ustanoviti uslijed pomanjkanja historijskih pomagala. Ne samo da nam je slobodno misliti, nego i jedino logički zaključujemo, kad ustvrdimo, da je kršćanstvo uplivalo na mandeizam i da je ovaj mnoge nauke uzeo iz kršćanskih knjiga, a ne obratno. Stoga on ne ulazi nikada, pa niti kao pomagalo u tumačenju Otkrivenja i određivanju njegovih dijelova, kad već u međuvremenu postanka Otkrivenja i mandejske ilterature imađe Otkrivenje mnogo jakih svjedoka, a bilo je tumačeno i protumačeno.

I u najnovije doba imademo brojnu literaturu o mandeizmu, ali nema novih momenata, koji bi dirali Otkrivenje sv. Ivana.[175]

4. Mesijanizam i židovska eshatologija.

Duša se židovska očituje navlastito u religijoznim koncepcijama, koje se sve odnose prema budućem mesijanizmu kao cilju i završetku svega. Ove dvije ideje čine ujedno prelaz iz Staroga u Novi Zavjet.

Sve mesijanske ideje, jer su promatrane kao konac postojećeg poretka, imaju eshatološki značaj. Ova je eshatologija potpuno zemaljska. Mesijanizam je u tom, da će biti osnovano kraljevstvo Božje; Mesija, kralj i pretstavnik Božji; Židovi da će imati prevlast nad svim narodima.

Ove su ideje razvite na osobiti način poslije povratka iz babilonskog ropstva; na biblijskim osobito proročkim tekstovima su

---

[175] U Oriens christianus III, 6 str. 138—139. pod naslovom Mandäer piše Heffening: Übersicht über die Literatur (Burkitt, Lidzbarski, Oderberg, Lagrange usw.) mit Angabe der Ergebnisse und Standpunkte der einzelnen Arbeiten. — E. Buonaiutti u Ricerche Religiose 7 (1930) str. 84 sl. pod naslovom: Il miraggio mandeico donosi kratku bilješku o rezultatima Lientzman-ovim u Biblische Zeitscrift 19, 30 i zaključuje: »Siamo perfettamente d'accordo«. U istom listu na str. 278 sl. potvrđuje zaključke Tondelli-a. — R. Stahl, Les Mandéens et les origines chrétiennes, Paris 1930 (16 str. 214, izdavač Rieder). Pisac je vrlo originalan ili takav bi htio biti: »Si nous avons, parfois de la peine à comprendre les Épitres pauliniennes, ce n'est plutôt que nous sommes trop intelligents.« Isus je mitološka pojava mitskog Krstitelja, čiju legendu čuvaju mandejci u prvobitnoj formi, kako to čitamo u evanđeljima. Učenici Ivanovi u Efezu bili su najbolji mandejci.

fundirane, ali prematerijalno tumačene. Agej 2, 6—9. potiče sunarodnjake, da nastave gradnju hrama, koji će ipak biti slavniji i sjajniji premda veličinom i sjajem zaostaje za Salamunovim. Uzeli su one riječi u smislu svojih nacijonalističkih težnja: da će doći svi narodi i donijeti sobom svoje bogatstvo u ovaj hram. Zahariju 1, 16 i 8, 9—11. su shvatili, da će se Mesija, budući kralj nastaniti u Jeruzolimu, otkuda će svemu svijetu krojiti pravdu i dati mir. Kralj židovski dolazi na magarici (9,9), sve neprijatelje će uništiti i oni, koji su raspršeni, bit će dovedeni natrag u domovinu (9—11). Ali će Izrael morat podnijeti tešku kušnju radi svojih grijeha. Navalit će pogani kao Gog (Ezek. 38—39); Bog će branit svoj narod, a neprijatelje strašno kaznit. Malahija govori o obnovi po sudu — dies Domini — prije čega ima doći preteča 3, 1, koji je Ilija 4, 5. Ovaj dies Domini je opisan još prije kod Joela i izvanredni napadaj skakavaca bit će bliži preteča dolaska Gospodnjeg 1, 15; 2, 1. Izrael će bit sačuvan, obdaren materijalnim i duhovnim dobrima 2, 28—32. Iza suda u dolini Jozafat, će se Palestina okrenuti u raj.

Joel i Malahija su strogo nacijonalni; ništa ne govore o udjeli ne-izraelaca. Izaija 24—27. ne veli, da će pogani biti uništeni, jer će i od ovih biti među izabranicima. Mrtvi će uskrsnuti, da budu dionici dobara mesijanskih. Isti 56—66 veli, da će se sve ostvariti u novom Jerusalimu i da će pogani sudjelovati, samo griješnici da će biti isključeni. Daniel veli, da će se na pojavu izraelskog kraljevstva, koje će biti za uvijek, razrušiti četiri poganska.

Neki opet tumače i mesijanizam i eshatologiju (sve po istom kalupu i bez razlikovanja tako različitih ideja), da je uzeto iz mitologije kalendara, sunca i godine, početka i svršetka. Život Isusov je sličan mitima babilonskim o Marduku, gdje su fizički fenomeni (astronomije i metereologije) uzrok svemu. Tako život sunca i godina, mijene ljeta i zime, dana i noći, kao i borba ovih slika borbe između života i smrti za pojedinca i za čitave narode. Otuda novi život, obnova, pojačanje, rođenje, uskrsnuće i pobjeda. Ovaj babilonski mit je tip i srčika svih poglavitih vjerskih sistema na istoku, pa i židovskog u njegovim glavnim potezima. Gunkel i Jeremias vele, da su auktori uzeli iz mitologije ne samo nauk, nego i sve moguće uzvišene slike, kojima izražavaju pobjedu Kristovu nad zlom, grijehom i sotonom (mesijanizam) i njegovu slavu iza ovozemnog kraljevstva u vječnomu (eshatologija).

Prikazi, izvještaji, bilješke.

Senjski biskupi iz XVIII. stoljeća.

Josip Frančišković.

Godine 1703. (a ne 1704.) prešao je Senjanin Martin Brajković, biskup senjski i modruški, na biskupsku stolicu zagrebačku. Malo zatim imenovan bi i potvrđen za biskupa u Senju 10. marta 1704. kanonik zagrebački Benedikto Bedeković de Komor. Bio je čovjek učen, studirao je u Bologni, i zato se mlad popne do visokih časti; iza kratkog župnikovanja u Zagrebačkoj biskupiji posta ondje kanonikom arciđakonom i generalnim vikarom, dok ga ne posveti 10. maja 1704. Brajković za svoga nasljednika na staroj biskupskoj stolici senjskoj. Čim je zasjeo stolicu poradi na tom, da kler ovih biskupija dobije doličnu kongruu. Kako je bio revan a k tomu tjelesno jak, odmah se dade na pohod svoje biskupije napose ličkih krajeva, koji su bili opustošeni i zanemareni u svakom pogledu. Pri tom su ga smetale austrijske vojničke vlasti, ali on ne sustaje, već s uređenjem župa podiže još kapucinski samostan u Karlobagu i njihov hospic u Gospiću, da ovi redovnici budu na pomoć tamošnjem kleru u moralnom podizanju onog zapuštenog i kroz 200 godišnje robovanje pod turskim jarmom podivljalog naroda. Iako tjelesno jak, u borbi s državnim vlastima i napornim pogotovo u ono doba pohađanjem župa malakše, oboli i umre još mlad u 40. god. dne 14. januara 1709., kako je to zabilježeno u senjskim maticama. Pokopan je u stolnoj crkvi »žaljen kapitulom, plakan župnici i svim pukom senjsko-modruškim«. Uz naporan rad u biskupiji bavio se i knjigom i imao je lijepu knjižnicu, koju je ostavio biskupiji i tako udario temelj biskupskoj knjižnici u Senju. Rado je imao siromahe i gostoljubiv bio pa je uvijek rado primao kler i redovnike. (Bogoslovska Smotra 1932. br. 1. str. 83.)

Naskoro ga naslijedi hrvatski velikaš i zagrebački kanonik Adam grof Ratkaj. Da je Ratkaj imenovan, potvrđen, posvećen i ustoličen već u prvoj polovici godine 1709. dokaz nam je to, što je u srpnju 1709. imenovao kanonikom senjskim Ivana Stropajevića, iako bez znanja kaptola »sine scitu capituli«, kako je to ubilježeno u starom popisu isprava senjskoga kaptola. Ratkaj kao senjski biskup godine 1711. prosvjeduje kod ratnoga vijeća u Grazu,

što u Granici oficiri i zapovjednici namještaju svećenike nesposobne i nevrijedne za župnike i sile biskupa da ih potvrdi; traži, da se isti moraju prije podvrgnuti biskupovu ispitu. (Gener. Command. Archiv Agram 1711. Vaniček: Geschichte der Milit. Graenze I. str. 373.). Isto 1711. Ratkaj kao senjski biskup suspendira župnika u Karlobagu, kojega je komora bila bez biskupova znanja i privole postavila, ali napokon biskup popusti komori, jer se ova bila zagrozila, da će mu obustaviti biskupsku plaću. Isto godine 1711. pita c. k. komora i nutarnoj-austrijska vlada biskupa Ratkaja,, da izvijesti, ko su Žumberčani i gdje su hrišćani u senjskoj biskupiji prema Kranjskoj. Ovo posljednje već je povjesničara senjske biskupije Sladovića potaklo, da dvoji o ispravnosti Farlattijeva datuma o smrti Bedekovićevoj i nastupu njegova nasljednika Ratkaja (Sladović: Povjest biskupija pag. 117.). Ratkaj je prema tomu bio biskupom senjskim i modruškim od prve polovice godine 1709. Iako boležljiv pohađao je biskupiju pa i ličke župe makar su i njega u tom smetale vojničke oblasti. Godine 1714. posveti 19. maja po njemu obnovljenu katedralu u Senju i kasnije župnu crkvu u Karlobagu. Shrvan bolešću piše 1717. iz Zagreba papi, da je radi bolesti morao otići iz biskupije, koju je predao na upravu svojim »dobrim vikarima« pa da će se povratiti, čim ozdravi. Povuče se na svoje obiteljsko imanje, gdje i umre oko 19. jula 1717. Da je tih dana umro, potvrđuje činjenica, što već u augustu 1717. ženidbenu dispenzu podjeljuje senjski kapitularni vikar Vicko Vukasović. Da je pak Ratkaj umro oko 19. jula 1717. svjedoči i stari popis kaptolskih zakladnih misa u Senju, prema komu se godišnjica njegove smrti obavljala 19. jula. Kako je iz tog popisa razvidno, godišnjica smrti obavljala se obično na dan smrti ili blizu nje kao na pr. za Bedekovića 16. I. (umro 14. I.), za Pohmajevića 9. II. (umro 7. II.), za Ježića 6. V. kad je i umro. Zato smijemo zaključiti, da je i Ratkaj umro ako ne 19. jula, a ono svakako onih dana. Da je Ratkaj već te godine umro, slijedi i iz imenovanja njegova nasljednika:

Nikole Pohmajevića, koji je imenovan biskupom senjskim i modruškim dvorskim dekretom 8. oktobra 1717., a potvrđen bio u Rimu od Pape Klementa XI. dne 16. aprila 1718. Bio je domaći sin, rodom iz Bribira u Vinodolu; nauke je svršio u Isusovačkom zavodu Ferdinandeumu u Grazu, gdje je kasnije kao biskup osnovao mjesto za jednoga pitomca iz svoje biskupije. Postane 1714. kanonikom u Bakru, ali kad ga u Bakru kao »stranog« svećenika nisu htjeli primiti, tražeći da domaći svećenici postanu kanonici u bakarskom kolegiju, biskup Ratkaj popusti nezadovoljstvu Bakrana pa ga imenuje kanonikom u Senjskom kaptolu i malo zatim svojim generalnim vikarom, iz koje se časti popne na biskupsku stolicu. Pohmajević nastavi s uređivanjem po Ratkaju podignute katedrale, uredi biskupski tron, sagradi na velikom oltaru novi tabernakul sa dva srebrna anđela, veliku monstrancu sa briljantima nabavi iz ostavštine Ivke ud. Radić, patricijke senjske; proširi stari biskupski

dvor sa oratorijem u sanktuarij katedrale. God. 1726. uvede bratovštinu duša očilistilišta u crkvi B. D. Marije na Rtu. 1722. utiša bunu Senjana. Ovi su se bili uzbunili kad su čuli, da će čitava jedna posada njemačkih vojnika biti smještena u Senju. Plemići i buntovni građani odgovornim su zato držali plemiće Vukasović, od kojih su nekoji obnašali i više vojničke časti. Sakupili su se na trgu pred katedralom t. zv. »Cimiter« i demonstrirali pred kućom Vukasovićevom. Iz kuće su Vukasovići pucali na narod, te su bili i trojica ranjena, što je još više raspalilo masu. Jer je biskup prijateljevao sa Vukasovićima, to su nekoji nahuckali narod i na biskupa. Isticao se u tom vlastelin Bosna (Bosnić), koji je prisiljen bio od magistrata, da ustupi svoje zemljište za proširenje biskupske palače, radi čega je uvijek bio kivan na biskupa Pohmajevića. Došli su bili i s topovima na trg i ispalili tri hica protiv biskupskog dvora, gdje su polupali prozore. Biskupu je napokon uspjelo, da buntovnike pomiri. Dva Vukasovića i Fran Homolić bješe izgnani iz grada kao gradski izdajice. Posada od samih 25 njemačkih vojnika bje smještena u Senju i zajamčene stare sloboštine grada, koje su i onako bile već samo na papiru. Pohmajević umrije u Senju 9. februara 1730. i bi pokopan u kripti katedrale. Generalni vikar senjski bio mu je Vicko Vukasović do smrti svoje 14. aprila 1725., a od te godine pop Volfgango Čolić de Loewensberg, kasniji biskup. Isti je bio iza Pohmajevićeve smrti i kapit. vikar senjski, dok ne bude imenovan biskupom senjskim i modruškim Riječanin:

Ivan Antun vitez Benzoni dana 8. oktobra 1731. Gener. vikar senjski bio mu je isti Čolić. Benzon je bio učen i revan biskup. Sam je ili s redovnicima misionario po biskupiji, propovijedao i kršćanski nauk sa djecom u Senju držao. Nabavio za crkve i kler misala, breviara i raznog crkvenog ruha. Materijalno stanje svećenstva bilo je vrlo slabo: nekoji su župnici imali 30, 40, 50, najviše 60 forinti godišnjeg dohotka i do 6 jutara slabe zemlje. Zato nije bilo vrsnog svećenstva, duhovna pastva je trpila a narod moralno pokvaren, nije polazio crkve ni sakramenata. Da tomu zlu doskoči zatraži od cara Karla VI., da se podigne biskupsko sjemenište i poboljša materijalno stanje klera. Car odobri za sjemenište 300 for. godišnjih, a za svećenstvo doznači 2316 for. godišnjih tako da svaki župnik dobiva bar 150 for. u gotovom, ali župnici su zato morali nešto doprinašati za sjemenišnu blagajnu. Sjemenište povjeri riječkim Isusovcima, gdje se je odgajalo šest pitomaca. I Benzon je imao okapanja sa vojničkim oblastima u Granici u pogledu patronata tamošnjih župa. Benzon prisvaja sebi pravo kolature. Gradačko ratno vijeće će mu to priznati, ako biskup njemu prizna patronatsko pravo na župe: Tounj, Otočac, Ledenice, Oštarije, Ogulin, Modruš i Brinje, no u biskupu prepuštene župe moraju se namještati uzorni i učeni župnici, jer da će ih ratno vijeće inače lišiti službe (18. X. 1735.). Biskup opet traži od ratnog vijeća, da u svojim župama ne namješta za župnike takve, koji nisu bili izvježbani kao

kapelani u duhovnoj pastvi, pa ni njegove alumne kao ni one, koji su se možda u Beču odgajali. (No. 76. Fasc. 2. Gener. Command. Archiv Agram kod Vaníček l. c. I. 376 p.). Benzon je umro na Rijeci 2. decembra 1745. gdje je i pokopan u crkvi bl. Djev. Marije, u kolegijati. Iza smrti Benzonove bje izabran kapitularnim vikarom senjskim opet Juraj Vuk Čolić, njegov gener. vikar, no jer je naskoro t. j. 20. februara 1746. imenovan biskupom senjskim i modruškim, zamjenik mu bio Juraj Konjiković, kanonik i arkipop senjski, koji je bio i Čolićev gener. vikar sve do svoje smrti 19. IV. 1761.

Juraj Vuk barun Čolić de Loewensberg rodom je Senjanin i vlastelin senjski. Prigodom imenovanja biskupom Marija Terezija učini ga baronom de Loewensberg. Čolić je bio doktor teologije i inače učen i načitan čovjek, kako se to vidi iz njegovih okružnica i drugih radova: dobro je poznavao i povjest svojih dijeceza i senjskih starina. Da je bio i pobožan i revan u širenju slave Božje, zaključiti možemo iz njegovih okružnica i rada oko poljepšavanja katedrale i ostalih crkvi u biskupiji. Preporučivao je molenje krunice i nanovo na pr. uskrisio bratovštinu njezinu u Bakru. Za vrijeme ratova pod Marijom Terezijom nalagao je javno moljenje krunice po crkvama. Promicao je i tumačenje kršćanskog nauka i prigodom svojih vizitacija po biskupiji pazio, da li se to uistinu i vrši. Tomu valjda moramo zahvaliti činjenicu, da su naši stari i nepismeni vjernici i po filijalama i bez škola znali bolje kršćanski nauk, nego li danas školovana mladež. Što je sve učinio za svoju katedralu u Senju, već je bilo govora u Bogoslovskoj Smotri god. 1931. br. 3. str. 339. ss.

Skrbio se i za siromahe, pa je naredio, da se crkveno žito domaćemu puku jeftinije prodaje nego drugima, dok se neka siromašnijima dade badava.

Skrbio se za duhovnu pastvu. Župnicima, koji su imali kapelane pa prepuštali svu pastvu ovima a sami okolo putovali, zabrani to, već da imaju biti kod kuće i u prvom redu biti na uslugu vjernicima napose bolesnicima. Nitko ne smije iz župe bez pismene dozvole njegove ili njegova vikara. Svećenike potiče, da se i za svoju dušu skrbe, neka izaberu bližnjega svećenika za ispovjednika, komu će se barem svakih osam dana ispovijedati i tom zgodom neka raspravljaju moralna pitanja, koja zasijecaju u duhovnu pastvu. Svećenici neka svaki dan barem per medium quadrantem čitaju koju ascetičku knjigu ili da razmatraju vjerske istine »circa animam unicam immortalem vel peccati gravitatem, necessitatem poenitentiae, mature et tempestive peragendae ne nox veniat, in qua nemo amplius operari posset, magna spiritus utilitate meditari recordetur« (Sladović l. c. str. 122). U kaptolu uspostavi prema dekretu Koncila Tridentinskoga kanonika teologa, ad decidendos casus pro clero rudiori i za tu službu časnu imenuje kanonika Vukasovića Karla, svog kasnije generalnog vikara.

Optužen pođe u Rim, gdje se i opravda, godine 1752. a možda još i prije, ali se više ne vrati u svoju biskupiju, već osta u Rimu, gdje i umrije 3. januara 1764. Tako Sladović l. c. Biskup Čolić je mogao poći u Rim i g. 1752. bilo ad limina ili da se opravda na tužbe, koje su protiv njega stizale, ali se u diecezu vratio i njome upravljao. To je iz matica, napose senjskih razvidno; one su u tom pogledu dosta točne i pouzdane, jer navađaju kad dispenzira biskup, kad opet gener. vikar, što se drugdje uvijek ne navodi. Tako se na pr. u bakarskim navađa kao da dispenzira sam biskup Čolić, premda je to činio njegov modruški vikar, i to sve do smrti biskupove, jer je to činio u njegovo ime. Tako biskup Čolić podjeljuje u Senju ženidbenu dispenzu 12. XI. 1752. i 7. marta 1761. dapače osobno vjenča u Senju »Gdna Matu de Demelli sa groficom Ritom de Szpor«. Prema tomu je mogao Čolić poći u Rim, odakle se nije više vratio, kad je svu vlast predao svom novomu generalnom vikaru Karlu Vukasoviću 23. IV. 1761. To je ovaj posljednji u maticama zabilježio: »Sub Cura Rmi ac Perillustris Dni Caroli Joannis S. R. IAE. de Vukassovich Canonici Parochi, Archi-Presbyteri, Protonotarii Apostolici, ac Vicarii Generalis Segniensis etc. Anno videlicet 1761. 23. Aprilis«. Iza toga se datuma ne spominje više u maticama senjskim biskupa Čolića, već sve izvršuje njegov vikar Vukasović, pa je tih dana biskup mogao poći u Rim na opravdanje i tamo ostati ne htijući se više vratiti u Senj ni u biskupiju, premda se opravdao od raznih tužba; ili je možda htio, da se izliječi od teške bolesti, zaustave mokrače, od koje i napokon umrije u Rimu dana 3. januara 1764. Za svog boravka u Rimu ishodi od pape Klementa XIII. moći sv. Formoza, koje još za svog života 1763. pošalje sa autentičnim ispravama u senjsku katedralu te su smještene na oltaru sv. Anđela.

Zašto je bio tužen u Rim? Pozadina tužbi bila je svakako politička. Biskup je Čolić pristajao uz vojničku, carsku austrijsku stranku protiv građana i vlastele senjske, koji su htjeli i zatim išli, da Senj potpada pod civilnu hrvatsku upravu, pod hrvatskoga bana, a ne pod vojničku upravu, pod vojničku Krajinu sa njemačkim upravnim jezikom, koji se je u ono vrijeme počeo u Krajini uvađati. Tim povodom buknula je i ličko-brinjska pobuna, koja je svršila utamničenjem nekojih odličnih osoba: Mateše Antuna pl. Kuhačevića, auditora senjskog, baruna Portnera i Gala i to na denuncijaciju biskupa Čolića (Kukuljević: Rad 38., Mađgić: Život i djela Mat. Kuhačevića). Kuhačević je bio nakon 34 mjeseci istražnog zatvora odsuđen na temelju lažnih iskaza svjedoka Butorca i Sertića na gubitak časti, imetak mu konfisciran a on na doživotnu tamnicu, koju je odsjedio u Spielbergu (gdje je bio zatvoren i barun Trenk i kasnije Silvio Pelico), a kasnije u Schlossbergu kod Graza, odakle je izišao 19. lipnja 1772. Shrvan patnjama, starošću, bolešću nije dugo iza toga živio nit se mogao kući svojoj još jedinoj sestri Klari ud. Vudragović povratiti, već je umro u Grazu početkom septembra

1772. star 76 godina, kako to ubilježeno u maticama senjskim. Prema popisu zakladnih misa kod kaptola senjskog godišnjica se njegove smrti slavila 7. septembra. Kuhačević Luka, prepošt i župnik dugogodišnji senjski, stric Matešin kao i drugi članovi obitelji njegove, pa rodbinske sveze sa odličnim senjskim patricijskim porodicama koji su svi bili u Senju radi svog patriotizma obljubljeni i štovani, to nisu mogli da zaborave nepravdu, koju je biskup nanesao ovoj obitelji napose obljubljenom Mateši, pa su možda i nepravom slali razne tužbe protiv biskupa u Rim. Čini se ipak, da obitelj Kuhačevića nije u tim tužbama sudjelovala u nadi, da će biskup učiniti svoju dužnost te poduzeti korake, da Mateša dođe na slobodu pa je u to vrijeme i stric Matešin bio uzdignut na čast prepošta senjskog a sestra Matešina Klara Vukdragović darovala crkvi stolnoj krasnu mramornu propovjedaonicu.

Svakako se Rim nebi obazirao na političku stranu tužbi, pogotovo kad je stajao na dobroj nozi sa caricom tadašnjom Marijom Terezijom, kad nebi bilo i drugih još uzroka, koji možda zasijecaju u njegov biskupski i privatni život. No koji su to drugi razlozi, moglo bi se doznati iz arhiva rimskih ali ti na žalost nisu objelodanjeni pa se ne može o tom ništa suditi. Na tradiciju senjsku čovjek se ne može oslanjati pa ću navesti samo sud pro i contra o biskupu od ljudi, koji su bili njegovi savremenici ili iz poznatih nam spisa.

Vukasović Karlo, Čolićev generalni vikar od 23. IV. 1761., dušom i tijelom odan biskupu, piše na koncu god. 1764. u maticama mrtvih kratki nekrolog pokonjom već tada biskupu: »Na 3. Jenvara 1764. preminu Gnih Eccelenca Prisvitli i Prečasni Gn. Gn. Juraj Wolfgango slobodan Baron Chiolich de Lewensperg u Rimu zvan svoje biskupie buduch bil Biskup Senyski, Modruški ili Krbavski i tajni tanačnik (savjetnik) obodvoye Cesarske i kraljeve Svitlosti, komu od nauka ni bilo para u Vlađanju osobiti i čudnoviti u korišćenju duš. Nepredobiti kadi po s. visitah takov plod činjaše da niti isti njegovi convisitatori izreći mogu od kih buduć ja jedan zato ovo pišem kako oni komu znano mora biti ča se pak dostoji od Crikav i kuć plovanskih iste dokazuju zač pod istim naredyene ričjom slavan dičan i od vikovite spomene komu se Bog duši smilui kod (kao što) nedvojbeno držim da je i da ga u Raju uživa.

Na svrhi nakladan one riči koje izreče mudri Plinio vrh strašnoga kipa od Rodi: Jacens adhuc miraculo est. i ovo neka bude zadosti koji razumit hoće zač sve kriposti njegove raspisat ne moga samo hotih ovo poslidnjim za spomenu jednu ostaviti. Kim i u svete molitve da sam preporučen a da znate Carlo ime nosim. Karlo d Vukasovich, m. p.«

Kako je isti Vukasović cijenio svog biskupa vidi se iz istih matica, kad je posebnim slovima i pažnjom ubilježio i smrt biskupove kućanice: »2. maja 1763. Gneza (valjda Neža, Agneza)

divica Gnih E. P. i P. g. Biskupa Jurja Wolfganga Chiolich de Lewensperger od let 75.«

I bakarski je matičar Mikoč, kanonik i plovan, u maticama vjenčanih godine 1756. ubilježio za biskupa Čolića: »... svetog bogoslovlja naučitelj, svake hvale i preštimanja dostojan, radi duboka nauka i ostaleh kripost, koje u njem nahode se.«

Naprotiv njegov sugradanin i vršnjak Mateša Kuhačević ne opisuje ga najljepše. Biskup se prema njemu nije ni najljepše ponio. Kad je nastala buna brinjsko-lička protiv novotarija graničarske *vojničke uprave, biskup povjerljivo javlja* u Beč nekom carskom savjetniku: »Stavite majora Gala, majora Karla baruna Portnera i auditora Matešu Kuhačevića u arest, i udilj će se ugasiti ličko-primorska puntarija« (Kukuljević: Rad jugoslavenske Akademije 38). Ili kako to Mateša izriče u pismu, kojim tješi svog strica radi svoje nedaće:

»Toliko mogu reć pred Bogom i ljudi,
Da duh, ki me prida, opako zabludi.
Prot znanoj istini obtuži i reče:
Brinjsko-lička punta da z mene poteče.«

U pjesmi svojoj nazivlje Mateša biskupa duhom, zlim duhom a nigdje ga ne imenuje ni imenom ni po časti, i to je sasvim razumljivo. Mateša piše u zatvoru, pod cenzurom, pa zato uvijeno; izjednačuje ga sa duhom svijeta protivnim duhu Kristovu:

»Znam, da misal duha, ki jaram naprti,
Jače bode dušu neg strile od smrti.
Zlo j' zlo od zlotvora, ma j' zlo čuda gore,
Ko zada prijatelj od Judine kore.
Prvo se zlo čeka, ter ni tako moćno,
Drugo je, ter žari, iz nenad je došlo.«

Odvraća strica da se ne žalosti već:

»Lik (lijek) privite k srcu, evo ga na ruku!
S njim ćete ugasit svu koliku muku,«

i upućuje ga na Raspelo:

»Prija svega pros'te pomoć od propela,
Prez ove, kot znate, nisu srićna dela.« ...
Odtud bac'te misal na lip kroj od svita,
Za lik nać hoćete šta žalost skopita (prouzroči).
Na vraga je skrojen, janjca kožu nosi,
Pod kožom vučjimi okol zubi kosi.
Grob je pobiljeni, zvana se lip vidi,
Pogledaj unutar, gnjusni su mu zidi.
Rekal bi na njemu, Ivan je Krstitelj,
Poglej mu utrobu, Irud progonitelj.
Za zaslipit one, ki se njega plaše,
Kot jedan Protheus svak kip zeme (uzme) na se:

Sad je vuk, sad jagnjac, sad lav, sad lisica,
(aluzija na imena Čolićeva)
Sad oral, sad jastreb, sada golubica.
Istina pri njemu ni nego norija,
A velika mudrost ča je? furbarija.
Čistoga bit srca i hoda prez truha,
Sablazan je pri njem i jedna bol suha.
Živit na šarafe i znat mišat harte,
Pamet je, a ne art, koja slidi tate.
Za mudroga drži, ki j' lisina oka,
Ki prez srama šepa na obadva oka.
Ki je od istine, ki put drži pravi,
Ta mu j' cupi lupi, ta mu j' norac pravi.
Ki taščinu ljubi, tomu se on klanja,
Ki vangjelje slidi, otoga progania.
Za svoj cilj obić će brda i doline,
Blazi se i onim, ki nisu od cine.
Dospivši svom cilju, škinu im obrne (leđa),
Za plaću špot daje i drži ga bene.
Dok mu greš po volji, miran u govoru,
Badni ga, od toga fortuna (oluja) u moru.
Služi mu sve leto, jedan dan ne rabi,
Svu tvoju prvanju udilj službu zabi.
Kad ti dobro čini, svoj interes išće,
Neće da mu gori za ostunj (badava) ognjišće.
Vas u se zaljubljen ne poznaje živa,
Hoće, da kot ulje sam na vodi pliva.
Med mu j' na jeziku, pun je prijaznosti.
A u srcu zmija puna lažljivosti.
Na oči se smije, lipu ceru (lice) kaže,
Mučeć koplje jamu u nju vuć pomaže;
I ča sam ne more išće skroz drugoga,
Samo da u jamu spravi nebogoga.
Prikladan tičaru, ki prelipo sviri,
Kad bizg, zanka, procip na tičicu piri.
Na koga se zeme čvrsto uzal veže,
Ni mira, dokle ga pod laboru vrže.
A kad koga grli, kad diže visoko,
Priklopi ga mrižom, da pade nizoko.
S jednom ričjom, posal njegove meštrije j',
Sliditelje svoje da na suhu brije.

Biskup je Čolić denuncirao Kuhačevića auditora kako veli Kukuljević iz osvete radi nekog pamfleta, koji je po Senju kolao protiv biskupa a ovaj je držao Kuhačevića za pisca tog pamfleta. No od istog Kukuljevića doznajemo, da je Čolić bio i častohlepan. Pa nije ni čudo. Čolić je bio već kojih dvadeset godina na upravi bisku-

pije, prije no je postao njezin biskup. Uz stare i bolesne biskupe vladao je sam bez odgovornosti pa mu se prohtjelo i veće časti. Biskup je zagrebački već bio star i naskoro umro g. 1748. Za tu se biskupsku stolicu preporuča i naš Čolić kod tadašnjeg bana Baćana, s kojim je bio u prijateljstvu, otkad je Čolić zagovarao Baćana pred hrvatskim staležima, da dobije imanja Zrinjsko-Frankopanska u hrv. Primorju i na Kupi. Kako je Čolić bio dobro viđen i na dvoru, bio bi možda i uspio, al Baćan je baš tada bio na ratištu u Nizozemskoj, pa dok je osobno došao u Beč, da ga carici preporuči, *već je bio drugi imenovan.*

Kakov je bio Čolić u crkveno vjerskom pogledu? Diecezanski povjesničar Sladović hvali ga s pobožnosti, uveo je svakoga tjedna molenje krunice pred izloženim presv. Sakramentom. No to je učinio kako sam u okružnici veli: »polag volje i hotenja preslavne kraljice naše i nas svih skupa najveće dužnosti prama takovoj premilostivnoj Cesarici dostojnoj svake od nas službe i vernosti...« »Za izprosit od Boga blagoslov oružju prevedromu cesarskomu i tako za moć preobladiti neprijatelje i obdderžat mir jedan željni svakomu Kršćanu.« I zato podijeljuje svakomu vjerniku četrdeset dana prošćenja.

U njegovo je doba jansenizam bio raširen i u našim stranama, pomaljao se već i Josefinizam; knjižnica u Senju iz te dobe vrvi od sličnih djela: Van Espen, Fleury, Ritual Arnauldov itd. Ne bi li se kogod našao, koji bi i s te strane osvjetlio našu crkvenu povijest? Onda bi se razumjelo zašto je Jozefinizam vladao kod nas sve do nedavnih vremena.

Čolić se u Rimu na tužbe opravda ali se ne vrati u diecezu već ostaje tamo i umrije 3. januara 1764. i bje sahranjen u isusovačkoj crkvi »Al Gesu«. Tako veli Sladović u svojoj povijesti biskupija. A zašto se nije vratio, zašto ga nisu na to prisilili, kad je u diecezi vladao darmar? Već početkom generalnog vikarijata Vukasovićeva sam brat biskupov kanonik Antun Čolić bagatelizira vikara i vjenča strane župljane »inscio et invito parocho et vicario generali 23. X. 1762.« Ženidba je bila naknadno utvrđena.

Darmar se nakon smrti Čolićeve nastavlja u Senju, kako se iz matica može zaključivati. Kapitularnim vikarom izabran bje Karlo Vukasović, bivši generalni vikar. Al ne za dugo. Već u maju spominje se kapitularni vikar Vicko de Vukasović, koji postade i vikarom generalnom nasledniku Čolićevu P i j u M a n z a d o r u.

Farlatti spominje, da je ovaj biskup uveden sa velikim slavljem u aprilu 1764. Međutim iz matica proizlazi, da su još kasnije upravljali kapit. vikari. Tako 3. XI. 1764. dispenzira kapitul. vikar modruški, u veljači 1765. vikar kapit. senjski .Prema tomu je Manzador mogao biti instaliran u ožujku ili travnju 1765. Da je već tada bio biskupom, dokazom je i bula Pape Klementa XIII. kojom podjeljuje bakarskom kolegiju privilegij, da se ovaj kaptol bakarski smije služiti mozzetom i Capom magnom. Bula je po biskupu pro-

glašena 17. aprila 1765., dok je u Rimu izdana još u augustu 1764. Pet godina kasnije dobio je istu povlasticu i senjski kaptol.

U Senju i pod ovim biskupom vlada nered. Biskup zato većinom boravi u Bakru. U Senju se pravdaju generalni vikar Vicko Vukasović sa plovanom Karlom Vukasovićem. Vjenčanja se obavljaju »inscio et contradicente paroco« »bez atestati od slobošćin« po samovolji vikara i proti odredaba pok. biskupa. Negodovanje svoje izrazuje Karlo Vukasović na 26. II. 1767.: »Čujem, da u kastelu bi matrimonij zvezan za Cristofa Perka kćer Mariju od Gna Vikara i kan. Vicka de Vukasović sklopljen, kako i ča to ne znam, tako sada stvari prohajadu, da plovan od Mesta nezna ča se čini, zato ni dostojno, da ovi način ovakov Človik za plovana služi. NB. i to bi pozakonjena za Vincenca Patasa iz Capa od Istrije prez svake slobošćine. Svedoci ki bihu ni mi znano zato ni ja krivac nisam niti mogu biti da ne zapisujem. Ovo neka služi sucessoru pro directione da se sada čini ono ča se dosih dob ni pratikalo zač i kako, neka svaki dobro razmisli. Carlo de Vukasovich, arkipop, kanonich i plovan Senjski.« Takve se nepodopštine i nadalje nastavljaju, pa se Karlo na koncu godine oprašta sa župom, kako je to u maticama zabilježio: »NB. Videć bezakonje Vikarsko i potlačenu oblast plovansku volil sam pošteno izručit nego takova podnašati. Ovo napisujem, da moj sucessor bude znal vladat se. Komu želim svako dobro. Carlo m. p.« (de Vukasović). Naslijedio ga je na plovaniji senjskoj 14. II. 1768. kanonik Ivan Hreljanović, doktor bogoslovlja.

Pio Manzador radi neprilika u Senju većinom je boravio u Bakru »u biskupiji« zvanoj i danas kući kaptolskoj. Došavši u svađu sa svjetovnim bakarskim vlastima, iako je bio dobro viđen na carskom dvoru, ipak bude premješten na biskupsku stolicu u Erdelju a naslijedi ga domaći sin:

Ivan Krst. Kabalini de Ehrenburg, roden u Novom Vinodolskom 15. jul. 1716. Kao lički arhiđakon bje imenovan biskupom senjskim i modruškim 30. sept. 1772. God. 1775. 11. maja posjetio je Senj car Josip II., gdje ga je biskup primio i do Novoga otpratio pa je tom zgodom ishodio za sebe i svoje nasljednike veću plaću. Kabalin je osnovao prepozituru modrušku u Novom i lijepo ju dotirao. Umrije u Senju 25. maja 1782. a ondje bio pokopan u stolnoj crkvi ali je 5. januara 1783. bio prenesen u Novi i u stolnoj crkvi pokopan, gdje mu je sinovac postavio i spomenik.

Iza smrti Kabalinove izabran je za senjsku diecezu kapitularnim vikarom bivši generalni vikar Vicko de Vukasović te je diecezom upravljao sve do god. 1785. kad je postao opet generalnim vikarom biskupa:

Antonija Aldrago Piccardi. Ovaj je bio rodom tršćanin i bio je biskup Pićanski u Istri, odakle je premješten na biskupsku stolicu senjsku i modrušku prema šematizmu 9. X. 1783. no faktično ju je zasjeo tek 1785. jer ove godine prestaje dispenzirati kapit. vikar Vukasović. Pod njim je Rijeka dozvolom patrijarhe mle-

tačkoga odcjepljena od puljske biskupije i pripojena senjsko-modruškoj, gdje je ostala do rascjepa bivše austro-ugarske monarhije 1919. i potpala pod Italiju, te je osnovana posebna biskupija. Isto je pod njim reduciran broj kanonika u kaptolu senjskom dekretom cara Josipa II. od 3. maja 1785. Generalni vikar senjski bio je od 1786. Dr. bogoslovlja, kanonik i župnik senjski Juraj Milanes. Radi starosti i bolesti zatraži Piccardi, da mu se imenuje pomoćni biskup. God. 1788. bude imenovan kanonik senjski i arhiđakon modruški Ivan Krst. Ježić pomoćnim biskupom sa pravom nasljedstva. Piccardi se povuče u svoju domovinu, gdje naskoro umrije 1789. a biskupiju u ona burna vremena franceske revolucije i Napoleonovih ratova vodi novi mladi biskup Ježić sve do smrti svoje 1833. On izmed ostalih podiže u Senju sjemenište bogoslovno u bivšem franjevačkom samostanu god. 1806. Biskup je stanovao većinom u svojoj domaji u Novom, gdje je umro i sahranjen u stolnoj crkvi.

Barokne pregradnje u crkvi sv. Marije na Košljunu.

Otac Vladislav Brusić.

Novi ukus u crkvenom graditeljstvu, osobito što se tiče dekoracije crkava i gradnje oltara potisnuo je polovicom 16. stoljeća potpuno u pozadinu sve stare građevne i dekorativne slogove, a iznesao je na površinu novi građevni i dekorativni slog poznat u povijesti graditeljstva pod imenom b a r o k n o g s l o g a. Ovaj ukus, koji se je rodio u Francuskoj, i odanle bio prenešen u Italiju i u druge zemlje, postao je i kod nas u drugoj polovici 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća tako snažan, moćan i općenit, da nije samo uplivao na nove gradnje, nego je tražio, da se prema njemu preudese i stare.

Utjecaj ovog ukusa naveo je početkom 18. stoljeća i oca fra Andriju iz Krka gvardijana na Košljunu, da i on dobivši zato dozvolu od oca fra Ivana-Leonora-Marije Baldigara provincijala franjevačke dalmatinske provincije, pod koju je Košljun pripadao, a i privolu od svih otaca, koji su se onda na Košljunu nalazili, poduzme i on velike radnje u istom smjeru u samostanskoj crkvi, koje u mnogočem izmjeniše njezino prijašnje lice. Prema onodobnom ukusu nema dvojbe, da su se radnje, koje je otac fra Andrija izveo u Košljunskoj crkvi sv. Marije, jako cijenile. Jamačno se je i on sam ponosio s njima. Inače on nije bio u nas osamljen u sličnom poslu. Kako je on radio na Košljunu, onako su i drugi radili na drugim mjestima na našem primorju, u onodobnoj mletačkoj Dalmaciji. Ondašnje općenito raspoloženje u crkvenom graditeljstvu, bilo je za se

predobilo i Franjevce dalmatinske provincije sv. Jerolima. Sve su njihove stare samostanske crkve bile u ono doba preudešene prema zahtjevima novoga sloga. Najprije su dakle na njihovim zidovima bili zatvoreni oni visoki gotski prozori, i zamjenjeni novim polukružnim prozorima (mezzaluna) ili pak ravnim kvadratnim. Potom su otvorena potkrovlja bila zatvorena stropovima od žbuke urešenim čestoputa štukaturama. Napokon su odanle bili ostranjeni stari drveni oltari i zamjenjeni novim od kamena, koje krase stupovi od veoma skupocjenih mramorova, a tako isto i mense sa slikovitim mramornim intarsijama. Veliki se novac po svuda utrošio u ove radnje, a rijetko se gdje postiglo nešto trajno lijepa. Mi bi danas radije gledali naše crkve, kakove su izgledale prije ovakovih pregradnja. Osobito nam je žao onih gotskih prozora, koje i danas gledamo zatvorene ili pak porušene i veoma lošim materijalom zatrpane. Žao nam je, da su onom zgodom propali u našim crkvama i mnogi poliptihoni sa njihovim pozlaćenim drvenim okvirima. I veliki bi grijeh naši oci iz one dobe imali na svojim dušama radi mnogo toga, što je onda propalo, kad ih nebi ispričavalo to, da su radili i gradili prema općenitom ukusu svojega doba, a to je onako, kako se u ono doba radilo kod nas, u Italiji i po čitavoj zapadnoj Europi.

O radnjama, koje su od g. 1718 do g. 1720 bile izvedene u samostanskoj crkvi sv. Marije na Košljunu postoji tačan popis ili zapisnik (nota), koji je unešen u savremenu knjigu samostanskih računa.

On je naslovljen ovako: Zapisnik potrošaka za popravu samostanske crkve na Košljunu i za prenos oltara, za izradbu kora, stepenica (velikog oltara) i drugih potrebitih stvari kako slijedi, što je sve učinjeno pod upravom Mnogo Poštovanog oca gvardijana Andrije iz Krka i s privolom Mnogo Poštovanog Oca Provincijala Ivana iz Krka, a tako isto i sporazumno sa drugim Poštovanim ocima, koji su se nalazili kao članovi redovničke obitelji na Košljunu na čast božju.[1]

Iz ovog zapisnika znamo za sve radnje, što ih je otac Andrija izveo u košljunskoj crkvi. On je dakle najprije dao zatvoriti sve gotske stare prozore u crkvi i u kapeli. Mjesto ovih dao je otvoriti nove prozore; dva kvadratna na pročelju i dva polukružna, po jednog na svakom bočnom zidu u crkvi i još jedan polukružni u kapeli. Ovu radnju izveo je majstor Bartul Kos zidar i klesar iz Krka. A primio je za nju u sve na više puta lira 209 i 27 soldina. Još

---

[1] *Nota della spesa fatta per il restauro della chiesa del convento di* Cassione per il trasporto del altare, facitura del coro scalinate et altre cose occorenti come segue fatto sotto il governo del Molto Rever.do Pre guardiano Andrea da Veglia con assenso del Molto Rev.do Pre Giovanni da Veglia et altri R.di Pri stanziati in d.o conv.to a lode di Dio — Knjiga savremena samost. računa u sam. arhivu.

se potrošilo za namještaj istih 77 lira, a za željezne rešetke na iste prozore platilo se kovaču lira 270.6 uključivši ovamo trošak za stakla i ramene šibke za učvršćenje istih.[2] Iza ove prve radnje došao je red na to, da se iz kapele ostrani glavni žrtvenik s velikim ikonostasom Jerolima da Sta Cruce, i da se smjesti pod veliki luk, a to je na mjesto ulaza u kapelu. Odmah je dakle klesaru Bartulu Kosu bio povjeren posao, da od domaćeg mramora izradi za glavni oltar stepenice i podnožje i dvoja vrata za novi kor, i još vrata za crkvenu riznicu i zvonik. Kod prota pak Dominika Kavallijeri u Mlecima bila je naručena za isti oltar lijepa oltarna mensa ili stol iz najfinijih stranih mramora, onda lijepo svetohranište sa simbolima četirih evanđelista i dvijema anđelima. Za svoju radnju primio spomenuti Kavallijeri na više puta, u sve lira 1000.[3] A Bartulu Kosu platili su za njegove radnje također na više puta lira 545.25.[4]

Na ovaj novi mramorni oltar bio je položen veliki poliptih Sta Croce. Istom zgodom otstraniše iz kapele i grobnicu Katarine Dandolo rođene Frankopan i prenesoše ju u kapelu sv. Bernardina, gdje se i danas nalazi.[5] Otstranili su iz crkve i stari drveni kor, koji je bio smješten odmah do ulaza u kapelu, a bio ga je nabavio u Mlecima g. 1654 otac fra Leonoro Baldigara. Zato su dali napraviti novi kor, koji je bio smješten u kapelu iza glavnog oltara. Građevno drvo: orahovina, lipovina i jelovina, bilo je *naručeno u* Bakru. A sve ostalo potrebito kao: željezarija, laneno ulje i boje za ovaj posao bili su naručeni ili u Rijeci ili u Bakru. Iz Rijeke pozvali su

---

[2] per le tre mezzolune accordate in lire 209 e soldi 27, per i serati fatti nelle mezze lune, per dati a M.o Bartolo Cos per fattura di due mezze lune di pietra per poner in chiesa L 60; spesi per fattura dellla mezze lune de coro L 12—11. maggio 1718. per datti a maistro Fauro a conto di sue fatture de ferri della mezza luna lire 7; spesi in due mezzalune di vetro con le sue romate Lire 223. 6. U savremenoj knjizi samostanskih računa u sam. arhivu.

[3] 1701. ottobre: spesi per sette coppie dovute pel altare maggiore Lire 66.16; 1726 agosto spesi per datti al proto Cavallieri per resto e saldo del antipendio fatto sino li detti lire 798 — Ondje iz jednog iskaza, što je bio poslan iz Košljuna u Hvar na provincijalni kapitul znamo, da je čitava svota plaćena za isti Antipendij iznosila ravno 1000 lira: »in un antipendio di marmo fatto al altar Maggior lire n.o 1000.«

[4] »a di 20. aprile 1718. per datti a Maistro Bartolo Cos per capara et a conto della fattura della scalinata, predella, et porte dell' altare et coro giusta l'accordo Lire 124.« Ondje

[5] »Noi Z. Antonio Trevisan Proveditore Concedemo licenza a Padre gvardiano di Cassione chepossi trasportare il Deposito che s'attrova nella Cappella del San.mo spetante alla Casa Frangipane nella chiesa cecchia di s. Bernardino di d(etto) Convento che tanto etc. In quorum fidem etc. — Veglia li 22 maggio 1718 L. S. S. M. E. Ant.o Trevisan Pr. Arhiv Samost. Papiri 18. stoljeća.

na Košljun stolara Franju Fischera, nadimkom Ziru, kojemu su povjerili radnju. Ovaj isti stolar izveo je još u podkrovlju neke popravke. Potom je još napravio pjevalište (cantoria) iznad glavnih crkvenih vrata, na koje su bile smještene nove nabavljene orgulje.[6] Za prsobran (parapetto) istog pjevališta izradio je domaći slikar Don Frane Juričev ciklus od pet uljanih slika na platnu. Kad je u novije doba bilo otstranjeno ono staro pjevalište i zamijenjeno novim, bile su slike slikara Juričeva odnešene u samostan, gdje se i danas čuvaju. Da se izvrši čitav projekt radnja i popravaka u crkvi sv. Marije na Košljunu, kako ga je zamislio otac fra Andrija gvardijan, trebalo je još odavle odstraniti stare trošne drvene oltare, i zamjeniti ih novim iz mramora. I ovog se zaključnog posla prihvati agilni gvardijan. U Mlecima bio je već naručio sav potrebit materijal.[7] Odanle došao je na Košljun i vrstan majstor mramorist Aure-

[6] »per datti a Maistro Francesco Fischer d.o Zira a conto del legname occorente per la facitura de Coro novo, cioè di noghera e lipa Lire 120; per datti al medesimo pel effetto stesso altre Lire124; per datti a Maistro Francesco Fischer d.o Zira di ordine del Padre Gvardiano a conto de sue fatture del coro della chiesa come per sua ricevuta del giorno di oggi (10 zugno 1718.) lire 200; per spesi per feramenta a Fiume libre 279 a soldi 10 la libra lire 124.10; per altro ferro comprato a Bucari libre 51 a soldi 8 la libra Lire 20.8; spesi in tavole Fiumane compreso il dazio a porto Lire 15; spesi in tavole Bucarane 64 a lire 1.6 Lire 83.4; spesi in chiodi da palmata 1000 Lire 6; spesi per sei travi da 2 ac carro L 9; spesi in due moralli L 0 s 16; spesi in tre travi estraordinarii L 24.15; spesi in dazio de medesimi L 9; spesi per contatti al capo Margaritta per fatture L 27; spesi per contantti al maistro Franco Zirra a conto di sue fatture L 100; spesi per due giornate di Tagliapiera per la porta dell' organo; spesi per contanti a maistro Franco d.o Zirra a conto delle sue fatture Lire 154.10; spesi per bretvelle et fatture in feramenta Lire 13.5; spesi per un ponte de areze, et tavole tre dette L 16.15; spesi per portadura in barca L 0, s 10; spesi in tavole di planina da cavallo Bucarane n.o 96 comprate con dazio L 70.6; spesi in due bozze d'oglio di lino et di colori L 13.6; per datti a M.ro Franco Zirra per resto, e saldo di sue giornate sino li 22 genaro 1719 corrente Lire 228; per contadi a M.ro Franco Zirer (ovako) per resto et saldo giusta la sua riceputa Lire 115.10 — 15 maggio 1718.: spesi nel organo ducati cento e trenta cinque a Lire 6.4 per detto sono L 837; spesi per portadura del medesimo Lire 10 — 1718 agosto: spesi in colori, ogli, telle et altro bisognevole per la fattura della cantoria dell' organo Lire 82.9; spesi per datti a Don Francesco Juriceo pitore per la fattura della medesima Lire 150; spesa incontrata per la fattura della cantoria e pitore Lire 232. Ondje.

[7] per dati al P.ron Biasio Franco per robe diverse portate da Venezia per uso della Fabrica contenute in fatture di div. etc. consegnate al Molto R.do P.re Daniele vicario L seicento, e novanta soldi cinque val L 690.5 — Ondje.

lije Baldassini.[8] Još su bili iz Milana pozvana na Košljun dva vrsna sadrara (stucatori) Ivan i Josip (M. Zuanne et Maestro Iseppo Milanesi.) Oni su imali da izrade na oltarima: kvadrature ili okvire, ukrasne targe, kornukopie, volute, glavice i anđele.[9] I za Bartula Kosa domaćeg klesara našlo se rada. Dok je stručnjak mramorist Baldassini uređivao intarsije s raznim mramorima donešenim iz Mletaka na antipendijima pojedinih oltara dotle je on namještao podnožja iz domaćeg mramora i klesao i brusio stupove.[10] I posao je svagdje i kod svakoga brzo napredovao tako, da su sve radnje bar u glavnom bile u crkvi dovršene negdje do mjeseca travnja g. 1719. Na 25. mjeseca travnja iste godine pozvao je dakle Andrija Buonmartini samostanski prokurator i skrbnik (sindico) k sebi u Krk oca fra Ivana Baldigaru provincijala i oca fra Andriju gvardijana, da im položi račune o svim troškovima, koji su do onda bili podmireni, i da skupa s njima učini obračun o svemu. Na onom sastanku bilo je ustanovljeno, da se je do onog časa od glavnice 5812.11 lira, koja je g. 1702. na 12. rujna bila određena za radnje u crkvi, te je

[8] per datti a M.o Aurelio Baldassini con boletin odel Prě guar.no a virtu delle sue fatture L 69.10; spesi di piu per datti a m.o Aurelio Baldassini per resto de giornate 45 a L 2 al g.no a conto L 24 — Ovaj isti majstor radio je na Košljunu i g. 1731. Bio je valjda kao stručni radnik namješten u radioni prota Dominika Kavalijeri, od kojega je bio poslan da namjesti antipendij na oltar sv. Karla, za kojega je Kavalijeriju bila isplaćena svota od L 650. Ovaj put izradio je ploču na grobu redovnika. Ondje.

[9] »spesi per datti a Maistro Zuanne et maistro Iseppo Millanesi stucadori per giornate 83, a maistro Zuanne in raggione di Lire 2.10 al giorno, et a Maistro Iseppo a raggione Lire 2 giorno in tutto lire 374.10. Ondje.

[10] »A dì 8 settembre 1718.: Confessa maistro Bartolo Cos di questa città haver havuto e ricevuto dal illustr. signor Andrea Bonmartini procuratore delli Rev. Padri di s. Francesco di Cassione a conto suoi lavori fatti nella chiesa dello sudetto convento in tutto Lire 545.15; 1719 settembre spesi per contati al Maistro Bartolo Cos a conto delle sue predette per opera fatta nella pradella e cortina dell' altar maggiore L 20.12; 1721. aprile: spesi per datti a maestroBartolo Cos a conto delle sue giornale lire 44; maggio: spesi per contati a maistro Bartolo Cos per saldo delle cose presentemente fate in convento Lire 156; 1722 febraro: spesi per datti a maistro Bartolo Cos per giornate fatte in convento per una tavola di sasso Lire 30 (Ovo je onaj kameni stol, što se danas nalazi u crkvenoj riznici. Iz ove zadnje stavke vidi se, da je Bartul Kos radio na Košljunu i nakon završenih radnja u crkvi). Ondje

[11] »A di 25 aprile 1719. in Veglia: Si dichiara con presenta a cautione del convento de Reverendi Padri di Cassione con l'intervento delli Molto Reverendi Padri Giovanni da Veglio atual Provinciale di prefata provincia, et Andrea di Veglia guardiano di detto convento non meno di me Andrea Bonmartini, che batutta la spesa sudetta .... in questo libro restante per

potom bila izvađena na stranu i isključena iz knjige samostanskih računa, bilo potrošeno lira 5532, i da je ostajalo još raspoloživih lira 279.14; te je potom bilo određeno, da se ovaj mali preostatak unese u redovite samostanske račune. Međutim za tačnije određenje završetka radnja poduzetih početkom 18. stoljeća u crkvi sv. Marije na Košljunu za njezino obnovljenje veoma je važna ova stavka u onodobnoj knjizi samostanskih računa: 1720 ožujak: potrošilo se za boje za čišćenje i svjetlanje mramornih oltara lira 14.14.[12]

Kad su dakle sve radnje u crkvi bile sretno dovršene i na zadovoljstvo svih izvedene, samostanska redovnička obitelj jednodušno je zaključila, da se obnovljena crkva i novi oltari svečano posvete. Ovaj svečani obred obavio je na 15. listopada g. 1720. krčki biskup Vicko Lešić rodom korčulanin. Dva natpisa uklesana na kamenim pločama, od kojih je jedna uzidana nad vratima crkvene riznice, a druga nad vratima zvonika čuvaju uspomenu na onu rijetku svečanost i svake godine dozivlju u pamet njezin god.[13] U isto doba bile su učinjene i one dvije male niše (nichie), jedna između lijevih vrata kora i vrata crkvene riznice za sv. Ulje, a druga između desnih vrata kora i vrata zvonika za sv. Moći mučenika i drugih svetaca.[14]

Nakon svih ovih radnja crkva sv. Marije na Košljunu dobila je onaj izgled, koji ima i danas. G. 1818. opisao ju je lapidarno otac

---

anco nelle mani di me Procuratore di raggione di detto convento compreso qualunque conto di dare et di havere del convento medesimo sino il giorno di oggi lire duecento settanta nove, soldi quatordici, quali d'ora in poi convertiremo per conto del convento nella spesa e partita mensuale con annulamento dei atti sudetti..... Fra Giovanni di Veglia Ministro Provinciale affermo, Io fra Andrea di Veglia guardiano affermo, et io Andrea Buonmartini procuratore affermo — Na ovu bilješku nadovežuje ova što slijedi — A di 25 Agosto 1719.: Si fa notto che detto denaro fu speso per il convento e ridotto il conto sino il giorno di hoggi di tutto il creditto e dinaro del convento come in atto del giorno di hoggi in fine del libro presente per il che si intendera nullo e revocato detto atto et altro di 12. settembre 1702. in libro precedente quale per ciò a .... deve dar a Cassione dovra esser cancellato dal Molto reverendo Padre guardiano Andrea de Veglia in testimonio di tal verita quale per fede si sottoscrive — Io fra Andrea di Veglia gvardiano affermo«. Ondje.

[12] »1720. marzo: spesi in colori per lustrare le pietre i pradelle della chiesa Lire 14.14.« Ondje.

[13] Natpis nad vratima riznice: RES.TA DENVOQUE. CONSE.TA CVM || AL.RE INTIT.O: IM.TE CONCEP. B. M. V. || AEADEM. DIE XV. OCT: || AB ILL.MO ET REV.MO D. D. VINC. || LESS. CVRZVL. EPO. VEGL. || ANNO DNI. MDCCXX.

Natpis nad vratima zvonika: CONSECRATIO || HVIVS || ECCLESIAE || CELEBRATVR DIE XV. OCTOBRIS.

[14] Natpis nad nišom za sv. Ulje: A. S. OLEVM. Nadpis nad nišom sv. Moći: RE. S. M. C.

fra Josip Žic bivši provincijal, a onda gvardijan na Košljunu ovako: »Crkva Blažene Djevice Marije od Navještenja na Košljunu podugovata je oblika. Visoka je 6 sežanja, duga 20, a široka 7. Opasana je zidovima sagrađenim u kreču, pokrivena je crijepovima, a popločana opekom. Glavni oltar, koji prikazuje gori napomenuto Otajstvo (iz *života Bl. D. Marije*), urešen je sa četiri pozlaćena stupa iz drva. Ima još šest oltara pobočnih: i to na desnoj strani: oltar sv. Petra alkantarskog s dva stupa iz crvenog mramora, oltar sv. Franja s dva stupa iz šarog mramora i oltar sv. Karla Boromejskoga s dva stupa iz crvenog mramora; a na lijevoj strani je oltar B. D. Marije Neoskvrnjenog Začeća s dva stupa iz crvenog mramora, oltar sv. Diega (Didacus) sa dva stupa iz šarenog (mandulat) mramora i oltar sv. Antuna sa dva stupa iz crvenog mramora. Crkve se drži kor presvođen svodom i pokriven crijepovima, a popločan opekom. Širok je 3½ šeznja, i isto toliko dug, a visok 4. Crkva ima svoju riznicu, koja je pokrivena crijepom. Štrop je iz drva. Duga je sežanja 16 (? biti će pogrešno mjesto 6), široka 5, visoka 4. Ima i zvonik pokriven crijepom. Sve se nalazi u osrednjem stanju i procijenjeno je u mjesnoj novčanoj vrijednosti na lira 30.900.[15]

U novije doba bila je crkva sv. Marije na Košljunu popločana sa crnim i bijelim cementnim pločama (g. 1894.),[16] dobila je novo pjevalište i nove orgulje (g. 1907.)[17] i još novu propovijedaonicu, dvije nove ispovijedaonice i nove crkvene klupe. Veoma lijepu propovijedaonicu u baroknom slogu iz orahovog i trešnjevog drva iz-

[15] a) Chiesa della Beatissima Vergine dell' Annunziata in Cassione sita nel piano bislunga, alta passa 6, lunga passa 20, larga passa 7, con muri a malta, coperta di coppi, lastricata di matoni, avente l' altar maggiore rapresentante l'immagine sudetta con quatro colonne di legno indorate ed sei altari laterali cioè a destra altare rapresentante S.n Piero del Cantara con due colonne di marmo rosso, altare di S.n Francesco d' Assisi con due colonne di marmo grezzo, a varii colori, altare S.n Carlo Boromeo con due colonne di marmo rosso; a sinistra altare denominato dell' Imacolata Concezione crolante, con due colonne di marmo rosso, altare di S.n Diego con due colonne di marmo grezzo a vari colori, ed altare di S.n Antonio con due colonne di marmo rosso: Coro contiguo a volto coperto di coppi, lastricato di matoni, largo passa tre e mezzo, lungo passa 3½, alto passa 4: sacrestia coperta di coppi, soffitata a tavole lunga passa 16 (?) larga passa 5, alta passa 4: ed il campanile coperto di coppi; stato mediocre, valore d'estimo in voluta locale lire 30.900.« Inventario della facolta del convento dei Minori Osservanti di Cassione: A facolta stabile I. In Edifici a) Chiesa — Vidi knjigu Fasijo (Libro delle Fassioni) Sam. Arkiv.

[16] »Per metere il selciato nella chiesa per mano d' opera fr. 40.80« knjiga Sam. Računa g. 1894. ožujak. Sam. arhiv.

[17] Orgulje nove jesu djelo gosp. Milovca iz Ljubljane — Zapale su Kr 4400 Knjiga sam. Računa g. 1907. Sam. arhiv.

radio je vrstan drvodjelac i dobar tokar (tornidore) Jakov Norbedo koparčanin (g. 1902.), koji je na Košljunu bio obukao redovničko odijelo, a onda se opet povratio u svijet. Njegovo su djelo i dvije nove veoma ukusne ispovijedaonice i crkvene klupe. Kao svjetovnjak radio je i u drugim samostanima provincije sv. Jerolima kao: na Otoku kod Korčule, u Dubrovniku, na Barbani kod Grada i u Zadru.

Pobočni Oltari u crkvi sv. Marije na Košljunu. Crkva sv. Marije na Košljunu ima šest pobočnih oltara. Prvi na lijevoj strani jest oltar posvećen Presv. Bogorodici od Bezgriješnog Začeća. Ovaj oltar podigla je o svojem trošku Bratovština Gospe od Bezgriješnog Začeća (Confraternita della SSma Vergine Immacolata), koja je bila utemeljena polovicom 16. stoljeća sa sijelom u crkvi. Ova se je bratovština skrbila i za uzdržavanje oltara sve do g. 1809., kad su ju francuske vlasti u Dalmaciji skupa s drugim crkvenim bratovštinama dokinuli i zaplijenili njezina dobra.

Ova bratovština (Fratelea, scuola pia laica, confraternita) imala je kao i sve druge crkvene bratovštine svoje pravilo (matricula, madre regola), svoj imenik ili popis članova ili braće, knjige računa, svoju blagajnu, svoj kovčeg za pohranu novca, vrednosnih papira i dragocjenosti. Pred ovim oltarom u crkvi imala je i svoje grobnice za ukopavanje braće i sestara. Imala je i svoju srebrninu za uresenje oltara na veće svetkovine, a osobito na dan njezine slave, koja se slavila na 8. prosinca. Pred oltarom visjelo je i kandilo, koje je gorjelo svake nedjelje i svakoga blagdana. Bratovštinom su upravljala dva gaštalda, koji su se izbirali među braćom svake godine. Jedno pravno lice zastupalo je bratovštinu pred zakonom, na sudu i pred strankama u opće. Ovo je bio prokurator bratovštine, koja još imala i svoga kapelana. Kapelan je za bratovštinu obavljao sve službe u crkvi, govorio propisane mise i skrbio se za ukop i za sprovod pokojne braće. Za sve svoje službe primao je godišnje nagradu. Kapelan Bratovštine Presv. Bogorodice od Bezgrešnog začeća u Košljunu bio je redovito gvardijan ili samostanski starješina, zato je samostan na ime kapelanije do g. 1680. primao lira 140. Spomenute pak godine bila je ova svota novim ugovorom sklopljenim između fra Danijela provincijala i oca fra Bernardina gvardijana na Košljunu s jedne strane i Vicka Segulini prokuratora rečene bratovštine s druge strane podignuta na lira 166.[18] I ovu je svotu dalje plaćala uprava bratovštine samostanskoj upravi sve do g. 1809., kad su joj bila od francuskih vlasti u Dalmaciji zapljenjena sva dobra i na dražbi rasprodana, a novac dobiven pridružen novcu dobivenom od rasprodaje dobara svih drugih crkvenih bratovština (pie scuole laiche) na otoku Krku, koji pak bio predan kao glavnica općinskoj upravi u gradu Krku, da ona s njim rukovodi. Novac u ovoj glavnici

[18] *U arhivu samost. u knjizi nabožnih ostavština (Libro maestro de legati) nalazi se prepis nagodbe sklopljene.*

sakupljen nosio je ovu oznaku: polog utrnutih bratovština na Krku (fondo delle supresse confraternite di Veglia). G. 1850. naredila je c. i k. okružna vlast za Istru u Pazinu općini u gradu Krku, da od kamata gorespomenute glavnice plaća godišnje košljunskom samostanu forinta 33 i 12 karantana.[19] Ovaj je iznos u odnosnoj novčanoj vrednosti plaćala je općina krčka košljunskom samostanu do g. 1922.

Drugi pobočni oltar na lijevoj strani posvećen je sv. Didaku ili sv. Dijegu. Ne znamo kad je bio podignut, ali svakako znamo da je bio na svom mjestu g. 1651., jer ove godine u studenom nalazimo u knjizi samostanskih računa i ovu stavku: »primljene 2 lire za misu na oltaru sv. Didaka«.[20] Stari drveni oltar bio je zamjenjen mramornim početkom 18. stoljeća, a g. 1886. bila je na njemu zamjenjena i trošna oltarna slika s novom, koju je naslikao otac fra Josip Rossi franjevac, akademski slikar rodom iz Trsta.[21] Otac Rossi rodio se na 23. kolovoza 1843. u Trstu od oca kapelnika orkestre. Škole je učio u Trstu. Kao mladić prikazao se je u samostanu sv. Ane u Kapru, i zamolio, da ga prime u franjevački red. Iz Kopra je bio poslan u Košljun, gdje je izvršio godinu novaštva.[22] Nauke do mise svršio je u Zadru. Potom je bio poslan u Kopar na pouku domaćem akademskom slikaru Gianelliju, a nakon godine dana privatne pouke, upisao se je g. 1871. kao redoviti đak na slikarskoj akademiji u Mlecima, gdje je ostao do g. 1876., kad je apsolvirao svoj slikarski studij. Vrativši se u svoju redovničku provinciju radio je u Zadru, gdje je za njega bio uređen u samostanu sv. Franje atelijer. Otac Rossi je naslikao više oltarnih pala i mnogo drugih manjih slika i portreta. Osim pale sv. Didaka u Košljunu poznate su nam još: Sv. Franje u slavi u Dubrovniku i sv. Franje u ekstazi u samostanu Otok kod Korčule. Manjih slika ima više u samostanu sv. Ane u Kopru, a najviše u samostanu sv. Franje u Zadru, gdje je za crkvu izradio i veliki umjetnički Betlem ili Jaslice, koje su djelomično izgorile g. 1917. na 5. siječnja u noći. Otac Rossi je umro još mlad od upale pluća u Zadru na 5. siječnja 1890. godine.[23]

Treći pobočni oltar na lijevoj strani posvećen je sv. Antunu Padovanskom. Iz knjige nabožnih zadužbina (Libro maestro de legati) poznato nam je, da je ovaj oltar Svecu Čudotvorcu

[19] Vidi u arhivu sam. Knjigu nabožnih nadarbina (Libro maestro de Legati).

[20] 1651. di novembre; ricevuti per una messa detta al altar di s. Diego Lire 2. Ondje.

[21] 1886 introito del mese di Maggio: soprovanzati dalle offerte avute per la palla di s. Diego fr 55. Savremena knjiga sam. računa.

[22] Vidi, knjigu novicijata III. (Liber Novitiorum III.) u samost. arhivu.

[23] Vidi Knjiga Mrtvih provincije sv. Jerolima 5. siječnja.

dala podignuti pobožna žena Katarina Petraš (Petrassa) u 16. stoljeću. Iz zahvalnosti napram plemenitoj dobročiniteljici obvezao se je samostan nakon njezine smrti na to, da se na 2. srpnja, a to je na god njezine smrti svake godine za nju pjeva sv. misa. Ova odluka držala se je do g. 1729., kad je samostan od iste i još od mnogih drugih sličnih obveza bio razriješen od Svete Stolice.[24]

Dan sv. Antuna slavili su na Košljunu od vajkada kao izvanrednu slavu. Na svečev dan, 13. lipnja svake godine zgrnulo bi se na mali otočić, koji je uvijek bio privlačiv veliko mnoštvo svijeta. Ovo su bili proštenari ili hodočasnici sa otoka Krka i drugih kvarnerskih otoka, iz Istre i Hrvatskog Primorja. Za ovu prigodu redovnici bi ukrasili Svečev oltar, što su ljepše mogli. U samostanskim našastarima spominju se zavjese (podiglione) Svečevog oltara, moćnici i srebrnina, a u knjigama samostanskih računa spominju se izvanredni troškovi za stvari potrebite za urešenje.

Na oltaru se častila čudotvorna Svečeva slika, koja je valjda tekom vremena postala silno trošna. Mjseto, da ju se obnovi i tako sačuva, izmijenilo ju se u novije doba sa novom slikom, koju je za oltar naslikao akademski slikar Gianelli Koparčanin.

Svoju pobožnost napram Svecu Čudotvorcu proštenari na Košljunu ispoljavali su na razne načine. Veliki dio njih pristupao je onoga dana na ispovijed i pričest. A još veći broj darivao je onoga dana oltar, crkvu i samostan sa obilnim milostinjama i milodarima svake vrsti.

Od god. 1671. 13. lipnja, blagdan sv. Antuna postao je pak pravi triumf sveca Padovanca na Košljunu. One godine dogodilo se na Košljunu po zagovoru sv. Antuna čudo.* Mika ili Mikulina kći Mateja Fenate, pučkog tribuna (t. j. štitnika maloga puka na Krku), a udovica pok. Jakova Balestre, kućanica od 38 godina bila je na Košljunu po zagovoru Svečevu ozdravljena. O ovom čudesnom ozdravljenju teško bolesne Mike Balestre iz grada Krka našao je prečasni gosp. Matej Polonijo, kanonik stolnog kaptola u Krku u biskupskom arhivu, među aktima onodobnog krčkog biskupa oca Teodora Gennari, franjevca rodom iz Vičence u Italiji, koji je poznat kao veoma plodan pisac svojega vremena, zapisnik, koji je bio sastavljen u pisarni biskupske kurije dne 14., 18. i 19. lipnja iste godine. Prema ovom zapisniku: Mika Balestra, udova pok. Jakova iz grada Krka bila se teško razbolila. U bolesti je bolesnica izgubila govor i postala je hroma u obje noge. Liječio ju je gradski fizik ili liječnik Dr. Josip Salvo, ali liječenje nije imalo nikakova uspjeha. Od prvog petka mjeseca siječnja g. 1671. do lipnja iste godine proteklo je punih pet mjeseca, a posljedice bolesti bile su uvijek iste, i u njima nije bilo nikakva boljitka. Mika je bila izgubila potpuno svoje pouzdanje u pomoć ljudsku, ali nije bila izgubila

[24] U knjizi nabožnih zadužbina: »obligo dispensato 1729.«

* Za izvještaj o čudu preuzima odgovornost pisac. Op. ured.

nadu u Boga i u zagovor njegovih ugodnika. Od djetinjstva bila je pobožna sv. Antunu. Odlučila je dakle da svoju nevolju izruči njemu. Namisli dakle 13. lipnja, na blagdan Svečev, da na štakama hodočasti kao proštenjarka na Košljun. Što smisli, to i učini. Na 13. lipnja u jutro rano uzme svoje štake, podupre s njima svoje pazuhe i krene na teški i po nju na — ljudsku sudeći — nesavladivi put. Uz velike patnju dovukla se je nevoljnica ipak do brodarice sv. Nikole, odakle se lađicom preveze na Košljun, i štakajući se opet, pođe u crkvu. U crkvi nađe za sebe kutić veoma podesan za molitvu, koji se nalazio s protivne strane Svečevog oltara. Odanle imala je trajno pred očima čudotvornu Svečevu sliku na oltaru. Jutarnje službe bile su već zaključene, a ona se nije micala sa svoga mjesta. Nije htjela ostaviti crkvu ni onda, kada ju je zvala njezina rođakinja Paskva Njukara, žena Franje Štenta. Ostala je moleći u crkvi. Napokon ju svlada san, i ona zaspe. Na jednom pričini joj se, kao da ju je neki pogladio po glavi. Otvorivši oči opazi pred sobom redovnika franjevca u svemu nalična Svecu, kakva ga je prikazivala slika na oltaru, i čula je iz njegovih ustiju ove riječi, Janda! Janda! Janda, što su značile u dijalektu, koji se je još onda govorio u Krku: Hodaj! Hodaj! Hodaj! I neka tajinstvena sila podigla ju je na noge, i ona je mogla da hoda. U isto vrijeme razriješi joj se i jezik. Tko sad veseliji od Mike. Pade ničice, i zahvali se Svecu Čudotvorcu, a onda se digne, i izađe iz crkve, da potraži Pašku i ostale poznate. I našla ih je sve na pristaništu, kod starog Arsenala u društvu oca Julija Manioni. I kad su vidili pred sobom Miku, ostali su svi zapanjeni, a ona im je najsavjesnije ispričala čudesni događaj, koji je njoj povratio toliko željeno zdravlje. Po podne istoga dana dođoše na Košljun i drugi Krčani. Među njima nalazili su se pop Alundije Dobraženo, kanonik đakon Nikola Kolači, subđakon Nikola Mačica i Anđeo Dobraženo pok. Vinka. I ovi ostali su iznenađeni, kad su vidili Miku, koju su dobro poznavali, pred sobom zdravu. Glas o ovom čudesnom događaju doprio je i do biskupa Gennari, i on je dao naredbu, da se čitavom događaju u njegovoj kuriji povede istraga i da se zavede zapisnik. Što bi i učinjeno.[25] God. 1700. na temelju papinskog pisma bila je crkva na Košljunu za 13. lipnja obdarena potpunim oprostom.[26]

Prvi pobočni oltar na desnoj strani posvećen je sv. Petru Alkantarskom. Nije nam poznato, kada je bio podignut ovaj oltar. Svakako god. 1685. bila je za stari drveni oltar nabavljena Svečeva slika u Mlecima od nepoznatog auktora, i bilo je za nju potrošeno 264 lire. Ova slika sačuvala se do danas. Novu sliku za novi mramorni oltar naslikao je god. 1718. domaći slikar iz Krka

[25] Spisi (Acta) biskupa oca fra Teodora Gennari u biskupskom arhivu u Krku.

[26] 1700 otobre: spesi nel agente a Roma per il breve di san Antonio. Knjiga sam. računa.

Don Antun Jričev. Bile su mu plaćene boje, koje je za slikanje potrošio.[27]

Pobožnost napram sv. Petru Alkantarskom, velikom španjolskom estetičaru, bila je jako raširena u provinciji franjevačkoj sv. Jerolima u Dalmaciji, tako da nema samostana u istoj provinciji, u kojem se nije nalazio ili svečev kip ili oltar. Ovu pobožnost napram svecu Španjolcu bila je u Dalmaciju donesena iz Napuljskog kraljevstva (regno delle Puglie), koje se nalazilo pod vlašću španjolskom. Onamo su franjevci provincije sv. Jerolima u Dalmaciji išli u milostinju od pšenice. I mogli su izvesti iz zemlje na temelju kraljevskih povelja, koje su im bile izdane od samih španjolskih kraljeva, a potvrđene od njihovih podkraljeva ili namjesnika u Napulju najprije 16, a onda 24 voza pšenice slobodno bez da plate carinu.[28]

Drugi pobočni oltar s desne strane u crkvi sv. Marije na Košljunu posvećen je sv. Franji Asiškom, patrijarhi franjevačkih redova. Stari drveni oltar bio je i ovdje g. 1718 izmjenjen novim iz mramora.

Na oltaru časti se lijepa slika, koja prikazuje sv. Franju gdje prima sv. Rane. Ovaj prizor najljepši iz života sv. Franje odigrao se na brdu Alverni u Toscani. Slikar je na svojoj slici veoma simbolički prikazao ovo sveto franjevačko brdo, na kojemu se vidi crkva i samostan, koji u sebi čuvaju toliko svetih uspomena na sv. Franju i na mnoge njegove svete sinove. Na podnožju brda, koje je veoma strmovito, i na kojega se uspinje strmom i jako napornom stazom, vidi se grad ili kastel dobrog kneza Orlanda, koji je Franji poklonio brdo, koje je do onda bilo njegov posjed.

Pred ovim slikovitim krajolikom kleči sv. Franjo na jednom koljenu s raskriljenim rukama. Do njegova boka, njegovih ruku i njegovih nogu dopiru tajanstvene zrake, koje izlaze iz tajanstvene prikaze, koja lebdi u zraku. Ovo je bio Krist Kralj, koji je u onom času došao u pohod svome Vitezu, da ga daruje svojim odlikovanjem, svojim obilježjem, a to je svojim sv. Ranama, koje će od onoga dana sv. Franjo nositi na svome tijelu. Malo podalje od Franje slikar je naslikao i jednog od najvjernijih njegovih učenika, a to je brata Leona, ovčicu Božju. On se je prema predaji u franjevačkom redu krišom došuljao do mjesta, odakle je mogao, da vidi i promatra veliko čudo.

I sam krajolik u pozadini slikar je oživio prizorima iz dnevnog života, koji se onda onuda razvijao. Daleko u dolini Kosentinskoj iz koje se diže Alverna prikazan je plemeniti conte Orlando u lovu, a uz brdo na strmom putu franjevačkog savršenstva, koje

[27] »per un quadro grande di s. Pietro a. 1685. Ondje.

[28] Arhiv provincije sv. Jerolima u Dalmaciji. Isprave 16. i 17. stoljeća.

[29] 1616. 1 ottobre: spese a Venetia per palla di s. Carlo Lire 465 soldi 4« Vidi ovdje: Savremena knjiga samostanskih računa.

vodi k potpunoj samozataji sebe samoga, vide se umorni redovnici, kako se pomalo uspinju.

Izgleda, da je ova divna slika, koja bez sumnje pripada mletačkoj školi Belinijevoj, imala u dnu s desne strane signaturu, a to je potpis umjetnika, koji ju je naslikao. I ovaj potpis koliko se čini, bio je ispisan glagolskim pismenmia, od kojih se još danas dade razabrati jedan ⰀⰀ (az).

Mi držimo, da je ovu sliku naslikao Jerolim da S.ta Cruce. I držimo da ju je naslikao po narudžbi Oca fra Franje Subića, koji mu je opet i za nju dao model ili ideju, kao što mu je to bio dao i za veliki ikonostas na glavnom žrtveniku.

Treći pobočni oltar s desne strane u crkvi sv. Marije na Košljunu posvećen je sv. Karlu Boromejskom, sv. Katarini i sv. Jurju.

Iz knjiga samostanskih računa znamo, da je već god. 1616. u crkvi sv. Marije postojao oltar posvećen sv. Karlu. One godine nabavljena je bila u Mlecima oltarna slika za isti oltar i koštala je 465 lira i 4 šolda. Trošni oltar iz drva bio je otstranjen i zamjenjen mramornim god. 1718. Današnju sliku na oltaru naslikao je slikar Gianelli, koji je, kako smo već vidjeli, naslikao i palu sv. Antuna.

Cyrillo-Methodiana.

Janko Kalaj

IV. Na gori Olimpu

(ŽK7, ŽM3. — Dvornik, o. c. p. 112—147)

Godine 856 proveden je državni udar u Bizantu: Teoktist bude otstranjen i ubijen; a upravu uzmu u ruke Mihajlo III i Barda. Novi je režim progonio sve štićenike i prijatelje Teoktistove. Tako se čini, da je i Konstantin izgubio službu, time i sredstva za uzdržavanje. Zato je oskudjevao. I on i njegov sluga trpjeli su glad, dok im nije neki nepoznati dobročinitelj poslao hrane (ŽK. 7). Metod je međutim već prije napustio državnu službu zbog buna i neurednosti (Ž. M. 3), pa se povukao na goru Olimp u neki samostan. K njemu dolazi sada i Konstantin ne dugo iza poslanstva kod Arapa, ali ne postaje redovnikom, već samo tamo prebiva. Dvornik drži da je Konstantin bio sumnjiv dvoru kao štićenik Teoktistov, pa sada nalazi kod brata na Olimpu zaštitu, stan i hranu, a uz to se posvetio knjigama i kontemplativnom životu.

Posebne monografije o monaštvu Olimpskom nema do sada. Dvornik pokušava u svom djelu, da nam opiše postanak i razvoj monaštva na Olimpu. Prvi je počeo provoditi duhovni život na ovoj gori pustinjak sv. Neofit, koji je za Dioklecijana podnio i mučeničku smrt. Tokom vremena nastalo je tu mnogo samostana, a

u VIII vijeku procvao je život monaški tako, da se mogao takmiti sa samostanima u Palestini i Kapadociji. Život olimpskih monaha bio je kontemplativan, pustinjački, više pasivni. Teodor Studita uveo je u samostanu Studionu u Carigradu više aktivnosti, zajednički život (cenobitski), tražio apsolutnu poslušnost poglavarima i aktivan rad u interesu crkve. Ovakav aktivni život prevladao je i u drugim samostanima u Carigradu. Radi svoje aktivnosti stradaju studite i u zatvorima. Za vrijeme ikonoklastičkih borbi izlaze studite iz zidina samostanskih da brane pravovjerje, a sam Teodor postaje vođom i glavom štovatelja svetih slika. Olimpski monasi naprotiv ostaju i dalje u svojim samostanima u molitvi i razmatranju. Dapače se našlo olimpkih samostanaca koji su postali i ikonoklaste, a drugi su provodili koncilijantnost »ekonomiju«, da se ne zamjere vlastima. Među studitima i olimpskim monasima nije bila dakle jednaka skladnost u provađanju monaškog života i u obrani pravovjerja.

Kad su god. 842/3 konačno bile ikonoklastičke borbe posve utišane i ortodoksnost uspostavljena, studite su bili za oštriji nastup protiv prijašnjih ikonoklasta, dok su olimpski monasi kao pristaše »ekonomije« bili za suradnju blage rekoncilijacije sa caricom Teodorom, ženom Teofilovom, i sa Teoktistom, državnim kancelarom. Tako je olimpskim monasima uspjelo da je njihov Metod postao patrijarhom, a studite zbog svoje oštrine budu od Metoda izopćeni i ostaju u izopćenju sve do smrti patrijarhe Metoda (847). Time su studite zbog svoje nepopustljivosti mnogo izgubili na svom prestižu, a olimpski monasi dobili. Prema izloženom se vidi, da se ne može sve monahe staviti pod istu kapu i da odnos između studita i olimpskih monaha nije bio prijateljski.

Da li se može Olimp smatrati kao internacijonalno monaško središte? Prema Dvorniku ne može se to ustanoviti, jer se ne zna za porijeklo svih monaha na Olimpu, a za one čija su imena poznata može se reći, da su većinom iz maloazijskih temata. Iz istočnih patrijarhata (aleksandrijskog, antiohijskog i jeruzalemskog) bio je neznatan broj monaha na Olimpu, dok je veći broj bio u Carigradu. Kad su dakle solunska braća boravila na Olimpu, bilo je osim grčkih monaha ondje još i monaha armenske narodnosti i đurđinske. Ovih potonjih bilo je i u Palestini i po drugim samostanima izvan Đurđinske. Monasi strane narodnosti bili su na Olimpu rijetkost. Iz života sv. Hilarijona saznaje se, kako su se neki đurđinski monasi nastanili u jednom samostanu olimpskom, pa kad su počeli bogosluženje vršiti đurđinskim a ne grčkim jezikom, arhimandrita ih je sa skepsom primio i gotovo protjerao misleći, da nijesu možda pravovjerni. Grčki narodni duh bio je na Olimpu u doba sv. braće vrlo razvijen. Sv. Hilarijon živio je na Olimpu sredinom IX vijeka, dakle u vrijeme kad su tamo boravila solunska braća. Na svaki način mogao se Konstantin upoznati na Olimpu i sa tuđim, ne grčkim liturgijama, i tako stvoriti kasnije odluku, da i za Slavene uvede u crkvu slavensko bogosluženje.

Dok su braća na Olimpu boravila, bio je i zakoniti Ignatije nasilno otstranjen sa svoje stolice i zatočen na otoku Terebintu, a na njegovo mjesto postavi dvor svog protoasekreta Fotija. Studite su pristali u tom sporu uz Ignatija i to ne samo u Carigradu nego i u samostanima u Nikomediji. Drugi su samostani pristajali uz Ignatija, ali samo potajno. Neki su pak monasi pristali uz Fotija, kako to dokazuju Fotijeva pisma. Olimpski monasi, među kojima su boravili Konstantin i Metod, nijesu svi zauzeli jednaki stav prema sporu Fotijevu i Ignatijevu. Jedni su odbili svaku zajednicu sa Fotijem, a drugi su provodili »ekonomiju«: nikome se nijesu htjeli zamjeriti. Nastambe onih prvih Fotijevci spale, a monahe Ignatijevce protjeraju, prema svjedočanstvu Anastazija bibliotekara. Međutim nijesu svi samostani na Olimpu bili u to doba uništeni, već postoje i dalje tokom IX i X vijeka. Iz toga slijedi da su ti samostani pokazivali koncilijantnost prema Fotiju, ekonomiju. Dosad se Konstantina i Metoda smatralo pristašama Ignatijevim. Dvornik pak drži (str. 146, 147), da je Fotije nastojao odmah iza svog posvećenja za patrijarhu (Božić 858), već tokom 859, da predobije monahe za sebe, pa i one olimpske, a među njima i Konstantina i Metoda. Drži, da je Fotije izmirio braću sa novim režimom tokom 859, jer se inače ne može razjasniti kako su solunska braća postala pročelnicima poslanstva kod Kozara god. 860. Prema Dvorniku i braća su provodila ekonomiju kao i drugi neki monasi na Olimpu, kako kazuje »Vita s. Euthymii.« *U Bizantu da je bilo mnogo* ljudi, koji su smatrali Ignatija nesposobnim, da upravlja crkvom u tako teško doba, jer da nije bio dosta učen i da nije pokazivao razumijevanja za moderne tendencije: procvat znanosti, klasičnih nauka. Fotije je pak imao žestokih pristaša, koji mu ostaše vjerni i nakon VIII. ekumenskog sabora. — Međutim ovo mnijenje Dvornikovo nalazi protivnosti kod katoličkih učenjaka, kako će se kasnije vidjeti.

(Nastavit će se)

Prilozi k pitanjima iz moralnog bogoslovlja.

Prof. A. Živković.

I. O izravnom i neizravnom pobačaju. Između dvojice vrsnih bogoslova naših dana vodila se u časopisu »Nouvelle revue theologique« Nro 6, 7, 8 (1933.) izmjena misli o tomu, što se ima smatrati izravnim, a što neizravnim pobačajem. Tačnije: da li se u konkretnom slučaju, kod bogoslova moralista uobičajeni primjer za neizravni pobačaj (uterus gravidus tumore affectus), može doista u konkretnom slučaju uzeti kao primjer za neizravni pobačaj, kako

tvrdi prof. A. Vermeersch ili je to izravni pobačaj, kako hoće rektor milanskog sveučilišta Presv. Srca Isusova A. Gemelli.

Vermeersch je još u god. 1932. u časopisu »Periodica de re morali, canonica et liturgica« (str. 103.) upozorio, da se mišljenje P. Gemelli-a odvaja od zajedničke klasične tradicije u naučavanju o toj stvari. Uistinu se ne može reći, da se naučavanje o. Gemelli-a odvaja od uobičajenog naučavanja katoličkih bogoslova, nego samo aplikacija općih načela na jedan i to konkretan slučaj, kao što je gore spomenuti. Može se ustvrditi, da većina katoličkih bogoslova usvaja spomenuti slučaj kao primjer moralno dozvoljenoga zahvata u slučaju potrebe. Tim se, vele ide izravno za zdravljem majke, a neizravno se i nenamjerno pripušta pobačaj. On je dakle posljedica i to drugotna, a ne prvotna. Po njemu slijedi u prvom redu materino zdravlje, a u drugom, jer su takove prilike, neovisne o našoj volji, slijedi i smrt začetka. Zahvat ide izravno za otstranjenjem raka (tumora) u utrobi. Posljedica je i smrt začetka, jer se i on nalazi u toj istoj utrobi. A sâm zahvat po sebi nije zao; on nema učinka, koji bi po prirodi bio zločest, jer je u toliko drugih slučajeva baš takav kirurški zahvat jedini spas. U konkretnim prilikama ima on, dakako, i tu posljedicu, da vuče za sobom i smrt začetka. No to je ono, što u pojedinačnom slučaju slijedi per accidens. U pretpostavci, da žena nije u drugom stanju, operacija bi bila izvedena bez ikakovog sustezanja. Znači dakle, zaključuje Vermeersch, da se zahvat kao takav po svojoj prirodi ne odnosi na neki rđav učinak; pa ako je poduzet uz potrebnu namjeru, koja također isključuje zloću, može se čin u spomenutom slučaju moralno dozvoljeno izvesti.

Čitavom ovom razlaganju suprotstavlja se o. Gemelli s tvrdnjom: što je dozvoljeno izvršiti na utrobi u kojoj nema začetka, nije dozvoljeno učiniti u slučaju, kad je začetak u njoj. Operacija na utrobi, u kojoj se nalazi začetak, jest izravni zahvat na njegov život, jer je smrt izravna njezina posljedica. Po tomu je to izravni pobačaj. Nema tu, istina, namjere: ali namjera nije u stanju ukloniti zloće od jednoga čina, koji sam po sebi nosi smrt djeteta kao izravnu posljedicu. Ne da se odijeliti operacija raka od operacije utrobe i dosljedno od onoga, što je u njoj. To je stvarno i konkretno izravno vezano jedno uz drugo. Sama namjera ne može dostajati, da opravda sretstva, koje vodi k izravnom ubistvu. Za svoju se misao poziva na moraliste Lacroixa i Prümmera.

Izmjena misli nije dovela do suglasja. Svaki je ostao kod svoga mišljenja. Uredništvo časopisa N. R. T. zove ovu izmjenu pogleda dvojice uglednih pisaca zanimivom i korisnom. U zaključnoj se riječi osvrće p. Vermeersch još jednom na glavnu razliku u shvaćanju, pa kaže: Oslanjajući se na sv. Tomu Akvica (2, 2. q. 64 art. 7 c.) treba kod prosuđivanja, da li je koji čin dobar, uzeti taj čin u obzir odijeljeno od njegovog učinka. Ako taj učinak uzmete

kao elemenat kod prosuđivanja samog čina, onda ste zaboravili na pitanje, koje baš i stoji u tome: da li je čin obzirom na takav i takav učinak slobodno izvesti? Postaje li dakle radi takovog i takovog učinka moralno zlim jedan čin, koji je inače, bez obzira na taj učinak, bez prigovora?

I nastavlja: Ne treba prije svega uzeti na oko sâm konkretan slučaj (uterus gravidus), nego obratno: ograničiti se najprije na ono, što je u činu bitno, t. j. otstranjenje utrobe, koju izjeda tumor; onda uočiti akcidentalnu okolnost trudnoće, da se može skladno donijeti definitivan sud. I sada je primjena vrlo jednostavna: dobar čin, to je otstranjenje bolesne utrobe, da se spasi *jedan ljudski život, koji tumor ugrožava. Čin, kako je jasno, dozvoljen.* Rđava posljedica, to je neminovni pobačaj, jer je okolnost takova, da je tu još i trudnoća. Između materinog zdravlja i smrti embrija postoji potrebna proporcija: mati će gotovo za sigurno ozdraviti, a embrio gotovo za sigurno ne će dospjeti do stanja životne mogućnosti. Radi raka ili tumora će i on prije ili poslije stradati. Svi su dakle uvjeti tu za jednu dozvoljenu indirektnu uzročnost, dosljedno i za jedan indirektni pobačaj u konkretnom slučaju.

Vermeersch ističe, da su bogoslovi moralno jednodušni u prosuđivanju ovoga slučaja. Držim, da mu je i ta tvrdnja na mjestu.

II. Periodičko uzdržavanje u braku. O tom je pitanju iznio ginekolog prof. dr. Hans Albrecht (München) pregledan referat u br. 43 (1933.) lista »Münchener Medizinische Wochenschrift«. Po njegovom mišljenju, a u vezi s onim, što sam u našem listu o tom pisao, može se o stvari s priličnom sigurnošću reći:

1) da je izvan sumnje činjenica kao biološki jedan zakon o povremenoj sterilnosti kod žene;

2) da se ipak ne mogu posve sigurno izračunati apsolutno sterilni dani radi toga, što treba ispitati, da li su pouzdane sadanje pretpostavke o sazrijevanju i trajanju životne sposobnosti ovuluma i spermatozoa;

3) da se još ne da postaviti nikakav zakon, jer se uvijek mora i može računati sa smetnjama fiziološke prirode u pojedinom slučaju;

4) da ima pozitivnih dokaza za uspješan postupak bračnih drugova, kad se radi o tomu, da brak bez djece bude blagoslovan;

5) da ima jakih razloga, koji se protive aplikaciji ove teorije *u jednom negativnom smislu* t. j. u smislu očuvanja od začeća. To su:

a) činjenica, da 50% žena mora uzeti u obzir nepredviđenu, naglu promjenu u svom vremenskom ciklusu

b) da nipošto nije apsolutno sigurno, da vrijeme između ovulacije i menstruacije traje baš 14 dana, kako to uzima Knaus. Ono je prije dulje, nego kraće.

Iz ovih medicinskih konstatacija izvodi Jos. Mayer: »Theologie und Glaube«, br. 1 (1934) slijedeće:

1) da ovaj biološki zakon o vremenu apsolutne sterilnosti žene, ne dolazi u obzir barem za dobru polovicu žena, a to s razloga gore spomenute nepravilnosti. Moralno-pastoralna praksa bi prema tome imala u buduće računati s dvije klase bračnih drugova: s jednima, koji bi se mogli eventualno poslužiti utvrđenim prednostima ovoga zakona i s drugima, koji bi tih prednosti bili lišeni

2) da ovo individualističko propagiranje čuvanja od začeća nije u naše vrijeme na uhar ni crkvi ni državi; da se ono može i na zlo obrnuti, kao što se to pokazalo već u početku, kad su se javili iskorišćivači (priređivači kalendara)

3) da se ozbiljan bračni par ne će upuštati na ovo nesigurno polje, kad ima svojih strogih dužnosti bilo prema ženi, bilo prema potomstvu.

Što se tiče Mayerovih izvoda pod 2) i 3) valja se sjetiti, da je on već u početku novooživljele rasprave o tim pitanjima, zauzeo dosta skeptičan i načelno protivan stav; čak ponešto pretjeran. Pa unatoč ozbiljnih napomena sa strane medicinara, mi ne trebamo ništa drugo, nego ponoviti ono, što smo već u ovom časopisu rekli: da se za praksu bračnim drugovima može savjetovati postupak prema ovoj metodi, uz uvjete, koje moral stavlja za svaki naš čin i uz pripomenu o naučnom stupnju sigurnosti odnosno nesigurnosti ove Knaus-Oginove teorije. (Vidi: Bogoslovska Smotra: Moralnost periodičkog uzdržavanja u braku, god. XX. (1932), br. 4. str. 471.)

Najnoviji svezak »Stimmen der Zeit« (ožujak 1934.) donosi o toj stvari izvode W. Heymeijera S. J. (»Periodische Enthaltung in der Ehe«), koji su nam već poznati iz publikacije liječnika dr. J. N. Smuldersa. Ništa novoga nema u njima. Ističem samo riječ autorovu, koji traži da kako liječnik, tako svećenik ostanu svaki na svom polju. Da prave reklamu za ovu metodu, ne pristoji ni jednom ni drugomu. Ali pošto je »čovjeku po ovim otkrićima dano, da sam određuje broj svojih potomaka« (str. 413), mora on znati, da je i njegova odgovornost pred Bogom za svetost sakramenta ženidbe tim veća. I on postaje aktivnim i odgovornim sudionikom na razvoju Božje Crkve na zemlji i Njegovog kraljevstva u nebu. Pa zato ga moraju i kod sklapanja ženidbe i kod njezinog izvršivanja voditi visoke misli, koje su u skladu s voljom Božjom o rastu i razvoju čovječjeg roda na ovomu svijetu.

III. Zakon o slobodi pobačaja. Materijalistički pogled na život ljudski zabilježio je novi jedan uspjeh u baltičkoj državici Letonskoj. Tamo je 30. XII. 1932. izglasan zakon, po kojemu liječnik slobodno obavlja pobačaj za prva tri mjeseca trudnoće, pod ovim uvjetima:

1) ako zato vojuje eugenički kakav razlog (bojazan, da se dijete ne rodi s kakovom tjelesnom ili duševnom manom),

2) ako su po srijedi moralni razlozi, koji čine nepoželjnim dolazak djeteta na svijet. To su slučajevi, kad je dijete začeto:

a) s osobom, koja nije punoljetna, b) koja je na čin zavedena, c) koja je po svom duševnom stanju nesposobna, da se brani, d) koja je silovana,

3) iz razloga dijelom moralne, a dijelom fiziološke prirode: ako je dijete začeto među krvno srodnima,

4) ako su za to i ekonomski motivi, dakle: kad bi radi rođenja djeteta bilo samo majka bilo roditelji uopće pali u jedno teško gospodarsko stanje. (Časopis katol. duchovenstva br. 2. 1934.)

Kako se iz gornjega razabire, materijalizam se u toj zemlji afirmirao jednako kao i u susjednoj Rusiji. Državnu slobodu, koju je ta država dobila nakon svjetskoga rata, nije ona eto znala drukčije izrabiti, nego zavođenjem sretstva, koje će je i opet, prije ili poslije dovesti u stanje robovanja.

IV. Zakoni i zakonske osnove za sterilizaciju. Među evropskim državama je Njemačka prva zakonom uvela sterilizaciju *iz eugeničkih razloga. Zakon je donesen 14. srpnja 1933.*, a stupio je na snagu 1. siječnja 1934. Državni je proračun osigurao za sterilizacione svrhe u ovoj godini svotu od 20,000.000 maraka. Prema raspoloženju državnog kancelara Hitlera, kako je ono došlo do izražaja u njegovom govoru od 30. I. ove godine, kao na godišnjicu preuzimanja vlasti po narodno-socijalističkoj stranci, ima se očekivati radikalan postupak.

U drugim nekim evropskim zemljama radilo se ili se još radi na sličnim zakonima. Tako je prof. Ragnal Bergendal u Švedskoj izradio osnovu zakona o sterilizaciji i predložio je vladi u rujnu prošle godine. Imala bi dakle ove godine da dođe pred parlamenat.

Jednako tako prema vijesti ČKD (br. 2) postoji osnova zakona u Finskoj i Danskoj iz godine 1929. a u Norveškoj iz godine 1932. Postojalo je neko zatezanje s donošenjem tih zakona baš s razloga njihove nepopularnosti, kako se to do sada očitovalo u Americi. Postupak Njemačke bi stvar mogao ubrzati. No nije isključeno, barem bi se tako razložno očekivalo, da će ove države i počekati neko vrijeme, dok se ne vidi, kakav će odjek i uspjeh imati provođenje sterilizacije u Njemačkoj.

I sterilizacija, kako sam dostatno izložio u ovom časopisu, ne će spasiti Evrope, ako ona nastavi koracati k bezvjerju, kako do sada koraca. Upravo je »dražesno« slušati, kako se i naši materijalisti oduševljuju radi prodiranja ideje o ljudskom zahvatu u prava čovječje prirode, i kako na tome čestitaju čovječanstvu! Kako izrazuju svoje želje, da i kod nas što prije dođe do te velike blagodati po ljude! Materijalističko je mjerilo odveć jednostavno i odviše nefilozofsko, a da bi moglo imati izgleda na održanje u budućnosti. Proći će i ova bura njihovoga oduševljenja, kao što su prošle tolike druge (darvinizam, hekelizam, freudizam i sl.), a čovječanstvo će kao i do sada, sve uz prinos žrtava u ovom ili onom obliku, uvijek morati poštivati vječne zakone života, kojima ne ravnaju ljudi, nego Gospodar života, Bog.

Novi biblijski kodeksi.

Nikola Žuvić.

Najstariji grčki rukopisi sv. Pisma, koji su sačuvani i oteti zaboravi, pisani su na pergameni. Ti su: Vatikanski B kodeks, koji je po mišljenju stručnjaka bio napisan u četvrtom stoljeću poslije Krista; Sinajitski ℵ pod konac četvrtog; Aleksandrijski A i Efhrem rescriptus[1] C iz petog, a Beze D kodeks iz šestog stoljeća. Svi su ovi kodeksi pisani uncijalnim pismom i ujedno su glavni svjedoci u povjesti grčkog biblijskog teksta. Specijalno su za Novi Zavjet ovi rukopisi direktni svjedoci, i to najbliži samim autografima. Daleko su važniji sami po sebi, nego li ikoji dokumenat u svjetovnoj literaturi. Gdje su oni, ne trebamo drugog svjedočanstva, da utvrdimo stalnost nekog čitanja. Same varijante, i ne tajimo njihovog velikog broja, ne smetaju; one su još veća potvrda gornjeg stavka. Najteže međutim pitanje, koje do danas još nije riješeno, jest u savremenoj kritici teksta određivanje grupe — familije — rukopisa i njihov međusobni snošaj. Tako treba imati na umu poteškoće u tekstu, gdje se B razilazi od drugih, ili još više, gdje se uvriježilo prošireno čitanje D. A proteklo vrijeme između naših kodeksa i autografa vrlo je tamno. No nije tako da ne bi bilo izlaza, jer je sav tekst, sačuvan u djelima apostolskih Otaca i apologeta, koji su najbolji i najstariji svjedoci bilo autografa, koje su mnogi između njih i vidjeli, bilo ovih vjernih prijepisa.[2] Tamno doba, koje prethodi prijepise velikih pergamenskih kodeksa, podraživalo je, a i danas još podražuje, fantaziju liberalnih i nevjernih kritičara. Ali Božja Providnost bdije nad svojim naukom. I ovo tamno doba teksta osvijetlit će nam najnovije otkriće:

1. GRČKI BIBLIJSKI BEATTY-PAPYRI.

Mnogo se pisalo o tom otkriću godine 1931. Pojedinačni su se glasovi, više nestručnjaka osobito u dnevnim listovima, čuli i slijedeće god. 1932. Bilo je i protivurječja. Burno je bio pozdravljen od svih iskrenih istraživaoca Sir Fridrik Kenyon, poznati paleograf i izdavač, umirovljeni direktor British Museuma u Londonu, kad je u kratkoj bilješci u londonskom »Timesu« od 19. stu-

---

[1] Ovaj se kodeks zato zove Ephrem rescriptus, jer je sav jedan palimpsest na djelima sv. Efrema, djakona iz Edese u Siriji.

[2] Protestantske su zajednice odbacile Tradiciju kao vrelo objave. Ali kontradikcije nijesu tim eliminirali. Tobož iz naučne svrhe baš protestanti najviše pretražuju stanje teksta kod spomenutih svjedoka. Ne znači li stvarno konzultiranje Tradicije u ovom poslu, a da još uvijek abhoriraju od riječi same. U tu svrhu su izdavani: Texte und Untersuchunger i Corpus Scriptorum Eiclesiasticorum.

denoga 1931. javio, da se u Egiptu našlo mnogo kršćanskih papira, navlastito biblijskih. Ovi nadmašuju, veli Kenyon, starošću sve dosad poznate rukopise a vrijednošću sve radove i zaključivanja prošlog vijeka. Kenyon obećaje, da će udovoljiti želji i očekivanju mnogih i publicirati sadržaj.

Dr. Schmidt iz Berlina javlja se još prije[4] nego li je publicirana ona Kenyonova vijest i pripovijeda, kako je putovao u proljeću god. 1930. u naučnom poslu na istok. Zaustavio se u Kairu, gdje se baš tada mnogo govorilo o nedavno nađenim papirima i *sam je kasnije vidio u rukama prodavaoca još nekoliko listova ispisanih* papyrosa. Bojao se, da će ih razgrabiti bogati kupci i raznesti po čitavom svijetu. Na svoju veliku radost, saznao je kasnije, da je većinu tih listova (190 na broju) kupio za sebe Chester Beatty, privatni sakupljač.[5] Izdanje papira je Beatty povjerio već prije spomenutom Kenyonu i Dru Bellu, a papire će urediti otprije poznati mu konservator papirosa Dr. Ibscher iz Berlina.

Jer se ovaj nalazak odnosi samo na odlomke iz sv. Pisma, daje se zaključivati, da ima još i drugih papira, koji su po mišljenju samoga Kenyona stvarno već pronađeni. Ali sakrili su ih sami *iznašaoci u nakani da drugom zgodom dođu do veće svote novca.* Ako pak nijesu pronađeni, zaključuje, znak je, da nije svestrano ispitano mjesto nalaza.

Ako bi ovaj nalaz polazio iz koje kršćanske crkve ili samostana, začudno je, što se nije našlo nikakvih ostataka pergamene; bez pergamenskih je naime kodeksa u opće teže zamišljati biblioteku, pa i kod ranijih kršćana. Izgleda, veli Schmidt, da su ovi kodeksi bili već prije manjkavi i kao takvi sakriveni u zemlju ili pod crkvu, jer osjećaj prema sv. knjigama nije dozvoljavao, da se unište, premda već nijesu za upotrebljavanje podesni.[6] Na to

---

[3] Kenyon Leo mladi sekretar britanskog muzeja izdaje u Londonu god. 1891: Constitutions of Athenes, a već kao direktor: The Paleography of greck Papyri, Oxford 1899. Ovo mu je djelo pronesio ime na daleko, i već pred 35 godina on je nastupio kao potpuno izgrađen paleograf. Osobito važno životno djelo mu je: Handbook of the Textual Criticism of the New Testament, London 1912.

[4] Die neuesten Bibelfunde aus Aegypten u. Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft XXX (1931) str. 285—293.

[5] Beatty *je rođen u Americi, ali osjećajem je Englez. U Engleskoj* većinom i živi. On je marljiv sakupljač starih rukopisa, i vele razni izvještaji o njegovoj zbirci, da ima preko dvadeset važnih rukopisa iz srednjeg vijeka; ti su različitog sadržaja. Osim toga posjeduje i više biblijskih rukopisa, različitog pisma i jezika i različitog materijala, pa koptski papyros, manihejski spis. O čemu referiraju mnogi, koji se bave i najnovijim papirima.

[6] Jednako misle mnogi, da se je dogodilo s nalazom Schlachtera u Kenizi kod Kaira, gdje se je pronašlo mnogo dragocjenih spisa židovske literature u opće, napose mnogo vjerske.

zaključuje: »Ein literarisches Zeugnis für die Uebertragung des Textes von schadhaft gewordenen Büchern (Rohlen?) auf Papyrus, die in der Bibliotek von Cäsarea lagerten, auf Pergament liefert uns Hieronymus im Brief an Marcella ep. 34, 1 (C S E L 54, 250 f.), dem zufolge die Bischöfe Akakios (338—365) und Euzoïos (376—379) *dafür Sorge getragen haben*«.[7]

Nije mala poteškoća, koja još uvijek traje, kad se pita, gdje je zapravo mjesto, gdje su se ovi Beattyjevi kodeksi našli. Otkrivači dobro razumiju novčanu vrijednost, kojom kulturni svijet procjenjuje njihov nalaz. Zato šute o mjestu nalaza. Ako govore što o tom uznemirivani upitima zanimanika s naučne strane, pokazuju krivo. Oni se boje, da se ne bi otkrio trag, te bi im koji to preuzeo ili rekvirirala državna vlast. Sam kupac Beatty nije se zanimao za to. On je bogat i strastven sakupljač starih rukopisa napose rijetkih i bila mu je glavna briga, da pošto poto dođe do tog novog literarnog blaga. A drugi su vjerovali kontradiktornim izvještajima prodavača. Ipak prema izjavama prijašnjih posjednika ovih papira zaključuju stručnjaci, da je isključeno svako mjesto u gornjem Egiptu. Najviše se međutim spominjalo mjesto Fajum. Ako ne u samom mjestu, najvjerojatnije je, da je ovaj dragocjeni nalaz bio sakriven barem u okolici Fajum-a. Pripovijeda Dr. Schmidt,[8] kako ga je pratio u Egiptu jedan od bivših posjednika papira. Schmidt je imao s pratiocem raznih zgoda, dobro je pazio na nj i propitkivao ga, ne bi li što potanje saznao; a ovaj mu je nenadano više puta dao kakav znak rukom ili štogod izgovorio kroz zube. Uputio se berlinski orijentalista na jug od Kaira do željezničke stanice Bûseh (ova se nalazi između znanih Wasta i Benisuêf, oko 150 km južno od Kaira). Odatle okrene prema istoku na obalu Nila. Zatim pređe preko Nila, na desnu mu stranu, i dođe u područje 'Alâlme. Iz ovog kraja vodi jedan put do samostana sv. Antuna pustinjaka (a malo južnije stoji samostan sv. Pavla prvopustinjaka). Na istočnoj obali nilskog pritoka Atfih leži Aphroditopolis, rodni grad sv. Antuna. Ovdje su bile crkve i samostani, kulturni centri u najranije kršćansko doba, gdje su se već u prvim vijekovima prepisivale i čuvale sv. knjige. Iza kako bi se papyri izderali od čestog upotrebljavanja, prepisivali su ih na pergamene.

Iza ovog vremena, navlastito iza one vijesti u »Timesu«, donose o tom izvještaje svi listovi, mnogi još uvijek s velikom rezervom, bojeći se prevare. P. Aug. Merk[9] veseli se i čeka sa žudnjom najavljeno izdanje, kako je obećao Kenyon. Onda još nije bio svršio svoj Novum Testamentum, pa je želio nalaz upotrebiti u svoj grčki aparat, jer je dobro shvatio izdavača, kad je naglasio osobitu važnost nađenih kodeksa za kritiku teksta uopće, napose Novog Zavjeta, osobitim pak obzirom na aleksandrijsku

[7] Nav. dj. Z N W. str. 292.

[8] Isto str. 293.

[9] Biblica 13 (1913), str. 118—120.

egipatsku recenziju.[10] Isto tako izvješćuje i P. Laggrange s kratkom bilješkom svoje čitaoce prema vijesti u Timesu.[11]

Vrijedno je još spomenuti, da se — iza vijesti i opisa u Timesu javio Bonner, profesor na sveučilištu u Michiganu i objavio[12] da je njihovo sveučilište još prije Beattyja našlo na trgu na prodaju nekoliko listova i naravno kupilo ih. Tako se tamo čuvaju dva lista knjige Henoha na grčkom jeziku s pogl. C, 1—CI, 7; CIII, 14—CVI, 7. Nalaze se poviše tamo i četiri lista grčkog kršćanskog teksta nepoznatog auktora i osim toga osam manjih odlomaka iz Deuteronomija i to: gl. XI, XXVIII—XXXII.

2. TISKANO IZDANJE.

Očekivanja nijesu bila uzalud. Kenyon već izdaje! Izišla su dva sveska[12a] u velikom quart-formatu pod naslovom: The Chester Beatty Biblical Papyri: Description and Text of Twelfe Manuscripts on Papyri of the Greek Bible. Fasciculus I.: *General introduction* 18 str. with 12 plates, London by Emery Walker 1933. Fasc. II.: The Gospels and Acts, Text 1433. XX—52 str. Kenyon je još prije izvjestio o svemu u posebnoj knjižici s naslovom: Books and readers in ancient Grece and Rome, Oxford, at the Claredom press, 1933, VII—136, jer se pobojao prigovora, što o tako važnim stvarima izvješćuje u dnevnim novinama.

Izdanje prvih dvaju svezaka slavnih Beattyjevih papira razveselilo je mnoge i zadalo mnogima novi posao. Nijesu ovi papiri *važni samo za biblicistu-teologa, od ne male* su važnosti oni i za historičara, arheologa, paleografa, a i za filozofa. I promatraju se sa svih tih gledišta. Bez sumnje, da je ovo izdanje od najvećeg interesa za biblicistu-teologa, jer je glavno u svakoj knjizi njezin sadržaj, a taj je ovdje sv. Pismo.

GENERAL INTRODUCTION

je naslov I. svesku. Iza kako spominje Kenyon, da ima zajednički pregled svih papira, one, koje je kupio Beatty i one Michiganskog sveučilišta prema izjavi prof. Bonnera, donosi odmah zatim[13] ka-

---

[10] Već je upotrebio izdanje Beatty - papira za evanđelja i dj. Apost. i označuje s P45, kako ih je označio izdavač Kenyon. V. Novum Testamentum, Roma 1933, str. 20* i str. 31* i 32*.

[11] Revue Biblique 41 (1932), str. 453—454.

[12] Biblical Papyri at the University of Michigan u smotri Harv. Theol. Review 25 (1932), str. 205—206.

[12a] *Tijekom štampanja* izišao je i treći svezak. O njemu dodajem kratki referat na koncu ovog rada pod br. 6. s naslovom: Ostale knjige Novog Zavjeta.

[13] Fasc. I., str. 6 i sl.

talog zbirke i to za spise Novog Zavjeta pod br. I—III, a one Staroga Zavjeta pod br. IV—XI, a br. XII za apokrifne fragmente Henoha i jednu kršćansku homiliju.

a) Novi Zavjet.

Broj I. Evanđelja i Djela Apostolska.

Matej: XX, 24—32; XXI, 13—19; XXV, 41—XXVI, 3.6—10. 19—33.

Marko: IV, 36—40; V, 15—26.38—VI, 3.15—25.36—50; VII, 3—15.25—VIII, 1.10—26. 34—IX, 9. 18—31; XI, 27—XII, 1.5—8. 13—19. 24—28.

Luka: VI, 31—41. 45—VII, 7; IX, 26—41. 45—X, 1. 6—22. 26—XI, 1. 6—25. 28—46. 50—XII, 12. 18—37. 42—XIII, 1. 6—24. 29—XIV, 10. 17—33.

Ivan: X, 7—25. 30—XI, 10. 18—36. 42—57.

Dj. Apost.: IV, 27—36; V, 10—21. 30—39; VI, 7—VII, 2. 10—21. 32—41. 52—VIII, 1. 14—25. 34—IX, 6. 16—27. 35—X, 2. 10—23. 31—41; XI, 2—14. 24; XII, 5. 13—22; XIII, 6—16. 25—36. 46—XIV, 3. 15—23; XV, 2—7. 19—27. 38—XVI, 4. 15—21. 32—40; XVII, 9—17.

Gornji je tekst sadržan na trideset listova; svi su više manje manjkavi. Iz sv. Mateja i Marka donose mnogi listovi samo po koju riječ. Čitav rukopis, koji je obuhvatao sve gornje knjige, morao je zapremati oko 220 stranica, 110 listova. Doba postanka računa se po svoj prilici prva polovica trećeg stoljeća.

Broj II. Poslanica sv. Pavla.

Rimljanima: V, 17—VI, 14; VIII, 15—35; IX, 22—XI, 33.

Filipljanima: IV, 14—23.

Kološanima: I, 1—III, 11; IV, 16—18.

1. Solunjanima I, 1. 9—10; II, 1—3; V, 5—9. 23—28.

Ima deset vrlo manjkavih listova. Kenyon cijeni, da potječu iz trećeg stoljeća.

Broj III. Otkrivenje sv. Ivana: IX, 10—XVII, 2.

I ovaj kodeks ima deset manjkavih listova. Ipak je tekst sam sačuvan lijepo u slijedu, to jest manjkaju listovi sprijeda i otraga, a sačuvani tekst nije taknut. Vrijeme postanka ovog kodeksa određuju pod konac trećeg stoljeća.

b) Stari Zavjet.

Broj IV. Geneza IX, 1—XIV, 13; XVII, 7—XLII, 2. Ima četerdeset i četiri lista s dosta velikim manjcima. Označeni tekst XVII, 7—XLII, 2. nije sav sačuvan, nego su mnogi djelovi istrgani i radi paleografskih razloga postavljeni u kodeks Br. V., o čemu niže. Stavlja se u početak četvrtog stoljeća.

Broj V. Geneza: XXIV, 13—XXV, 21; XXXI, 50—XXXV, 16; XXXIX, 4—19; XLI, 9—XLVI, 33. Sačuvana su dvadeset i dva lista s manjcima. Polazi iz konca trećeg stoljeća.

Broj VI. Numeri i Deuteronomij.

Numeri: V, 12—VIII, 19; XIII, 4—6. 17—18; XXII, 11—38; XXV, 18 do kraja.

Deuteronomij: I, 20—VII, 19; odlomci iz pogl. IX—XII, XVIII, XIX, XXVIII—XXXIV. Neki dijelovi iz knjige Brojeva gl. XXIX i XXX spadaju sada ovoj zbirci, a inače su bili vlast Michiganskog sveučilišta. *U Michiganu je ostalo, prema članku Bonnera,* osam odlomaka iz Deuteronomija gl. XI, XXVII—XXXII.

Sačuvanih je trideset i tri lista sa dobro očuvanim tekstom na njima. Zatim dvadeset i dva manja lista (rubovi fale) i više malih ostataka. Ovo je najstariji rukopis, u opće što postoji. Postavljaju ga u prvu polovicu drugog stoljeća.

Broj VII. Izaija VIII, 18—IX, 2; XI, 5—7. 10—12. 15—XII, 1. 5—XIII, 2. 6—9. 12—14. 18—20; XIV, 2—4. 23—26. 29—XV, 1. 3—5. 8—XVI- 4. 7—9. 12—XVII, 1; XVIII, 1—3. 6—XIX, 1. 5—6. 11—13; XLII, 1—2. 6—7; XLIII, 1—2. 6—8. 10—13. 17—20. 25—XLIV, 1. 5—7. 11—12. 15—16. 19—21. 23—24. 28; XLV, 4—5. 10—11. 17; LV, 1. 6—7. 9—12; LVI, 1—3. 6—7. 11—LVII, 2. 17—20; LVIII, 2—4; LIX, 1—3. 7—9. 12—14. 17—20; LX, 2—5. 9—10. 14—16. 19—22.

Dvadeset i sedam listova je sačuvano s prazninama. Ima još nekoliko malih ostataka. U privatnim rukama su dva lista s istog kodeksa i na njima dobro sačuvani tekst: XVII, 5—7. 9—12; LIV, 14—17; LV, 3—6. Vjerojatno , da potječe iz prve polovice trećeg stoljeća.

Broj VIII. Jeremija IV, 30—V, 1. 9—13. Jedan list i taj manjkav. Napisan je bio kodeks, kojemu je pripadao ovaj list koncem drugog ili početkom trećeg stoljeća.

Broj IX. Ezekijel i Ester.

Ezekijel: XI, 25—XVII, 21.

Ester: II, 20—VIII, 6.

Svaka od ovih knjiga pripada drugom pisaru. Ima dobro osakaćenih u svemu šestnajst listova. Ipak, što je rečeno za Br. III. Otkrivenje sv. Ivana, vrijedi i za ovaj kodeks, sačuvani tekst slijedi. Manjkav je sprijeda i straga. Rukopis potječe iz druge polovice trećeg stoljeća.

Broj X. Danijel III, 72—VI, 18; VII, 1—VIII, 27. Trinajst manjkavih listova. Potječe iz konca trećeg stoljeća.

Broj XI. Ekleziastik *XXXVI, 28—XXXVII, 22; XLVI, 6—11.* 16—XLVII, 2. Jedan list i jedan komad, ostatak drugoga lista. Polazi iz četvrtog stoljeća.

c). **Ne-nadahnuti spisi.**

Broj XII. Henoh XCVII—CVII. Jedna kršćanska homilija. *Osam listova i dva odlomka nalaze se u Beatty-jevoj zbirci, a šest listova na sveučilištu u Michiganu.* Rukopis potječe iz četvrtog ili petog stoljeća.

3. OBLIK LISTOVA.

Iza kako je sir Fridrik Kenyon nanizao ovaj točni popis teksta, koji se nalazi na nađenim listovima, govori zatim na više stranica o bibliografskom značenju samih rukopisa. To je od velike važnosti za povijest knjige u opće, napose Biblije. Svi su listovi ostatak kodeksa, a ne svežnja מְגִלָּה, *kako bi čovjek na prvi mah zamišljao* i kako je uobičajeno bilo i u prvo kršćansko doba. Takvih nam je primjeraka vrlo malo sačuvanih, kao na pr. odlomak evanđelja sv. Ivana iz trećeg stoljeća, a sačuvan je samo jedan list.[14] S ovim imaju Beattyjevi papiri zajedničko samo to, što ovi kao i onaj list imaju oblik kodeksa. Pojedini listovi nijesu združeni u *quartijone ili quintijone; oni su pojedinačni* i bili su združeni zajedničkim koricama, kako to znamo za većinu najstarijih kodeksa. *U ovo rano doba susretamo samo zavoje (moghila(h).* Do pred kratko vrijeme bilo je uopće nepoznato, da su kršćani upotrebljavali oblik kodeksa za svoje spise sve tamo do IV. stoljeća (Sv. Jeronim i drugi koncem IV. i početkom V. stoljeća upotrebljavaju još dosta svežnje). Zato je svijet ostao zapanjenim nad opetovano potvrđenim vijestima, da su kršćani upotrebljavali oblik kodeksa za sv. Pismo i to već u II. stoljeću, možda i u doba smrti sv. Ivana ili malo kasnije. Važno je i stoga, što se u jedan kodeks mogao ispisati sadržaj iz mnogih zavoja. Važno je u pogledu lakoće i raširenosti sv. Pisma u kršćanskim općinama; nada sve je to otkriće samog oblika važno u povjesti teksta kao i povjesti kanona. Tako su mogla biti u jednom kodeksu sva četiri evanđelja ili sve poslanice sv. Pavla ili možda i čitavi Novi Zavjet, kako to imamo i danas. Moghila(h) je mogla imati najviše samo po jedno evanđelje. Onaj, koji je nosio iz Korinta poslanicu Rimljanima, imao je dosta posla i umorio se noseći zavoj, na komu je bilo ispisanih ne baš kratkih 16 poglavlja. Tako je već Tacijan možda imao u jednom svesku svoj Diatesseron. Sv. Irenej govori pod konac II. stoljeća[15] o evanđeljima kao o jedinici — *o jednom. Mogao je imati sv. biskup pred očima sva četiri* evanđelja združena u jednom kodeksu.[16] Na kraju I. sveska dao je Kenyon, i radi kontrole i da zadovolji znatiželji mnogih literata, 12 prekrasnih tabla, fototipski fac-simile.

---

[14] Oxyrhynchus: Papyri II, 208.

[15] Contra Haereses, III, XI, 8—9.

[16] Fascic. I. str. 13.

4. VRIJEME POSTANKA.

Gore izloženo zaključivanje vrijedi istom onda, ako prihvaćamo date, kad su Beattyjevi rukopisi ispisani, kako ih je utvrdio sam izdavač Kenyon. Istina je- on nema nikakvog vanjskog dokaza, na koji bi se mogao oslanjati u svojim tvrdnjama. Samo pismo promatrano jedino s paleografijske strane je manje pomagalo u određivanju datuma postanka, nego li su to drugi dokumenti, kojima se potvrđuje i ona strana. Ali ako nema drugih pomagala, upotrebi se samo pismo. Kenyon je poznat kao prvoklasni stručnjak u paleografiji, pa ipak ističe poteškoće. Jednako i drugi učenjaci. Tako veli na ovo Wilchen: »Wie schwierig und unsicher das ist, wissen wir alle, zumal wenn es sich wie hier (mit einer Ausnahme) um Unzialhss. handelt.«[17] Izdavač obećaje, da će također svjetovati u toj stvari svoje kolege i druge vještake. Zato odmah i navodi tuđa stručna mnijenja, koji su ispitivali papire i neovisno o Kenyonu određivali date. Tako Dr Bell i Dr. Schubart. Rezultati su im isti kao i Kenyonovi. Dr. Huntu bila je poslana jedna fotografija. I on datira naše knjige u III. stoljeće, samo se razlikuje od prvih, što se određuje za drugu, a ne za prvu polovicu III. stolj., kao oni.[18] I već spomenuti urednik Wilchen slaže se u glavnom s Kenyonom u određivanju data, ali ipak izjavljuje: »Ja, die Unzialschrift könnte ich mir schon im II. Jahrh. vorstellen, doch weist die kursive Zeile mit der Stichenzählung vielleicht doch schon auf das II. Jahrh. hin, aber mit einem Ansatz »um 200« wäre wohl auch diese vereinbar. Jedenfalls macht mir Taf. II. (to su poslanice sv. Pavla) einen älteren Eindruck als Taf. I. (Evanđelja zajedno s Djelima apostolskim)«.[19] Wilchen se u opće određuje za nešto ranije doba nego li Kenyon.

Beattyjeva zbirka biblijskih papira prenosi nas daleko u ranu predaju teksta sv. Pisma, mnogo ranije, nego li do sada ijedan poznati biblijski rukopis.[20] Ove također ne zapostavljamo niti odbacujemo, jer nam oni i nadalje ostaju vezom u čitavom tom povjesnom lancu biblijskog teksta. Za IX. tablu, to su odlomci iz knjiga Ezekijela i Estere, na Kenyonovu izjavu »mit probably of the latter part of the third century« veli Wilchen, da je Kenyon »die beiden

---

[17] The Chester Beautty biblical Papyri u stručnoj smotri Archiv für Papyrusforschung, Leipzig, 11 (1933), str. 112.

[18] Gospels and Acts, str. X.

[19] Nav. dj. str. 113.

[20] Dobschütz opisuje sve novozavjetne rukopise, koji su sačuvani: Zur Liste der N. Tlichen Handschriften. Izlazi u nastavcima u već navedenom Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft: svez. 23 (1924) str. 248—264; sv. 25 (1926), str. 296—306; sv. 27 (1928), str. 216—222. O ovim najnovijim papirima pod istim naslovom piše u sv. 32 (1933), str. 185—206.

Händen zu jung gemacht hat«[21] i drži, da već spadaju u II. stoljeće. Brani Kenyona želeći mu sačuvati visoki ugled, koji općenito uživa, pa veli, da izdavač voli datirati malo kasnije, ali zato povoljnije za samu stvar. Jer smatra mnogo shodnijim, da se iza novih dokaza pomakne datum prema većoj starosti negoli obratno. Ovo je ujedno dokaz opreznosti i teškoće u određivanju doba postanka, ako nema drugih dokaza osim samog pisma — paleografije. Najstariji komad je svakako prelijepi rukopis Deuteronomija, koji Kenyon i s njim ostali vještaci postavljaju u Hadrijanovo doba, u prvu polovicu II. stoljeća. Tu dakle imamo trideset i tri lista iz jednog kodeksa (Numeri i Deuteronomij) iz ranog drugoga stoljeća. Zatim drugi jedan kodeks (geneza) s četrdeset listova, Evanđelja s trideset, još jedan kodeks Geneze s dvadeset i dva lista, Izaija s dvadeset i sedam, *Ezekijel i Estera sa šestnajst listova. Vrela su to od* početka četvrtog stoljeća po Kristu — oko godine 300. — pak sižu do početka drugog stoljeća — do iza godine 100 — u neposredni doticaj s autografima Novog Zavjeta. Ovo je otkriće veliki dobitak za kritiku teksta, valjda najveći iza onoga u godini 1907., kad je pronađena velika biblijska zbirka Freer na pergameni.

5. EVANĐELJA I DJELA APOSTOLSKA.

Pred nama je drugi svezak Kenyonova izdanja Beattyjeve zbirke. Obuhvata manjkavi tekst (kako je sprijeda točno-navedeno) iz četirih kanonskih Evanđelja i Djela Apostola. Ali prije nego li reknem koju riječ o samom tekstu, spomenut ću još, kako u općem uvodu svemu tekstu govori izdavač:[22] »Prva i najvažnija stvar je, da ustvrdim, da nađeni papiri u svemu potvrđuju katolički kanonski tekst.[23] Nema tako velikih varijanti ni u Starom ni u Novom Zavjetu; *nema ni velikih ispuštanja,* a još manje dodataka. Varijante, koliko ih ima, ne odnose se ni na jednom mjestu na činjenice, koje se tamo opisuju, niti na nauku; te varijante se ponajviše tiču poredaja riječi ili što su riječi iskrivljene, zamijenjena ili ispuštena pojedina slova. Za samu nauku nije to baš prevažno, a vrijedi mnogo u kritici teksta. Najbitnije je svakako to, da je ovo najstariji svjedok cjelovitosti naših tekstova. Ovako sam izdavač.[24]

---

[21] Nav. dj. isto str. 113.

[22] General introduction, fasc. I. S. 15.

[23] Ova zbirka nije dijelila sv. knjige na kanonske i nekanonske knjige, proto- i dentero- kanonske ili kako bi ove protestanti nazvali apokrifima. Ni malo ne smatra fragment Henoha-grčkog među tom zbirkom, kad znamo, da je ta knjiga bila jako raširena, pače i interpolirana na mnogo mjesta i od samih kršćana. Zadnje je znak, da je ipak nijesu smatrali nadahnutom knjigom, jer se u ove nijesu usudili dirati.

[24] P. Merk piše u već nav. Biblica 13 (1932), str. 119. kako je od velike važnosti i zaslužuje posebnu pažnju kodeks Danijela (Broj X), koji je sačuvan u 13 listova, a potječe (kao gore iz početka III. stoljeća.

Izdavač, to sam očituje, računao je, da će najbolje zadovoljiti većini svojih čitatelja i onih, koji se zanimaju, kad počme s izdanjem Novog Zavjeta. I u ovom svesku daje prvih pet historijskih knjiga, kako su i pripadale jednom kodeksu. To je stalno. Dokazuje to isto pismo, brojenje listova i stranica, koje se nastavlja kad počinje druga knjiga. Prvi ovaj kodeks imao je oko 110 listova, 220 stranica. Veličina listova oko 25×20 cm. Tekst stoji u jednom stupcu na stranici, a stupac ima po 39 crta. Red se Evanđelja naravno iz ovako razasutih listova sa stalnošću ne može odrediti. Ipak je jedan znak, po kojem se može ustvrditi, da je Ev. sv. Marka stajalo ispred Djela apostolskih. Red Evanđelja u zbirci Freer kao i kod Bezinog kodeksa i većine starolatinskih rukopisa je: Matej, Ivan, Luka, Marko. Da je ovaj red, nazvan zapadnim, stajao i u Beattyjevoj zbirci, zaključuje se, što u ovom drugom Kenyonovom fascikulu nalazimo jedan znak, valjda radi javnog upotrebljavanja. Nalazi se samo kod sv. Marka i Djela Apostolskih. Na kraju naime riječi, većinom rečenice, stoji nad zadnjim slovom, koje prethodi točku, znak jedan, kao neki naglasak. Inače u svoj ovoj zbirci nema nigdje traga kakvom naglasku ili spiritusu osim spomenutog u ovim dvjema knjigama, koje su, vjerojatno, stajale jedna uz drugu.

Slova ovih grčkih rukopisa nijesu velika. Ne izgleda, da je pisar imao kaligrafijske pretenzije, ali mu rukopis teče; vidi se, izvježban pisar.[25] Čudno je, da već ovdje upotrebljava kratice za nomina sacra, kako je to nama poznato po kasnijoj metodi, kao na pr. $\overline{Κς}$ za Κύριος.[26] Što međutim ne može pokolebati vjerom u starost rukopisa, nego će metoda sama pomaknuti svoje date i za koje stoljeće možda na unatrag, što znači: na više. Tako su do pred nedavno stručnjaci latinsku kraticu $\overline{\text{dms}}$ postavljali do V. i VI. stoljeća; a $\overline{\text{dns}}$ od VII. stoljeća dalje. Međutim klaramontanski kodeks ima izmjenično obje kratice, a stavljaju ga u VI. stoljeće, Palatinus kodeks(e) ima isključivo $\overline{\text{dns}}$, a polazi iz V. stoljeća. Jedna je međutim tu kratica dosada u opće nepoznata, kako zapaža sam izdavač na istom mjestu: $\overline{πς}$, a označuje πατρός. Dobschützza posebno zanima ova kratica. On sumnja, da li se ista nalazi i u jednom grčkom odlomku poslanice sv. Pavla iz šestog stoljeća, kako to čita izdavač tog odlomka, Alban Dold.[27]

Malo prije sv. Jeronima je Crkva bila prihvatila Teodocijev prijevod Danijelove knjige mjesto onog Sedamdesetorice. Sad u ovom kodeksu nalazimo ponovno novog svjedoka aleksandrijskog prijevoda, kakav se nalazi u kodeksu Chigi — sada u Vatikanu od godine 1928. A i oblik je ovog kodeksa malo neobičan: 36×13 cm.

[25] **Fasc.** II., str. IX.

[26] Isp. Kenyon, Aegyptus 13, 1, str. 5 i sl.

[27] *Nav. Z.N.W. 32 (1933) str. 191.*

U općem je pregledu bilo već rečeno, da ovaj kodeks spada u početak trećeg stoljeća. Najvrijednije je odmah spomenuti, da je Kenyon sam sastavio sav kritički tumač. Izdavač naglasuje, a i sam promatrač odmah zapazi u aparatu ispod teksta, da ovaj kodeks spada u vrstu (family) starih uncijala: ℵ A B C D W; nadovezuju se kasniji uncijali L (iz osmog stoljeća u Bibl. nation. u Parizu 62) i Θ (Koridet, isto iz osmog stolj.) glavni svjedok cezarijskog teksta uz minuskule I (Lake) i 13 (Ferrar — grupe). Naravno, da se ne primjećuju različita čitanja kao upliv prijevoda i sv. Otaca, jer je mnogo stariji od njih. Izdavač primjećuje, da kritički aparat još nije potpuno gotov. On ga ipak izdaje ne želeći kasniti, jer vjeruje, da mnogi nestrpljivo čekaju. Sir Kenyon je miran i blag čovjek, ne boji se prigovora, niti ga ovi srde, pače mila mu je svaka primjedba. On i kod ovog računa, da će biti mnogo bolje, dade li prilike, da i drugi rade na kritičkom aparatu, zato moraju pred sobom imati sam tekst. Opominje, neka čitaoci budu previdni i nek čitaju pomnjivo aparat, jer ga daje dosta na brzu ruku. Malo animozan stav zauzima prema tekstu kodeksa D; u opće ga isključuje[28] i nigdje ne donosi njegovih čitanja.

Textus receptus ne igra u kritici više nikakve uloge; napustili su ga i ekstremisti. U glavnom uzimaju B, s ostalim kodeksima iste grupe, kao temelj u postavljanju ili rekonstruiranju teksta. Stajalište na isključivo jednom tekstu jednog rukopisa kao na pr. Westcott i Hort (neutralni) i Hetzenauer i Bodin (isključivo B) ne vole, pa ni jednostrani kritičari. Dvojezičnog D su mnogi isključivali smatrajući ga kodeksom slabog teksta, pod uplivom tuđih čitanja; sada međutim dobiva sve više i više pristaša. Premda se sve više po nekima očituje heterogenost svjedoka tako zv. »zapadnog« teksta, drugi pak u ovom pomiješanom materijalu nalaze novi tip teksta, zvanog »cezarijski«.[29] Osobito na tom rade Kirsopp Lake i kanonik Streeter. Izdavač sam, sir Frederick Kenyon, veli da Markov tekst pokazuje veze s cezarijskim.[30] Ovo će biti sjajan napredak k riješenju teškog pitanja o genezi cezarijskog teksta. Sanders više vjeruje, da će studij ispraviti mišljenje i da će biti manji odnos prema cezarijskom tekstu, a veći prema pred—cezarijskom, što po njegovu mišljenju i nije drugo nego jedna od recenzija zapadnog teksta,[31] koja od ovog malo varira. Pokreće se po sebi pitanje, koji od tih tekstova imaju Beattyjevi papiri.

Kenyon unaprijed upozoruje, da se njegove riječi i izjave, koje dade zgodimice, ne smiju smatrati konačnim rezultatom.

---

[28] Fasc. II., str. 1.

[29] Bogoslovska Smotra *20* (1932), str. 7 sl.

[30] P. Merk je to prihvatio i odlučno se izriče za egipatsku recenziju: »Sane... textus hic caesariensis est aegyptiacus«. Nav. Biblica str. 115.

[31] Haw. Theological Review XXVI (1933) str. 97.

Odlomak Evanđelja sv. Mateja nije podesan za ovaj studij, jer je preslab. Ali ima razlika kod sv. Marka, koji pokazuje veliku srodnost s grupom cezarijskog teksta, koji nalazi svog najvećeg saveznika u W; iza njega dolaze drugi pretstavnici istog teksta, tako Θ, 1 i 13.

Izgleda, da u čitavom kodeksu pisac nije slijedio samo jedan tekst. U nekim većim odlomcima nalazimo zastupnike više tekstova. Tako odlomci iz Evanđelja sv. Luke nalaze sebi najbliže među zastupnicima »neutralnog« teksta. D je od Lukina Evanđelja daleko; a još su dalje zastupnici cezarijskog A, W, Θ, i familije 1 i 13. Kenyon u ostalom još nije stalan, je li u opće bio kakav utjecaj cezarijskog teksta na tekst sv. Luke.[32]

U Evanđelju sv. Ivana je po prilici jednako zastupan tekst cezarijski iz Θ kao i onaj ℵB. Inače je kod Ivana u glavnom neutralni tekst; ima gdjegdje i zapadnih čitanja, ali u mnogo manjoj mjeri nego li neutralnog.

Ovaj je rukopis (papyrus) označen s P45.

Evo u skrižaljci, kako se ovi odlomci triju zadnjih Evanđelja slažu navedenim kodeksima:

Slaže se s	ℵ	Marko 24 puta;		Luka **85** puta;		Ivan **31** put
	A	7		24		**9**
	B	28		**100**		**29**
	C	15		34		7
	D	28		**79**		**32**
	L	24		**92**		22
	W	**59**		28		24
	Θ	**36**		39		26
	1	**32**		53		21
	13	**35**		38		10.

Djela Apostolska imaju potpuno svoj tekst; neovisan je o Evanđeljima. Ovdje su združeno zastupani stari uncijali ℵABC i po njima nastaje novi (uzorak) tekst (a). Ovaj novi tekst razlikuje se od onog kod D i starih latinskih (a i grčkih, jer je grčki ovima bio bazom). U aparatu k Dj. Ap. navodi izdavač i H, L, P i S kao dosta stare preteče ovog teksta. Ne nalazimo nijedne veće varijante, po kojoj bi se Dj. Ap. mogla postaviti uz D, dok se druge male varijante od D još više udaljuju, a približuju drugim uncijalima.[33] Ali ima u ovoj knjizi i lijepi broj manjih varijanti, kojih nema u ℵABC, a nalaze se samo u kodeksu D.

Na kraju spominjem, da izdavač Kenyon bilježi ovih pet novih čitanja u Evanđelju sv. Luke:

IX, 50. *ου γαρ εστιν καϑυμων ουδε υπερ υμων*
ος „ ουκ „ „ „ υπερ υμων εστιν ℵBCDW
„ „ „ „ „ ημων „ ημων „ fam 1, 13, Str.
ου „ „ „ υμων ος γαρ ..... υμων εστιν KX, 33.

[32] Fasc. II., str. XVI.
[33] Isto str. XVIII.

XI, 15. *ελαλησαν οχυροι λεγοντες] ειπον (-παν B)*
XI, 42. *ανηθον] ανηθον και το πηγανον* fam. 13, *πηγανον* ova cfr. Mat. XXII, 23.
XII, 4. *πτοηθητε] φοβηθητε* ova
XIII, 32. *ποιουμαι] αποτελω* ℵBL, *αποτελουμαι* D, *επιτελω* AWΘ, *προβατον* D.

Drugi istraživaoci donose više novih čitanja, koja su vlastita Beattyjevim papirima. P. Lagrange bilježi čitavu vrstu ovih[34], a drugi broje i dodatke, ispuštanja i ispravke.

6. OSTALE KNJIGE NOVOG ZAVJETA.

Kad sam završio ovaj prikaz, saznao sam, da je ovih dana publiciran sav ostali nađeni dio, koji se odnosi na Novi Zavjet. U katalogu, koji je izdavač dao u General introduction, dolaze ove pod br. II i III. Novo izašli svezak dobio sam u ruke samo za kratko vrijeme, da ga mogu prelistati. To je kodeks sv. Pavla i Otkrivenja sv. Ivana.[35] Svezak je vanjskog oblika i tehnike kao i dva prva. Unutarnji je dio metodički obrađen kao fasc. II., naime: Introduction (description) XIII i 35 stranica teksta.

Od Pavlovih su poslanica, kako je sprijeda rečeno i prema vijesti u Timesu i u General introduction, ovdje odlomci iz četiri poslanice, i to: Rimljanima, Filipljanima, Kološanima i 1. Solunjanima. Opisu ovih fragmenta, njihovu sadržaju pismu, kraticama: Nomina sacra, datumu postanka i karakteru samog teksta posvećuje izdavač od I.—X. strane. Ne unosi nikakvog novog elementa, koji ne bi bio spomenuo u općem dijelu prvog sveska.

Vrlo je zanimiva opaska samoga Kenyona, kad govori o redu tih poslanica,[36] koji je kao i u našem kanonu abstrahirajući od praznina, koje su ovdje velike radi gubitka čitavih poslanica. Govoreći o praznini iza poslanice Rimljanima[37] zaključuje, da su u ovom kodeksu bile sve poslanice sv. Pavla; sve, ne isključuje nijedne. I poslanica Židovima bila je u ovom kodeksu. Prema broju linija i prema broju listova zaključuje, da je ona stajala pred poslanicom Filipljanima. Naime, iza poslanice Rimljanima stajale su dvije Korinćanima, Galaćanima i Efežanima. Iza ove Efežanima je bilo mjesto poslanici Židovima. Oprovrgava već unaprijed mogućnost, da bi se kombiniralo s tri pastirske poslanice Timoteju i Titu. One tri zajedno zapremaju ispisane oko stotinu redaka manje, nego sama poslanica k Židovima. Ne možemo zamišljati, da je ovih stotinu praznih redaka bilo ispunjeno fragmentima iz ostalih čitavih poslanica, koje su inače sačuvane, kad su sve imale svoje mjesto. Postavivši

---

[34] Revue biblique 43 (1934) str. 1 sl.

[35] The Chester Beautty biblical Papyri, Fasciculus III, Pauline Epistly and Revelation, London 1934.

[36] Fasc. III., str. VI.

[37] Isto, str. VIII.

dakle na svaki list papira po jednu kolonu teksta, koja sastoji iz 39 crta ostatak poslanice Rimljanima, obadvije Korinćanima, posl. Galaćanima i Efežanima, ostaje prostor, na kojem točno može stajati poslanica Židovima, a da iza toga ne ostaje nikakvih praznina. Druge poslanice ne dolaze u obzir, jer imaju već svoje mjesto: Filipljanima, Kološanima, 1. Solunjanima, kojoj je uvijek slijedila druga. Na koncu svega dolaze poslanice upravljene pojedinim osobama: dvije Timoteju, Titu i Filemonu. Postavivši, na koncu velim, u rečenu prazninu posl. Židovima, nastavlja se točno broj linija s lijeve strane teksta. Divan dokaz i autentičnosti i kanoniciteta!

Analogno je s poslanicom Židovima u Vatikanskom kodeksu, gdje je imala stajati pred poslanicom Efežanima, gdje se nalazi *praznina (lacuna). Ovu mogu ispuniti točno i jedino retci posl. Židovima.* Providnost Božja bdije nad naukom sv. Crkve!

Kratice daje u shemi,[38] ali one nijesu druge, nego li one, koje prikazuje u općem uvodu u I. svesku. Datumi su također oni isti.

Otkrivenju sv. Ivana posvećuje pod istim podnaslovima od XI.—XIII. stranice. Kod samog teksta lijepo se ističe sačuvani veliki odlomak posl. Rimljanima. Čitavih 9 stranica. No najljepši komad Novog Zavjeta najbolje sačuvan jest Otkrivenja sv. Ivana od 17—35. str. velikog četvrt formata. I ovim je tekstovima dodan kritički aparat ispod linije, ali vrlo lagan, nimalo zapleten kao na pr. onaj u Evanđeljima u II. svesku. Tekst je ovog Pavlova kodeksa i Otkrivenja vrlo dobro sačuvan, u prispodobi s evanđeoskim tekstom mnogo, mnogo bolje. Možda je to znad manjeg upotrebljavanja.

Za ljetopis Hrvatske Bogoslovske Akademije.

I. — † Dr. Rudolf Vimer, kanonik zagrebački. (21. III. 1863.—28. X. 1933.) S pokojnim je kanonikom Vimerom naučna biblička struka kod nas izgubila vrijednog i sposobnog pretstavnika. Već god. 1894. postao je dr. V. docentom za pomoćne biblijske znanosti na našem fakultetu i kao takav je predavao sirski, kaldejski i arapski jezik. Slijedeće je godine boravio u Palestini na studiju i proučavanju. God. 1896. postaje izvanrednim, a god. 1899. redovnim sveučilišnim profesorom za Novi zavjet. Predavao je na fakultetu ne samo do svog imenovanja zagrebačkim kanonikom (1911.), nego i slijedeće akademske godine. God. 1900/1901. bio je rektorom sveučilišta.

Odmah od osnutka »Bogoslovske Smotre« javlja se kao saradnik među ostalima i dr. V. Štampane su ove njegove radnje:

Godište II. (1911.): I s t o č n i o b i č a j i i s v. p i s m o, I. Podneblje str. 1 i sl., II. Pastiri str. 127. i sl., 2) M a l t a i l i M l j e t? str. 217—235 i 313—334.

---

[38] Isto, str. IX.

Godište III. (1912.) donosi nastavak radnje: Istočni običaji i sv. pismo, III. Kruh, str. 30—40 i IV. Vino, str. 357—368.

Godište IV. (1913.) opet nastavlja istu radnju: V. Zaruke, str. 41—50, VI. Svadba str. 179—188. U istom je godištu novi prinos: Ne Mljet već Malta, str. 313—328 i 436—455 kao odgovor na repliku posv. biskupa Palunka.

Posebno je štampao: 1) Introdukcija u sv. pismo Novog Zavjeta, 2) Muka i slava G. N. Isusa Krista, 3) Život sv. Pavla apostola, 4) Život G. N. Isusa Krista.

Hrvatska Bogoslovska Akademija imenovala ga je ne dugo iza svoga osnutka članom radnikom (15. VI. 1926.), pa mu se i ovim kratkim spomenom odužuje uz poklik: Neka mu je trajna i časna uspomena! Počivao u miru!

II. — Predavanja u priredbi Hrvatske Bogosl. Akademije držana su u prošlom jesenskom i ovogodišnjem proljetnom roku. I ako je broj slušača prosječno manji, nego prošle godine, valja reći, da on još uvijek zadovoljava, kad se uzme u obzir, koliko se u Zagrebu na sve strane predaje. Istina, za katolički grad Zagreb taj je broj (100) dosta malen. Možda je i nedjelja 11 sati, baš za katolike nezgodno vrijeme. A možda je nešto krivnje i na samim predavačima, izboru tema i sl. Sve to dolazi u obzir kod javnih predavanja, kako se najbolje vidi u zagrebačkom »Pučkom sveučilištu«. Tamo jedni imaju redovno veliki, a drugi stalno mali broj slušača, čak i ispod 40. HBA misli nastaviti radom i nadalje u uvjerenju, da je ovaj posao i ovako, kakav jest, ne samo potreban, nego i koristan.

Jesenas su predavali:

19. XI. 1933. Bošković o. Hijacint: Nove struje u modernoj filozofiji.
26. XI. „ Alfirević o. Ante: Božji putevi i znanost.
3. XII. „ Šimrak prof. Janko: Crkvena aktuelna pitanja.
10. XII. „ Grabić o. Petar: Lurdska čudesa.
17. XII. „ Kalaj dr. Janko: Iz povijesti glagolice.

Ove su godine nastavili:

4. II. 1934. Grimm o. Karlo: Inkvizicija.
11. II. „ Živković prof. Andrija: Zakonska sterilizacija u Njemačkoj.
25. II. „ Ivšić prof. Milan: Katolička Crkva prema savremenim gospodarskim i socijalnim pitanjima.
4. III. „ Lach dr. Josip: Što je život.
11. III. „ Gahs prof. Aleksandar: Kako je H. Bergson upoznao osobnoga Boga.
18. III. „ Barada prof. Miho: Kako se Hrvati prikloniše zapadu.

A. Ž.

Recenzije.

1. **Dr. Andrija Živković, Kulturni boljševizam,** Zagreb 1933., Naučnopopularna knjižnica Hrvatske bogoslovske akademije, svezak 4. Str. 16, 8⁰.

2. **Dr. Josip Srebrnić, biskup krčki, Korizmena poslanica 1934.** Drugo izdanje. Zagreb 1934., 8⁰, str. 28.

3. **Jože Pogačnik, Veliki Teden,** Celje 1934., 16⁰, str. 322.

1. Dr. Živković iznosi u ovom svesku naučno popularne knjižnice HBA konstatacije i svoje pripomene o onom strujanju i o onim pojavama, koje se mogu nazvati kulturnim boljševizmom, ako možda i ne moraju svi oni, koji na ostvarenju ovoga novog duhovnog nihilizma rade, biti ujedno i pristaše političkoga smjera ruskih boljševika. Kulturni boljševizam, to je, jednom riječi, dekristianizacija duha i života. Na njoj saraduju: boljševička bezbožnička propaganda, materijalistički socijalizam i marksizam, mnogi literati i umjetnici »od imena«, nerijetki privredni i industrijski krugovi, pa i sami katolici, koji nisu možda dovoljno uočili ovih destruktivnih pojava i tendencija, pa s njima izravno ili neizravno saraduju, ili se barem dadu zanijeti uz struju. Knjižica se čita s velikim zanimanjem, jer ne tvrdi samo, ona iznosi i konkretne činjenice, koje će mnogoga trgnuti. A onda završuje s upozorenjem, da se nešto novo rada u duhu današnjice, da ovo novo neminovno dolazi, da je čak već i tu, ako ga mnogi i mnogi još i ne vide. A kad bude s v i m a jasno, da je novi duh kulturnog boljševizma zavladao, tada može biti već kasno, jer će svijet biti duhovno dekristianizovan.

2. Biskup ponajprije pokazuje tok svete godine i ponajvažnije događaje u Crkvi u ovoj svetoj godini, a tada prelazi na iznošenje predivne i tragične pojave Krista, Velikog Svećenika, koji je zaradi nas i našega spasenja postao žrtva na križu. Rijetkom toplinom i snagom crta biskup sve patnje Kristove, a onda pod kraj poslanice, po svom običaju, primjenjuje ona velika načela, što ih je iznio u poslanici na praktični naš život. On to zaodijeva u oblik poruka raspetoga Krista s križa. Ni strah, ni »moda«, ni išta na svijetu, ne valja da nas odaleči od toga, te svjedočimo za istinu, veli biskup. Na kraju otklanja prigovore, koji se znadu podići, protiv svete Stolice i protiv Pape, kao da papa imade neku svoju politiku, koja bi bila nama neprijatna. On veli: papa ne tjera politike, njegova je briga samo nastojanje oko spasavanja duša; a ako se — po riječima Pija XI. — pod kojom mu drago izlikom, stavi u pogibao spas duša, tada Papa ne oklijeva, da obrani ugrožene duše i proslavu Božju, to je čitava njegova »politika«.

3. Jože Pogačnik je priredio treće izdanje slovenskog prijevoda obreda velikog tjedna. Prvi je put izašao slovenski prijevod 1829., drugi put 1874. Pogačnik je nastojao da se prilagodi onim izdanjima, koja danas postoje među Slovencima, da tako postigne jedinstvenost, u onome, što

već postoji. Nakon oduljeg uvoda donosi u prijevodu obrede velikog četvrtka, velikog petka, velike subote, uskrsne nedjelje, ponedjeljka i utorka. Kod psalama stavlja na početku uvijek kratki sadržaj i primjenu kurzivnim pismom. Oprema je jednostavna, ali solidna i ukusna, tisak vrlo dobar i praktičan, pa nema sumnje, da će ovo Pogačnikovo izdanje znatno pridonijeti i oživljenju velikog tjedna u kršćanskim dušama u Sloveniji, i uopće liturgijskoj obnovi, koja je jedna od hitnih potreba naših dana.

Dr. Dragutin Kniewald.

Pirotta M. Angelus: S. Thomae Aquinatis in X libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio. Editio novissima, Taurini 1934, Ex officina libraria M. E. Marietti, 8°, str. XXIV 747

Ovo je treća knjiga komentara sv. Tome Akvinskoga, što ih izdaje P. Pirotta Svrha mu je praktična: da imaju te komentare pri ruci oni, koji se bave studijem. Zato nije na mjestu tražiti od izdavača, da uzme u prvom redu obzir na kritiku teksta, nego da ono što po najboljim kritičkim istraživačima pruža, bude besprikorno. A to se mora priznati, da pruža i ovo izdanje, kao i prijašnja, o kojima smo izvijestili u »Bogoslovskoj Smotri« (god. 1926. br. 2. str. 243.)

Što napose želim ovdje istaći, to je vrijednost samoga djela Aristotelova, odnosno sv. Tome. Uvijek su istine i zasade etike aktuelne i nikada ne će doći vrijeme, kad se na njih ne bi trebalo naročito obazirati i upozoravati. No oni, koji govore, da je ovo doba, što ga proživljavamo, na svim svojim linijama otišlo daleko na lijevo, imaju pravo, kad nas upućuju na djela, koja ne gube svoje vrijednosti, makar da su stoljeća preko njih prohujala. Na tu se misao obazire i P. Gillet sadanji general dominikanskog reda, kad u pismu auktoru hvali njegovu namjeru i uloženi trud oko novog izdanja ovih Tominih komentara. Istina, po gdjekojoj je stvari u tim komentarima pridana veća važnost, nego što bi je mi danas davali. S druge je strane izniklo po gdješto, o čemu nema u njima riječi. No to ne smeta, da onaj, kojemu je do produbljenja nauke, ne zahvati u njih s najvećom korišću i za ovaj naš savremeni život.

Izdanje knjižare M. E. Marietti je u stilu svih njezinih izdanja, i tisak i papir je lijep. Cijena je za opsežan ovaj svezak niska: 30 Lira.

A. Ž.

Lippert Peter S. J.: Die Weltanschauung des Katholizismus, III. Auflage, Leipzig 1931. Verlag Emanuel Reinicke, 8°, str. 110.

U zbirci »Metaphysik und Weltanschauung«, koju izdaje biolog i filozof Hans Driesch napisao je P. Lippert na poziv izdavača knjigu, što objektivno pretstavlja i prikazuje katolički nazor na svijet. Katolicizam gleda na svijet pod svrhunaravnim svjetlom i ne može dosljedno ni u jednom pitanju mimoići sadržaja svrhunaravne objave, koja mu daje razlog ili svrhu njegovog opstanka. To je uistinu pravo naše gledanje i jedino ispravno shvaćanje svijeta i života. Mogu drugi s njim biti nezadovoljni, mogu ga čak smatrati i naivnim. Nas to ništa ne smeta; jer mi svojoj vjeri u objavu dajemo obrazloženje, koje zadovoljava, i najveći um, ako mu je samo volja pripravna da slijedi Božji glas. Pogotovo imamo razloga, da se ponosimo svojim katoličkim nazorom na svijet i život, kad smo u stanju da ga i naučno dovedemo u sklad sa zdravim umovanjem.

P. Lippert se u svom prikazu prilagodio modernom njemačkom načinu govora u naučnim pitanjima. Jednostavno niže u označenom smjeru istine, što ih katolicizam zastupa i brani, a po kojima se u njemu razvija divna harmonija između svih ljudi, rasa i vremena u najraznoličnijim strujanjima duha, uvijek u jednom visokom etičkom stavu prema životu i pojedinca i društva.

Svraćamo pažnju našem svećenstvu na ovu knjigu, koju mogu pružiti u ruku svakome, tko traži i teži, da bude naučno uveden u zgradu katoličkog naziranja na svijet i život. **A. Ž.**

Moderna socijalna knjižnica, pokrenuta nastojanjem »Domagoja« u Zagrebu s ciljem, da poučava široke slojeve naroda o pogubnom strujanju ideja na socijalnom i ekonomskom polju, izdala je do sada tri sveščića: Sv. 1) i 2) donosi u prijevodu encikliku »Q u a d r a g e s i m o a n n o«, sv. 3): Z a š t o u N j e m a č k o j p r o g o n e Ž i d o v e?« od dr. A. Matijevića. Ta je brošura napisana u jednom čisto mirnom tonu; iznosi gole činjenice iz života njemačkog naroda; čiste statističke podatke, koji se uvijek dadu kontrolirati. Iz činjeničnog stanja biva i slijepcu razvidno, kud vodi kapitalističko favorizovanje Židova i do čega je ono dovelo u Njemačkoj. A bez velikog umovanja biva svakomu jasno, kamo mora jednaki postupak da dovede i u drugim državama. U nas je njemački postupak prema Židovima prikazan jednostrano, jer ih kod nas ima mnogo, kojima je stalo, da se prava istina ne sazna; zato je ova knjižica vrlo prikladna, da svakoga uputi u stvar. Sv. 4): »K a p i t a l i z a m« od dr. B. Perovića, franjevca. Kratko i sažeto, ali dosta, da prokaže ono, što mnogome i mnogome valja znati o kapitalizmu.

Predviđeno je, da svaki mjesec izađe po jedna ovakova knjižica. Bez sumnje je ovaj pothvat i potreban i važan. Valja samo zaželjeti ustrajnosti; da ne bude, kao što to kod nas često biva: brzi plamen na početku, a poslije nemar i nehaj. I nije glavno da je samo dobri naši vjernici dobiju u ruke, nego da se raširi među one, koji su ili već zavedeni ili su u pogibelji, da zađu stramputicom. Sve katoličke organizacije po selima i gradovima imale bi se zauzeti za raširenje ove korisne knjižnice.

A. Ž.

Pavao Vuk-Pavlović: Ličnost i odgoj. Zagreb 1932. Str. 295/VIII.

Univerzitetski je docent dr Vuk-Pavlović mišljenja, da se pitanje odgoja i odgajalaštva mora svedj iznova rješavati, kako bi svijest o osobitoj zamašitosti i velikoj odgovornosti odgajateljstva bila uvijek jednako budna. Glavnu je pažnju kod svojih razmatranja pribrao oko osnovnoga duha odgajalaštva, a u širem okviru života i kulture. Bivstveno dno odgajanja ne traži on možda u sve snažnijem pridizanju golog opstanka ili u razviću t. zv. prirodnih darova, nego u uzbiljavanju vrijednosnog nekog svijeta, odnosno budjenja i izazivanja nazočnosti vrednote u samoj srži ljudskog doživljavanja. Najvišom pedagogičkom idejom smatra pisac budućnost, kao ono, što se zahvaća odgajanjem; kao ono, što zapravo ovisi od samoga čovjeka, kao duhovnoga bića. Pedagogika nije za nj u bitnome značenju riječi samostalan, relativno nezavisan sustav, samostojna »znanost«, nego je kao teorija filosofička nauka ili disciplina, koja se izgrađuje na osnovu sklopa od više čistih znanosti. Pedagogički teoretik po nje-

govu mišljenju mora da bude filozof. Odgojni odnos između odgajatelja i pitomca nije, prema Pavloviću, odnos moći, on ne nastaje uopće u povodu kakvih mu drago izvanjskih okolnosti, nego spontanim duševnim izborom na temelju specifične duševno-duhovne srodnosti. Odgajanje se dade razumjeti samo kao djelovanje iz slobode, a nipošto kao čin, koji bi bio moguć i pod silu. Odgajalačke napore pokreće duhovna ljubav, u kojoj se moraju odgajatelj i pitomac sresti, njome vezati i u njenu tijeku naći odgoju put i smisao. Tko bi se utječući na druge zauzimao samo za jedan oblik doživljavanja, zabacujući sve ostale, ne bi bio dakleko od toga, da bude ograničeni fanatik. A tko bi silom htio nametnuti neki životni oblik u izgradnji tuđe svijesti, nanosio bi drugomu silu i bio bi tiranin, a ne odgajatelj. Odgajateljska ljubav ne može biti u izravnoj službi bilo koje pozitivne ljudske institucije. Svrha joj je samo budućnost pitomčeva, i budućnost čovječanstva. Jer lice i zajednica stožeri su, oko kojih se okreće djelovanje odgajateljevo; zajednička je i lična pitomčeva kultura svrha, koje se odgajatelj gleda dostati. Odgajatelj ne utječe neposredno na zajednicu, nego se izravno obraća l i c i m a, a preko lica zahvaća posredno i zajednicu. On svraća svoj pogled izravno na unutrašnji život, na iskonsko mjesto sve kulture. Nema, prema tomu, ni čista individualna ni čista socijalna odgoja: i socijalna i individualna se komponenta ljudskoga bića može i smije razvijati samo toliko, koliko ne će oštećivati l i c e, »personu« u čovjeka. A put, kojim hoće da ide čovjek kao lice, ne može da se prevali bez ljubavi. Pa i jedinstvo se zajednice ne osniva na moći, nego se gradi na duhu i ljubavi. I jer moć i ljubav ne idu jednakim korakom, nego se isključuju, nalazi pisac, da je protivština između politike i odgoja bivstvena, načelna. Političkim djelovanjem smatra pisac stvaranje javnog poretka s pomoću vlasti i sile zbog održanja moći odlučnog individualiteta. A odgajalaštvo je ono djelovanje, kojim se tako reći rasploduje d u h o v n i čovjek, čovjek kao lice. Pedagogička je funkcija upravljena na budućnost, a politička je zakrenuta prema prošlosti. Na ovom se razmeđu konačno rastaje čovjek moći i čovjek ljubavi i zato sasvim različito ispunjaju s a d a š n j o s t. Pedagogička je sadašnjost nekako dočekana ili dostignuta sadašnjost, koja se nad prošlost nadnijela, a politička je sadašnjost zapravo prošlost, koja je silom spasena još za koji trenutak povijesnog zbivanja. Politička je funkcija bitno konzervativna, a funkcija je pedagogička nasuprot nužno revolucionarna, jer nuždom svoga bivstva priprema bez prestanka tlo budućim promjenama na području odnosa moći i u oblasti javnoga poretka. Politik želi da dobije u vlast izvanjske prilike, pa da onda uzmogne utjecati posredno na čovječju duševnost. Pedagog sprema nasuprot d u š e da ostvare i da izgrađuju vanjske prilike. U ovoj napetosti ulaze obje ove funkcije u zbilju kao povjesnotvorni čimbenici. Odgajatelj ostaje samo tako dugo vjeran samome sebi i osobitim svojim ciljevima, dok djeluje i dok se očituje potpuno nezavisan od politika i njegovih ciljeva. Jer inače bi odgajatelj, mjesto da pitomca privodi kulturi, morao ga dosljedno snabdjeti voljom, spremnošću i spretnošću za boj i za borbu za stranačke »ideale« svake vrste. A to bi bilo više oblikovanje izvanštine, negoli obrazovanje unutrašnjega čovjeka. Isto tako organizacije, ustanove ili

zavodi, što su u vlasti politikovoj, koliko pripadaju djelovnome području čovjeka moći i koliko se moraju opravljati prema njegovim zapovijedima i odredbama, što izviru iz osebnosti njegova bivstva, ne mogu *biti odgojnima. I pojedinac se ne bi u stvari mogao smatrati odgajateljem,* koliko je upravo u službi politikovoj. Političkim je vlastima svojstveno da se nastoje dostati odgajalačkih snaga. Ali ako odgajatelj ima da bira, odbit će u skladu sa samim sobom i istinskim svojim bićem svaki njihov pokušaj da mu stvaralaštvo ograde samim uskim svojim svrhama i morat će prema osobitom smislu svoga pozvanja prepustiti njima sa*mima brigu o njihovim naročitim ciljevima; a on će se dati na posao,* da predobije srca za putove, kojima se prevladava »prošlost«, za putove, koji vode k »budućnosti«. Odgajatelj bi se mogao izmiriti tek s nekom nadorganizacijom, za koju iskustvo dosad ne zna, koja ne bi bila ograđena političkim medama, koja bi bila svesvjetska, sveljudska. Tada bi vrijedio sasvim drugi pojam »politike«, a i sama bi primjena principa moći *bila posve izmijenjena, jer bi se tada išlo samo za sveljudskim interesima,* koji su između sebe izmireni, jer su opći. Vanjska moć kao oslonac druževnosti ne može odgajatelju značiti više od veličine, koju treba prevladati. I dok bude bivstvena odgajanja, ići će ono kao univerzalna k u l t u r n a praksa neumolno putem prevladavanja moći, pa da odnosi između ljudi budu osnovani na l j u b a v i i usrdnom međusobnom razumijevanju. *Carstvo dakle, za koje će odgajatelj, kao takav, prionuti, nije carstvo* »nadživotinje«, nije carstvo individualiteta i njime sputana kolektiviteta, nego je carstvo »božje«, neumrla čežnja i vječni putokaz čovječanstva, carstvo, koje se dostaje života životom slobodnoga l i c a, carstvo, što se rađa u dušama i oživljava u srcima ljudi dobre volje. Odgajatelj će voditi i uzdizati dušu iz zemaljskoga carstva politikova u sve viša područja carstva *čiste personalnosti, od kolektiviteta prirodno vezanih individua* do zajednice duhovno si obvezanih slobodnih lica. U to se carstvo ulazi samo prevladavanjem onoga životnoga stanja, kojega se smisao gradi na samim »vitalnim« vrednotama, te se u njima iscrpljuje. Najsvetije je pravo lica, da bude poštivano u doživljaju očitosti. Što bi dakle, izvan najvišeg očitovanja vrijednosnog doživljaja, uopće još moglo biti pedagogičkim autoritetom? U carstvu *odgajateljevu ne može individuum ili* individualitet biti nekim autoritetom, ne može idividualno ograđeni čovjek da vlada nad drugim. Vlašću se ne da rađati budućnost, baš kao ni sebeznalošću, koja sve hoće da čini upravo sredstvom samoodržanja i povećanja vlastite moći. Pedagogički autoritet nije autoritet moći, nego autoritet ljubavi, koji se odgajateljevim vrijednosnim doživljajima stiče i ostvaruje, ali se nikad *ne može potpuno doseći. Ovaj pedagogički* autoritet pozna i poštuje granice, kojima je omeđen, a koje su označene pravom samoodređenja pitomčeva. Odgajalačke snage ne će biti zaprekom slobodnu pitomčevu uzasebljavanju. Odgajatelj će pomagati pitomca, da nađe sebe, a onda da prevlada svoju uzasebljenost i da napokon na sebe preuzme samu zadaću i svu s njom povezanu odgovornost odgajateljevu, te time u stvari *prestane biti »pitomcem«.*

Ovako bi se otprilike mogle ukratko sažeti misli i izvodi piščevi. Ne će se doduše sa svakom ovom misli i svakim ovim izvodom svaki

čitatelj saglasiti. Pisac na nekoliko mjesta govori o »onom, što je božansko«, o »božjem carstvu«, o »nebeskoj cijeni«, ali se iz njegovih izvoda u ovoj knjizi ne može razvidjeti, koji određeni smisao i sadržaj pridaje ovim riječima. Isto vrijedi i za riječi »religiozno pravrelo«, »religiozna ljubav prema duši«, »iskupljenje«, »svetost«. Govoreći o budućnosti i vrednoti, s pravom ističe, da »budućnost« (o v o z e m s k a) nije i ne može biti neka najviša metempirička svrha čovjeka — jer ona uvijek samo dolazi i p r o l a z i, ona ne pripada trajnoj vječnosti, nego vremenu. »Budućnost« dakle nije posljednja ž i v o t n a svrha, nego tek posljednja p e d a g o g i č k a svrha. Ali koja je zapravo *posljednja ž i v o t n a svrha* čovjekova i čovječanstva? Ima li život uopće neki smisao? O tomu ovisi u mnogomu i usmjerenost odgajalačke funkcije, koja gleda na »budućnost« kao na svoju svrhu, ali ipak u vidu opće životne svrhe. Drugim riječima: odgoj i r e l i g i j a veoma je zahvalan, veoma suvremen, veoma važan pedagogički problem. U ovom se svom djelu dr. V. P. ne obazire posebice na taj problem. Ali u svojoj raspravi »Opravdanje vjere prigodom devetstote obljetnice rođenja sv. Anselma Canterburyiskog« ističe on, da je »najdublja jezgra temeljnih pitanja, koja su uzbuđivala Anselma, možda baš za kulturnu sadašnjicu aktualnija, nego bi tkogod htio priznati.... Danas možemo možda i teže negoli u pređašnjem kojem povijesnom razdoblja mimoići ili zaobići pitanje.... bivstvuje li u tom svijetu i živi li u našem biću nešto... božansko ili ne?... Je li se i za nas rodio Krist, živi li nam Spasitelj?«

Crtajući odgajateljstvo nema dr. Vuk-Pavlović pred očima k o n k r e t n e, *zbiljske prilike, nego nam* prikazuje s a v r š e n o g *odgajatelja* (247), ističući naročito, da je »istinsko i plemenito odgajalaštvo isto tako rijetko kao i plemenita ljubav i istinsko čovječanstvo«. A govoreći o politici lebdi dru. V. P. pred očima obično »rođeni i s t r a s n i politik, koji od vajkada rođene i strasne pokretače odlučnih i temeljitih kulturnih obnova krijepi kupom otrova ili uzvisuje na križu ili ogrijava na lomači ili ohlađuje u tamnici, koji je obdaren redovno nekom naročite vrste prirođenom *kulturnom kratkovidnošću ili nagluhošću*; lijepo se to između ostaloga da zapaziti, kad primjerice nikako ne razabire jasna slova pisana i potpisana ugovora, pa ga se onda i ne drži — ako mu ne ide u račun; ili kad pravo ne čuje očajni krik onih, kojima gazi po duši ne obazirući se na najosjetljivije i najsvetije njihove ljubavi — a k o mu kvare osnove«. Ima, nesumnjivo, u z b i l j i, nerijetko vrlo mnogo istine na tomu. Ali je *li to* b i v s t v e n a z a d a ć a politikova, ili je to samo u zbiljskom životu i z n a k a ž e n a ova funkcija ljudskog života? Ne bi li bilo opravdanije, kad bi se nakon ovih konstatacija i funkcija i d e a l n o g, savršenog politika poredila i dovela u vezu s funkcijom idealnog, savršenog odgajatelja? Jer kaošto se u krutoj zbilji prečesto faktični odgajatelj toliko razlikuje od ovog savršenog, koji je ovdje zacrtan, tako se i idealni politik ipak u mnogom razlikuje, ili bi se imao razlikovati od one slike, koju nam je o politiku dao Machiavelli — ili praktično i povjesno iskustvo. Nema li, dakle, da odgajalaštvo snažno zahvati i u odgoj budućih politika, da budu bliži idealnoj slici?

Šteta, što se tijekom piščevih razmatranja u samom tekstu ne nalaze bilješke o autorima, koji raspravljaju o istom predmetu. To bi bio jedan znatan metodički i stvarni plus za pedagogijsku problematiku. Nekoliko se takvih zanimljivih bilježaka nalazi na kraju knjige na str. 255—276.

Knjiga je pisana sasvim naročitim jezikom, koji je pun blistavila i obilja, te nerijetko nastoji s t v a r a t i izražaje. Ipak to nije lagana lektira, nesamo radi problema, o kojima pisac raspravlja, nego i jezično i stilski. Bilo bi mnogo lakše, kad bi rečenice bile znatno kraće.

Knjiga će »Ličnost i odgoj« u svojoj cjelini i u svojoj namjeri pobuditi zanimanje i potaći na dublje razmišljanje o istaknutim problemima one, koji žele zahvatiti do dna pedagogijskih problema. Nije to knjiga »za praksu«. A opet i jest. »Praktični pedagog« ne će u njoj naići na »praktične« upute niti na rješavanje »praktičnih« pitanja slučajne sadašnjice, koja prolazi. Ali iz svake će stranice moći crpsti pobudu da dublje zahvati u smisao odgajalaštva u njegovoj najosnovnijoj biti, da upozna nutrašnji d u h, što provejava ili treba da provejava svako odgajalaštvo i svakog odgajatelja... I u tomu je vrijednost ove knjige.

Dr. D. Kniewald.

Episkop Nikolaj: Misionarska pisma, god. II. (1933), 8⁰, str. 1—209, br. 1—12. Ohrid, mitropolija, pismo 101—199.

Misionarska se pisma »objavljuju s ciljem, da pomognu hrišćanima u razjašnjenju duhovnoga života kroz odgovore na savremena pitanja iz oblasti vere i morala. Još i da posluže pravoslavnim misionarima kao pomoćno sretstvo«. Objavljuju se jedanput mjesečno i o velikim praznicima hrišćanskim. Cijena je pojedinom broju: jedan dinar, a godišnja pretplata sa prazničkim projevima 20 dinara. Za inostranstvo 30 dinara. Vlasnik i odgovorni urednik Ignjatije Marković, jeromonah, mitropolija Ohrid. Svaki broj obuhvata 1 štampani arak.

Iz sadržaja misionarskih pisama za god. 1933. evo vam nekoliko naslova: 102. pismo učiteljici: ko svedoči da postoji Bog; 103. pismo udovici: da li da ide u manastir; 106. šegrtu: saveti za duhovni život, 107. radnici: što znači Tebje Gospodi; 108. šećerdžiji S.: treba li se strašiti smrti, 114. osuđeniku: o nepravdi ljudskoj, 118. trgovcu S.: je li utorak nesrećan dan; 130. Peri bogomoljcu: o žalosti radi Hrista; 132. roditelju: ima li duhova; 133. starici: o vaskresenju tela; 142. težaku Nikoli: o unutarnjoj milosti; 145. bojadžiji Ljubisavu: o Božjem danu; 146. studentu: o uticaju s onoga sveta; 147. gvoždjaru R.: o Judi izdajniku; 158. osamljenoj gospođi: o molitvi; 174. amerikancu Jovi: kome verovati; 179. advokatu Simi: o Kainovom strahu; 185. gospodinu Tomi: ima li sudbine i t. d.

Tko ih je čitao, mislim, da je ostao zadovoljan. U njima je na pučki način, s mnogo iskustva, rečeno mnogo toga, što kršćani, bili oni pravoslavni ili katolici, često ne znaju i ne razumiju. Pogotovo to vrijedi za mnoga mjesta sv. pisma, koja i inače trebaju tumača. Ne ulazim u samu egzegezu mjestâ, nego samo ističem moralnu korist, koju mogu donijeti ova pisma, jer su pisana uvjerljivo i razumljivo.

A. Ž.

R. P. Joseph Le Rohellec: Problèmes philosophiques. Articles et notes recueillis et publiés par C. Larnicol et A. Dhellemmes. 8° XIV—370 str. Paris, Pierre Téqui. 1933.

U ovom su djelu sabrali C. Larnicol i A. Dhellemmes, učenici i kasniji pomoćnici P. Le Rohelleca, profesora filozofije na francuskom seminaru u Rimu, fragmente njegovih izdanih i neizdanih rasprava, koje nam otkrivaju filozof. mišljenje Le Rohelleca, te veličinu i dubinu njegova duha.

Dva su uistinu fundamentalna problema privlačila duh Le Rohellecov. To su problem ljudske spoznaje i fundamenata moralnosti. O jednom je i drugom pitanju iznio Le Rohellec svoje mišljenje, koje nam je prikazano u ovim raspravama.

U prvoj seriji rasprava o ljudskoj spoznaji, dominira francuski pisana rasprava o udjelu intuicije u jednostavnoj intelektualnoj percepciji. Tu se nalazimo u središtu pozicije P. Le Rohelleca u epistemologiji, koja posve bazira na živom i svijesnom kontaktu subjekta s objektivnom realnošću. Ovu tezu pripravlja ili slijedi pet latinski pisanih rasprava. I to — De ratione formali cognitionis — Utrum juxta Sancti Thomae doctrinam essentiae rerum sensibilium statim in simplici apprehensione percipiantur — De fundamento metaphysico analogiae — De cognitione nostra analogica de Deo. — De genuina humanae cognitionis ratione adversus idealismum hodiernum. U zadnjoj je raspravi iznesena kratka kritika Gentileove nauke.

Drugi dio: La Morale, sastavljen je od pet francuski pisanih rasprava. Le courant positiviste dans la philosophie contemporaine. — Le positivisme en morale. — Exposé de la morale sociologique. — Morale individuelle et morale sociale. — Les fondements métaphysiques de la morale. Ono što ove različne rasprave ujedinjuje i čini zanimivim jest odlučna uloga, koju autor daje svršnom uzroku. U dodatku se nalazi izvadak metafizičke kronike za tomističku reviju. I to: Analogie — Essence et existence — Existence de Dieu — Connaissance. Tu su i tri rasprave: Le role de l'imagination en métaphysique — La théorie des passions chez saint Thomas. — Origine augustinne et plotinienne de l'argument ontologique de saint Anselme.

Već ovo jednostavno nabrajanje obrađivanih pitanja pokazuje važnost i aktuelnost iznesenih problema, te otkriva strogo tomistički duh prema kojem su riješena. Na koncu knjige dodana je analistička tabela, koja mnogo olakšava uporabu djela.

Možemo se dakle posve složiti sa zahvalom, koju iznosi u lijepom i učenom predgovoru P. Charles Boyer, što su nam izdavači ovih fragmenata na taj način sačuvali plemenit i koristan utjecaj P. Le Rohelleca.

Dr. J. L.

Maritain I.: Éléments de philosophie II. L'ordre des concepts. I. Petite logique. 8. édit. In 8° de XI—356 p. cijena 20 fr. Paris 1933, P. Téqui.

Ovo je djelo drugi svezak filozofskog pothvata, koji će u cijelosti obuhvatiti 7 svezaka. Nakon općenitoga uvoda u filozofiju (I. svezak), sadržaje ovaj drugi svezak formalnu logiku.

Čitava je građa razdjeljena na tri velika poglavlja. Prva glava nosi naslov Le concept et la première opération de l'esprit. — te obrađuje

pojam, termin (riječ), definiciju i diviziju. Druga glava — La proposition et la seconde opération de l'esprit — govori o sudu i propozicijama. Treća glava, koja je ujedno i najopsežnija (str. 181—334) te nosi naslov — Le raisonnement — daje najprije općenito pojam i razdiobu dokazivanja i zaključivanja, zatim opširno od strane 207.—304. govori o silogizmu, i na koncu o indukciji (str. 305.—334.) U svom razlaganju oslanja se Maritain na Aristotela, sv. Tomu i ostale velike skolastike.

Knjiga je namijenjena u prvom redu onima, koji tek uče filozofiju, pak je pisac išao za tim da čitavu građu poda u što lakšoj i preglednijoj formi. To mu je i dosta uspjelo. Dakako da u jednom filozofskom djelu nije moguće sve jednako lako prikazati, jer to često ne dopušta ni sam predmet, koji se obrađuje. Zato je pisac, kako sam spominje u Uvodu (str. X.) štampao sitnim slovima teže stvari, a one paragrafe, koji nisu potrebni za bakalaureat označio je asteriskom. Učenje olakšavaju mnogo i marginalne note te sinoptičke tabele u kojima su ukratko sažeta duga razlaganja. Sam način pisanja, kao i sva ostala pomagala, koja su u knjizi upotrebljena čini, da je knjiga ne samo sa sadržajne strane, nego i sa metodičke potpuno na visini suvremenih pedagoških zahtjeva. **Dr. J. L.**

Umberto A. Padovani: Arturo Schopenhauer, str. X—214. 8⁰. Milano. Soc. edit. »Vita e pensiero« 1934. L. 15.

Smatrajući da je Schopenhauer u Italiji premalo poznat, i da se njegova nauka ondje ne prosuđuje dovoljno objektivno, odlučio je U. Padovani da u opsežnoj studiji prikaže talijanskim intelektualnim krugovima Schopenhauerov život i nauku. Padovani drži, da je to vrijedno zato, jer je Sch. odgojitelj, koji može da nas svojim sudom i mišljenjem o svijetu osposobi za tešku borbu protiv mjesnih i vremenskih idola, tjelesnog egoizma i oholosti duha.

Čitavo je djelo zamišljeno u tri dijela, koji su strogo organski povezani. Ovaj prvi dio razdijeljen je na tri poglavlja.

U prvom poglavlju »Cittadino del mondo« prikazan je idejni ambient u kojem se Sch. kretao, te konstitutivni elementi njegova sistema. Druga glava »Vita meditatio mortis« iznosi Sch. biografiju, njegov karakter, obiteljski život te racionalni i kulturni ambient. U trećoj glavi »Lo scritore ideale« prikazana su Sch. djela, te njegovi pristaše i učenici, među kojima se osobito ističu R. Wagner, F. Nietzsche, E. v. Hartmann, P. Deussen.

Drugi i treći dio, koji će također izaći svaki u posebnom svesku, sadržavat će prema izjavi autorovoj, tumačenje Sch. nauke, te prikaz velikih historijskih solucija problema zla, i zaključiti, nakon kritike Sch. iracionalizma i apsolutnog pesimizma, s teističko-kršćanskom solucijom problema zla. **Dr. J. L.**

Spinoza nel terzo centenario della sua nascita. Pubblicazione a cura della facolta di filosofia della Universitá Cattolica del Sacro Cuore. Str. 210. 8⁰. Milano Soc. edit. »Vita e pensiero« 1934. L. 12.

Spinoza je uz Kanta i Hegela jedan od osnivača moderne filozofije. I to je, kako kaže Fr. A. Gemelli jedan od razloga, da je katolička univerza u Milanu izdala o tristotoj obljetnici S. rođenja ovo djelo. Na uvodnom mjestu iznosi A. Gemelli u nekoliko poteza glavne karakteristike S. nauke. Zlo, niti moralno, niti fizičko, niti metafizičko, nije za S. nikakva

realnost. Jedina realnost je Bog. Spoznaju Boga slijedi intelektualna ljubav Boga. No ova je ljubav u panteističkom smislu dio one ljubavi, kojom Bog ljubi sama sebe. Ljubav slijedi mir i sreća, jer je u Bogu sve vječno i beskrajno. Da ljubimo Boga nije prema S. potrebno, da se odričemo bilo koje realne stvari, pače to i ne smijemo, jer je svaka realnost Božanska, *ona je dio samoga Boga.*

Tako se S., koji se najprije odriče svijeta, pomoću panteizma pomiruje sa svijetom, i niječe svaki pravi asketizam. Pravi problem i veliki misterij S. metafizike nije Bog, nego svijet; nije vječnost ljudskoga duha, nego rođenje, život, smrt; nije dokazivanje Boga pomoću svijeta, nego izlaženje svijeta iz Boga.

Uz etičke probleme, koje obrađuje S. u svom najvažnijem djelu Etica, bavi se on u djelu *Tractatus theologico-politicus* religioznim i političkim pitanjima. Posljednju svoju svrhu, mir i združenje s Bogom stiče ljudski duh prema S. samo pomoću razuma, kako su to učili već Aristotel i sv. Toma. U dodatku u IV. knj. svoje Etike (cap. IV.) kaže S. prema Gemelliu, da »blaženstvo nije ništa drugo, nego ono mirovanje duše, koje izlazi iz intuitivne spoznaje Boga. »No S. ipak nije upoznao Boga, jer njegov panteizam, nije zapravo drugo, nego ateizam. Ali za samoga S. kaže Gemelli: »Eppure Spinoza, nonostante l'orgoglio della sua concezione panteistica, non è un ateo; il suo sistema è il più vicino a Dio per quanto il panteismo lo possa essere«. (str. 5).

Nakon ovoga sumarnoga prikaza S. filozofije od Gemellia dolazi 10 što dubljih, što kraćih rasprava od više autora.

Kako S. *pojam supstancije* zauzima centralni *položaj u čitavoj njegovoj* filozofiji, to je i u knjizi stavljena na prvo mjesto rasprava, koja osvijetljuje teoriju supstancije u vezi sa tomističkom metafizikom. Zatim se ređaju rasprave, koje govore o S. u vezi sa Cusanom, Kantom, Schopenhauerom. Zanimive su rasprave, koje govore o S. i modernoj fizici, te S. i suvremenom idealizmu. Isto tako je zanimiva i zadnja rasprava, u kojoj je prikazan unutarnji život S. u vezi s njegovom filozofskom naukom i mišljenjem. **Dr. J. L.**

Mir. A. Vojinović: Religija i nauka. Niš, štamparija »Sveti Car Konstantin« 1933, 8°, 57 str. Cijena Din. 10.—.

Pisac ove brošure ima izgrađen svoj kršćanski nazor na svijet, što danas rijetko nalazimo kod laika inteligenata. Gledajući tako na vjersko stanje današnjega čovječanstva zabrinjuje ga njegova sudbina, ako se ono bude i dalje udaljivalo od religije i jurilo u sigurnu propast. Dobar dio otpada od vjere još i danas zbog toga, što je tobože nauka protiv religije. Da bi dakle pridonio barem mali kamičak za obranu protiv vala otpadanja, pisac nastoji dokazati, da nema nikakvog protivurječja između religije i nauke, nego naprotiv: prava nauka stoji uz religiju. *Taj bi se predmet mogao obraditi u velikom opsegu;* jasno je zato, da se pisac morao ograničiti tek na jedan njegov dio. Svoje stanovište obrazlaže ponajviše citatima iz djela svjetskih naučnjaka i autoriteta.

Brošura osim uvoda ima pet poglavlja: Pojam o nauci i njene granice; Da li postoji konflikt između religije i nauke? Prirodne nauke i

biblijsko kazivanje o početku i kraju svijeta; Religija i progres; Zašto postoji i zašto se širi ateizam?

U uvodu razlaže, kakav je bio odnos religije prema nauci u različita vremena. U obrađivanju toga odnosa nije mogao zauzeti određenoga pravca; prelazi iz jedne misli u drugu tako, da mu se u izlaganju zapaža isprekidanost, osobito u uvodu, a provlači se i kroz čitavu brošuru. Na str. 9. govori o religijskim istinama, kojih nauka ne može uništiti, jer su izvan njezinog domašaja i onda na str. 10. sasvim neočekivano nastavlja: »Prema svima, d a k l e, ateističkim tvrđenjima izgleda, da nauka potpuno isključuje svaki pojam o Bogu, da je nauka »zakleta protivnica religije«. Na str. 11. navodi, kako je dužnost naučnika boriti se protiv materijalizma, pa onda odjednom zaključuje: »Prema tome nauka nije razlog ateizma, jer se vera nikako ne kosi sa samom naukom...« Ovo je citirano mjesto ujedno primjer, gdje pisac dokazuje jednu tvrdnju drugom, koju bi istom trebao dokazati. Tako i na pitanje: »Da li se religija može razumom dokazati i objasniti?« odgovara: »Ne može, jer se religija, kao najdublja tema ljudskoga srca i istorije čovječanstva, koja se odnosi na sve, ne može naučno objasniti«. (Str. 9.) Ovo je i jedna od neispravnih tvrdnja, jer iz toga slijedi, da je naša vjera slijepa i da se ne temelji na dokazima. Na str. 30. veli: »... nauka ne može potpuno dokazati, da nema Boga, niti da ga ima, pošto se Bog ne može saznati samim razumom, samom naukom.« Zabluda je očita.

Određujući pojam nauke upada u skepticizam. Usvaja mišljenje Lorenzovo, kojega i citira: »Ali šta je stvarnost van mišljenja? To ne znamo. Mi možemo samo verovati u tu stvarnost...«[1] Pisac zapravo i nije odredio pojma nauke, nego opširnije govori o vjerovanju u nauci, na kojem je zasnovana i kojega se ne može osloboditi. Nakon toga prikazuje kratko ali dobro, kako je nauka skučena i nemoćna.

Na pitanje, da li postoji sukob između religije i nauke, odgovara uglavnom navodima poznatih svjetskih naučnjaka. Velika većina njih, koji u naučnom svijetu doista nešto znače, ne nalazi nikakvog sukoba između religije i nauke, pa se prema tome može sa sigurnošću reći, da ga uistinu i nema; pače prava nauka privodi čovjeka Bogu i tako potpomaže religiju. — Piscu je uspjelo, da ovo poglavlje relativno najbolje obradi. Sabrao je citate, koji jasno i snažno govore u prilog religiji. Dobro ih povezuje svojim izvođenjima i tako sigurno i uvjerljivo obara materijalistička tvrđenja.

Budući da se mnogi spotiču na kazivanje sv. Pisma o početku i svršetku svijeta, htio je pisac, da i to pitanje riješi u prilog vjere. Razlaže zakon entropije, prema kojem mora jednom doći do zastoja u svemiru, što će ujedno biti i njegov konac. Od konca svemira zaključuje na njegov početak. Uzrok se svemira nalazi izvan njega, u biću, koje je uzrok svega, a to je Bog.

U poglavlju: Religija i progres pobija prigovor onih, koji kažu, da je religija protiv napretka i kulture. — Ovdje je opet nešto slabiji. Upušta se u neko pobožno teoretsko razlaganje. Citira sv. Pismo, ali krivo tumači

[1] Dr. B. Lorenc, Religija u svet. sav. nauke (Bogoslov. VIII. 3, 206.)

citirana mjesta. Riječi Kristove: »Budite vi, dakle, savršeni kao što je savršen Otac vaš nebeski« tumači u smislu napretka i usavršavanja u kulturi i civilizaciji. Od drugih navoda upada najviše u oči ovaj: »Kristova priča: »Gle, izide sejač da seje« (Mat. 13, 3), nije ništa drugo do samo duboko zamišljeni progres hrišćanske kulture. Uz to kada je Hristos govorio o sebi »Ja sam put« (Jov. 14, 6) svakako nije mislio, da je on put, koji vodi ljude regresu i mračnom neznanju, no da je put koji vodi progresu i savršenstvu«. (Str. 42).

Kao razlog postojanja i širenja ateizma navodi pokvarenu ljudsku volju, bezbožničku propagandu i civilizaciju. Prvi je razlog samo spomenuo, kad je naveo, da uzrok ateizma potiče ne iz nauke, nego iz »praktičnih razloga«. Pokvareni način života nespojiv je s pomišlju, da postoji Bog. Budući da je to glavni i najrašireniji uzrok ateizma, trebao mu je posvetiti više pažnje. Jedan praktični razlog stoji također u tome, što danas mnogi prihvaćaju ateizam kao iz neke mode. Pisac doduše navodi taj razlog, ali među bezbožničkom propagandom. Radi važnosti same stvari bilo bi dobro, da je spomenuo još i druge razloge ateizma, kao n. pr. loš školski odgoj. Najviše se zadržao kod propagande komunizma i boljševizma, koji uistinu predstavljaju opasnost za čitav svijet. S tim u vezi govori o »Savezu bezbožnika«, o njegovim sredstvima i metodama, kojima ide za svojim ciljem.

Kao treći razlog ateizma navodi pisac civilizaciju. Dobro je primijetio da je sasvim zarobila čovjeka i da joj ropski služi. »Savremena civilizacija odstranjuje čoveka od svakog razmišljanja, ona mu ne daje mogućnosti da se moli, ona ne dozvoljava čoveku nikakav odnos prema Bogu« (Str. 50).

Brošura će biti lijepo i rado primljena od svih onih, koji sa žalošću promatraju, kuda ide današnji svijet. Mislim, da će s katoličke strane biti naročito toplo pozdravljena, jer su ovakva izdanja kod pravoslavnih još rijetka. Zacijelo će imati i svojih uspjeha, jer je pisana živim i uvjerljivim stilom. **Stj. Prizl.**

Krsto Stošić: »Čisto srce«. Vlastita naklada, Šibenik 1933. 8° Str. 128.

Knjiga je posvećena mladosti našega naroda. Dijeli se u pet poglavlja, a svako je poglavlje razdijeljeno u više naslova.

Upravo je krcata lijepih misli, navoda iz raznih pisaca: Sv. otaca, starijih i modernih pedagoga, liječnika i t. d. Šteta što nigdje nije tačno naznačeno, gdje se nalaze ti navodi. Imade dosta primjera, koji nemaju dovoljno autentičnosti a nije ih u današnje vrijeme zgodno ni iznositi. Bilo bi dobro da je pošt. pisac nekoje riječi protumačio. Imade nešto i tiskarskih pogrešaka. Da je pisac naveo literaturu i označio mjesta onih mnogobrojnih navoda u knjizi, da ih je kritički probrao, a osim toga stavio mali uvod i zaključak — knjiga bi imala višu vrijednost.

No i ovako će ona, marno i sa srcem pisana, dobro doći nesamo odraslijoj omladini obojega spola, nego svakome bez razlike. I uzgojitelji i propovijednici i ispovjednici naći će u njoj mnogo korisna gradiva.

Zubić o. Silvestar.

Uredio: Dr. A. Živković.